BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI VE AĞRI İLİNİN İKTİSADİ ANALİZİ

Uğur OKUR

Yüksek Lisans Tezi

İKTİSAT ANABİLİM DALI

Yrd. Doç Dr. Şekip YAZGAN

2017

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI VE AĞRI İLİNİN İKTİSADİ ANALİZİ

Uğur OKUR

İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Şekip YAZGAN

AĞRI/ 2017

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Şekip YAZGAN danışmanlığında, Uğur OKUR tarafından hazırlanan bu çalışma 26/09/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. M. Şükrü MOLLAVELİOĞLU İmza: .....
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mehmet Akif ARVAS İmza: .....
Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Şekip YAZGAN İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun 27/09/2017 tarih ve 2017/39-10. nolu kararı ile onaylanmıştır.

27/09/2017

Doç. Dr. Faruk KAYA
Enstitü Müdürü

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Ağrı İlinin İktisadi Analizi" başlıklı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yola başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden ibaret olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım. Tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını saygılarımla arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

20/10/2017

Uğur OKUR

ÖNSÖZ

Çalışmam süresince düşüncelerini benimle paylaşan, kaynaklarla bana destek olan, sürekli fikir alışveriş ile çalışmamın bilimsel bir temele oturmasında katkıları bulunan değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Şekip Yazgan'a, emeği geçen değerli hocalarıma, arkadaşlarıma ve hayatım boyunca desteğini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın yazılması sürecinde sürekli motive eden ve bana sabır gösteren eşime özellikle teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın, konuyla ilgilenenlere yararlı olmasını temenni eder, olası hata ve eksikliklerden şahsımın sorumlu olduğunu belirtmek isterim.

Ağrı-2017 Uğur OKUR

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI VE AĞRI İLİNİN İKTİSADİ ANALİZİ

Uğur OKUR

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Şekip YAZGAN

2017, 105 Sayfa+ xiii

Jüri: Doç. Dr. Şükrü MOLLAVELİOĞLU

Doç.Dr. Akif ARVAS

16. yüzyılda merkantilizm ile başlayıp neoliberal anlayışa kadar uzanan küresel ekonomi paradigması büyük dönüşümler ve kırılmalar geçirmiştir. Özellikle sanayi devrimi sonrası dünya ticaretinin genişlemesi ülkelerin geleneksel iktisadi faaliyetler dışında piyasaya yönelik üretim ile tanışmalarına yol açtı. Sanayileşme ile ekonomik faaliyetlerin belirli alanlarda yığılmaya başlaması, diğer bölgeleri dezavantajlı komuna getirmiştir. Bu hususta son yıllarda bölgesel kalkınma, yerel ekonomi ve yeni ekonomik coğrafya yaklaşımları ülkeler açısından büyük önem teşkil etmektedir.

Bu çalışmada bölgesel farklılıkları gidermek amacıyla politikaların teoride ve pratikteki yaklaşımları ele alınmıştır. Kaynak dağılımından yeterli pay alamayan, çeşitli sebeplerle sermaye birikimi bakımından dezavantajlı duruma düşmüş bölgeler, zamanla ulusal kalkınma açısından engel oluşturmuş ve sosyo-ekonomik sorunlara yol açmıştır. Bölgelerin kalkınma dinamiklerini harekete geçirerek ve rekabetçi yapısını arttırarak sürdürülebilir ekonomik büyüme hedeflenmektedir. Ayrıca çalışmada dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olan Avrupa Birliği entegrasyonu ve rekabetçi yapısını arttırmaya yönelik bölgesel ekonomi politikaları incelenmiş olup üyelik sürecinde olan Türkiye'nin, bölgesel farklılıkları gidermeye yönelik üyelik süreci öncesi ve sonrasında uyguladığı politikalar tarihsel açıdan analiz edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Kalkınma Teorileri, Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikaları

ABSTRACT

MASTER DISSERTATION

REGIONAL DEVELOPMENT POLICIES AND ECONOMIC ANALYSIS OF AGRI PROVINCE

Uğur OKUR

Advisor: Assistant Professor Sekip YAZGAN

2017, Page : 105 + xiii

Jury: Assoc.Prof.Dr Sukru MOLLAVELIOGLU

Assoc.Prof.Dr Akif ARVAS

The global economic paradigm, beginning with mercantilism in the 16th century and extending to neoliberal conception, has undergone major transformations and breaks. The expansion of the world trade especially after the Industrial Revolution led countries to become acquainted with market-oriented production other than traditional economic activities. The fact that industrialization and economic activities begin to accumulate in certain areas has put other regions in a disadvantageous position. In this respect, the approaches of regional development, local economy and new economic geography are of great importance for countries.

In this study, the theoretical and practical approaches of policies are discussed in order to resolve regional disparities. The regions which could not receive sufficient share in resource allocation and have been in a disadvantageous position in terms of capital accumulation owing to a variety of reasons have posed an obstacle for national development over time and caused socio-economic problems. Sustainable economic growth is targeted by putting the regions' development dynamics into action and increasing their competitive structure. In addition, European Union integration, one of the largest economies of the world, and regional economic policies that aim at enhancing its competitive structure have been examined and the policies that Turkey has implemented before and after the membership process in order to resolve regional disparities have been analyzed from a historical perspective.

Keywords: Regional Development, Regional Development Theories, Regional Development Policies In Turkey

İÇİNDEKİLER

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....i

ÖNSÖZ.....ii

ÖZET iii

ABSTRACT.....iv

İÇİNDEKİLER.....v

TABLOLAR LİSTESİ.....ix

HARİTALAR LİSTESİ.....xi

KISALTMALAR.....xii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM..... 3

1. BÖLGESEL KALKINMAYA YÖNELİK KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE 3

1.1. Bölgesel Kalkınmada Genel Kavramlar 3

1.1.1. Bölge 3

1.1.2. Bölge Sınıflandırması..... 4

1.1.2.1. Amaçları açısından bölge türleri 4

1.1.2.2. Gelişmişlik açısından bölgeler 5

1.2. Bölgesel Dengesizlik 6

1.2.1. Bölgesel Dengesizliğin Sebepleri 7

1.3. Bölgesel İktisadın Temelleri 9

1.4. Bölgesel Kalkınma Teorileri 10

1.4.1. Geleneksel Modeller 10

1.4.1.1. Neoklasik büyüme modeli 10

1.4.1.2. İhracat temelli teori 11

1.4.2. Tam Yığılma Modelleri 13
1.4.2.1. Birikimli nedensellik teorisi 13
1.4.2.2. Büyüme kutupları teorisi 15
1.4.3. Yerel Çevre Modelleri 16
1.4.3.1. Endojen içsel büyüme modelleri 16
1.4.3.2. Emeğin organizasyonundaki değişiklere dayanan teoriler 17
1.4.4. Merkezi Yerler Teorisi 17
1.4.5. Sanayi Odakları Teorisi 18
1.5. Bölüm Sonu Değerlendirmesi 19
İKİNCİ BÖLÜM 21
2. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI VE AVRUPA BİRLİĞİ UYGULAMALARI 21
2.1. Bölgesel Kalkınma Politikaları 21
2.1.1. Bölgesel Kalkınma Politikaları Üzerine Literatür Özeti 21
2.1.2. Bölgesel Kalkınma Politikasının Temel İlkeleri 22
2.1.3. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaç ve Araçları 23
2.2. Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Araçları 25
2.2.1. Yapısal Fonlar (Structural Funds) 30
2.2.1.1. Avrupa sosyal fonu (ESF) 31
2.2.1.2. Uyum fonu 31
2.2.1.3. Avrupa bölgesel kalkınma fonu (ERDF) 32
2.2.1.4. Avrupa tarımsal garanti ve yön verme fonu 32
2.2.2. Diğer Mali Araçlar 33
2.2.2.1. Balıkçılık yönlendirme mali aracı 33
2.2.2.2. Avrupa yatırım bankası kaynakları 33

2.2.3. Avrupa Birliği Bölgesel Girişimleri 34
2.2.4. Yeni Topluluk Girişimleri 36
2.2.5. 2014-2020 Döneminde Öngörülen Fonlar 37
2.3. Bölüm Sonu Değerlendirmesi 39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 41
3. TÜRKİYE'DE UYGULANAN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI 41
3.1. Cumhuriyetin Kurulmasından Planlı Döneme Kadar Geçen Süreçte Bölgesel Politikalar: Plansız Dönem Politikaları 41
3.2. Planlı Dönem: Planlı Bölgesel Politikalar 42
3.2.1. Birinci Plan Dönemi: 1963-1967 43
3.2.2. İkinci Plan Dönemi: 1968-1972 44
3.2.3. Üçüncü Plan Dönemi: 1973-1977 45
3.2.4. Dördüncü Plan Dönemi: 1979-1983 46
3.2.5. Beşinci Plan Dönemi: 1985-1989 46
3.2.6. Altıncı Plan Dönemi: 1990-1994 47
3.2.7. Yedinci Plan Dönemi: 1996-2000 48
3.2.8. Sekizinci Plan Dönemi: 2001-2005 48
3.2.9. Dokuzuncu Plan Dönemi:2007-2013 48
3.2.10. Onuncu Plan Dönemi: 2014-2018 49
3.3. 2000-2017 Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm 49
3.3.1. Kalkınma Ajanslarının Kurulması 51
3.3.2. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması 52
3.3.3. Avrupa Birliği Bölgesel Programları 56
3.3.4. Yerelleşmeyi Arttırıcı Kamu Yönetimi Reformları 56
3.3.5. Ipa Yapılanması 57

3.3.6. Bölgesel Teşvik Sistemi 58
3.3.7. Kırsal Kalkınma Projeleri 61
3.3.8. Köydes, Beldes, Sukap, Sodes 63
3.3.9. Aktif İstihdam Programları 64
3.3.10. Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Strateji Belgeleri 65
3.4. Bölüm Sonu Değerlendirmesi 66
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 69
4. AĞRI İLİNİN İKTİSADİ ANALİZİ 69
4.1. İlin Coğrafi Konumu Ve Özellikleri 69
4.2. İlin Sosyal Yapısı 71
4.2.1. Nüfus 71
4.2.2. Şehirleşme ve Göç 72
4.2.3. Sağlık 74
4.2.4. Eğitim 76
4.3. Ekonomik Yapı 77
4.3.1. Tarım 78
4.3.2. Hayvancılık 81
4.3.3. Sanayi ve Ticaret 82
4.3.4. Bankacılık 85
4.3.5. Dış Ticaret ve Lojistik 89
4.3.6. Turizm 89
4.4. Bölüm Sonu Değerlendirmesi 90
SONUÇ VE ÖNERİLER 92
KAYNAKÇA 97
ÖZGEÇMİŞ 105

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1.: AB İstatistiki Bölge Birimlerinin Nüfus Sayısı 26

Tablo 2.2.: AB ülkelerinin NUTS dağılımı 27

Tablo 2.3.: Avrupa Birliğinin Bölgesel Girişimleri 35

Tablo 2.4.: 28 AB Ülkesine 2014-2020 Döneminde Aktarılması Öngörülen Yapısal Fon Miktarı (Milyon Avro) 38

Tablo 3.1.: Türkiye'de İBBS yada (NUTS)'a Göre Sınıflandırılmış Bölgeler 54

Tablo 3.2.: IPA Dönemi (2007-2013) Türkiye Mali Yardım Miktarları (milyon Avro) 58

Tablo 3.3. : Teşviklerin bölgelere göre sınıflandırılması 61

Tablo 4.1.: Ağrı İlinde Bulunan Madenler 71

Tablo 4.2.: Yaş ve Cinsiyete Bağlı Nüfus Bilgileri 72

Tablo 4.3.: Ağrı İli Toki Konut Projesi 73

Tablo 4.4.: Ağrı İli Çevre ve Şehircilik Projeleri 73

Tablo 4.5.: Yıllara Göre Ağrı İli Nüfus ve Göç İstatistikleri, 2008-2014 74

Tablo 4.6.: Ağrı İlinde Sağlık Personeli Sayıları 75

Tablo 4.7.: Ağrı İlinde Yürütülen Sağlık Projeleri 75

Tablo 4.8.: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Akademik Yapısı 76

Tablo 4.9.: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde Yürütülen Projeler 77

Tablo 4.10. : 2014 Yılı Ağrı İli Sektörlere Göre GSYH Paylar(Milyon TL) 77

Tablo 4.11.: Ağrı ili gayri safi yurt içi hâsılası (2004-2014) 78

Tablo 4.12. : Ağrı İli ve TRA2 Bölgesinde Tarımsal Alanların Yapısı 79

Tablo 4.13.: Kullanım Şekillerine Göre Topraklar (%) 80

Tablo 4.14.: Ağrı İl Gıda Tarım Ve Hayvancılık Müdürlüğü Proje Verileri 81

Tablo 4.15.: Ağrı İli Kayıtlı İş Yerleri Ve Mükellef Sayıları 83

Tablo 4.16: Ağrı İli Yıllar İtibariyle Rekabetçilik Sıralamaları 84

Tablo 4.17.: Ağrı İli Tahakkuk Ve Tahsil Edilen Vergi Durumu 85

Tablo 4.18.: Ağrı İli Bütçe Gelir Ve Gideri 85

Tablo 4.19.: Ağrı İlinin Bankacılık Yapısı 86

Tablo 4.20.: Ağrı İlinin 2014 Yılı Bankacılık Verileri 88

Tablo 4.21.: 2014 Yılı TRA2 Bölgesi Dış Ticaret Verileri (1000$) 89

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 2.1.: 28 AB Ülkesinin Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başı Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasılası….....29

Harita 2.2.: 28 AB Ülkesinin 2008-2013 Yılları Arasında Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasılasındaki Yüzdesel Değişim.....30

Harita 3.1.: Türkiye'nin Yatırım Teşvik Haritası.....59

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
ARGE	:Araştırma-Geliştirme
ABKF	:Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu
BELDES	:Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi
BKA	:Bölgesel Kalkınma Ajansı
DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
DİE	:Devlet İstatistik Enstitüsü
DTM	:Dış Ticaret Müsteşarlığı
DAP	:Doğu Anadolu Projesi
EAGGF	:European Agricultural Guidance and Guarantee Fund
ECU	:European Currency Unit
ERDF	:European Development Fund
EIB	:European Investment Bank
ESF	:European Social Funds
EUROSTAT	:European Statistic Institute
FIFG	:Financial Instrument for Fisheries Guidance
GSYIH	:Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
GAP	:Güneydoğu Anadolu Projesi
IGEME	:İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi
ISPA	:Instrument for Structural Policies for Pre-Accession
İBBS	:İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması:
KÖY	:Kalkınmada Öncelikli Yöre
KOB	:Katılım Ortaklığı Belgesi
KÖYDES	:Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi
KOBİ	:Küçük ve Orta Boylu İşletme
KOSGEP	:Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MGK	:Milli Güvenlik Kurulu
MPM	:Milli Prodüktivite Merkezi
NCI	:New Community Instrument
NUTS	:Nomenclature of Units for Territorial Statistics

SODES	:Sosyal Destek Programı
SUKAP	:Su ve Kanalizasyon Altyapı Projesi
TEKMER	:Teknoloji Merkezi
TSE	:Türk Standartlar Enstitüsü
TKB	:Türkiye Kalkınma Bankası
TOBB	:Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSKB	:Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TTK	:Türkiye Taş Kömürü Kurumu
TOBB	:Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği
UNDP	:United Nations Development Programme
URAK	:Uluslar arası Rekabet Araştırmaları Kurumu

GİRİŞ

Sanayi Devrimi veya Endüstri Devrimi diye tabir edilen 18. ve 19. yüzyılda teknolojik yeniliklerle üretim sistemlerinde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Klasik iktisat anlayışı gereği, ekonomik sorunların çözümünün piyasa mekanizmasının düzgün işleyişi ile birlikte gerçekleşeceğine inanılmaktaydı. Sanayi Devrimi geleneksel üretim yöntemlerinde değişikliğe yol açmış ve ekonomik faaliyetler belirli coğrafyalarda toplanmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşının ardından dünyadaki ekonomik ve sosyal koşullar 1929'da başlayan ve 1930'lu yılların sonuna kadar süren ekonomik krize yol açmıştır. Büyük Buhran diye tabir edilen ekonomik bunalım, sanayi devrimi ile birlikte genel kabul görmüş ekonomik sistemi derinden etkilemiştir. Bu dönemde yaşanan sorunun serbest piyasa ekonomisinin kısıtlanıp devlet müdahalesinin gerekliliği savunulmuş ve keynesyen ekonomik model hakim olmuştur. Ekonomik kararlar merkezden belirlenerek taşraya uygulanmaya başlamıştır. 1970'li yıllara, petrol krizine, kadar geçerliliğini koruyan bu sistem bölgesel ekonomi yaklaşımında da etkili olmuştur. 1930-40 yılları arasında ABD'de Tennessee Vadisi'nin devlet eliyle kalkınması için uygulanan politikalar başarılı sonuçlar verdiğinde diğer ülkeler için de örnek niteliği taşımıştır. Fakat 1973 petrol krizi sonrasında ekonomide devlet müdahalesi yerini neoliberal ekonomi yaklaşımına bırakmıştır. Ekonomide devlet müdahalesini ortan kaldırıp serbest piyasa görüşü benimsenmeye başlamıştır.

Bütün ülkelerde ekonomik faaliyetlerin mekansal yığılmasından kaynaklı olarak bölgeler arası farklılıkların giderek derinleşmesi ülkelerde sosyo-ekonomik sorunlara yol açmıştır ve sürdürülebilir ulusal kalkınmayı olumsuz şekilde etkilemiştir. Ülkeler, bölgeler arası eşitsizlikleri gidermek ve ulusal büyümeden yeteri kadar pay alamamış bölgelerde kaynak dağılımını dengeli hale getirmek için yeni arayışlar içine girmiştir. Ekonomik konjonktüre göre farklı uygulamalara gidilmiştir.

Tez çalışması, giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte toplamda altı bölümden oluşmaktadır. Tez çalışmasının amacı, önemi ve kapsamına giriş bölümünde değinilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde bölgesel kalkınma politikaları ile ilgili temel kavramlar ve teorik çerçevesi tarihsel perspektifle ele alınmıştır. Bölgesel kalkınma

olgusu sanayi devrimi sonrasında iktisat düşünürlerin de dikkatlerini üzerine topladığı çalışma alanı haline gelmiştir. Bölgesel farklılıkların yol açtığı işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve diğer sosyo-ekonomik sorunlar, ülkelerin ulusal kalkınmasını ve rekabetçi yapısını etkileyen ciddi bir problemdir.

İkinci bölümde ise Avrupa Birliği'nde uygulanan bölgesel politikalara değinilecektir. AB, kuruluşundan itibaren sürekli genişlemekte olan ve birliğe katılan üye ülkelerin farklı ekonomik, dil, kültür ve geleneklere sahip olduğu bir entegrasyon olduğundan birliğin kuruluşundan günümüze kadar geçen sürede uyguladığı politikalar incelenecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye'nin, Cumhuriyetin ilk yıllardan günümüze kadar bölgesel farklılıkları gidermede ne gibi politikalar izlendiğine ve 2000'li yıllardan sonra Avrupa Birliği üyelik sürecinde bölgesel kalkınma politikalarında yaşanan dönüşümlere değinilecektir. Cumhuriyetin kurulmasından önce de bölge kademesine ihtiyaç duyulmuş ve bazı çalışmaların yapıldığını görmekteyiz. 1913 yılında güvenlik eksenli kurulan umum müfettişliğinin bu çalışmaların ilk örneği olarak kabul edebiliriz (Aktaran Eryılmaz ve Tuncer, 2013: 172). Ülkemizde bölgesel kalkınma politikaları, cumhuriyetin kurulmasından sonra iki döneme ayırarak incelenmiştir. 1960'lı yıllara kadar süren plansız dönem ve 60'lı yıllardan sonra beş yıllık kalkınma planlarının oluşturulduğu planlı dönem.

Dördüncü bölümde ise gelişmişlik açısından son sıralarda yer alan Ağrı İlinin mevcut iktisadi durumu doğrultusunda bölgesel kalkınma potansiyeli değerlendirilecektir. İl hakkında internet siteleri, dergiler, makaleler, kitaplar ve raporlar incelenecektir. Ayrıca bölgesel kalkınma konusunda ilgili birim ve diğer kamu kurumlarından elde edilen araştırma makaleleri, kitaplar, dergiler, tezler ve kurumsal bazlı çalışmalar incelenerek çalışmanın bilimsel çerçevesi oluşturulacaktır. İl düzeyinde düzenli olarak resmi kurum ziyaretleri gerçekleştirilip ve Ağrı ili ile ilgili yapılmış olan araştırmalar ve çalışmalar sonucunda resmi istatistikler, faaliyet raporları, brifing raporları gibi veriler elde edilecektir. Son bölüm olan sonuç bölümünde ise tez çalışmasından elde edilen bilgiler ve veriler doğrultusunda değerlendirmeler ve önerilere yer verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÖLGESEL KALKINMAYA YÖNELİK KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Bölgesel Kalkınmada Genel Kavramlar

Ülkeler için ekonomik kalkınma öncelikli konulardan birisidir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik kalkınma politikaları ve buna bağlı olarak bölgesel kalkınma olgusu önde gelen çalışma alanlarından biri haline gelmiştir (Tiftikçigil, 2010). Bölgelerarası gelişmişlik seviyesi ülkeden ülkeye farklılık gösterse de bölgesel farklılıklar tüm ülkelerin yapısında mevcuttur. Ülkeler, bölgesel dengesizliğin yol açtığı sosyo-ekonomik sorunlarla mücadele etme gereği duymuşlardır. Bölgesel dengesizlikleri gidermek ve sürdürülebilir dengeli bir kalkınmayı sağlamak için yeni arayışlar içine girmişlerdir (Tutar ve Demiral, 2007). Bu hususta, çalışmanın bu bölümünde bölgesel kalkınma politikaları ile ilgili kavramlar tanıtılmaya ve teorik çerçevesi ele alınmaya çalışılacaktır.

1.1.1. Bölge

Bölge kelimesi, çıkış noktası olarak Latince çevre veya alan anlamına gelen "regio" sözcüğünden türemiş olup, anlam konusunda çok boyutlu, karmaşık ve sınırlarının çizilmesi zor bir kavramdır (Ildırar, 2004:8). Paasi (2008), bölge kavramının, farklı çalışma alanlarına ve kriterlere göre tanımının yapılabileceğini; iktisadi, coğrafi, sosyal ve politik açılardan farklı bölge tanımlamaları yapılabileceğinin mümkün olduğundan bahsetmektedir. Bu açıdan bakıldığında, "bölge" kavramı ve bölgenin tanımlanması konusunda açık bir tanımlama ve görüş birliği bulunmamaktadır (Keskin ve Sungur, 2010:272).

Avrupa İstatistik Ofisi Eurostat ise 2010 yılında yayımladığı çalışmada bölge konusunu şu şekilde tanımlamaktadır: dağ, kıyı, orman vb. peyzaj bakımından; kuraklık veya yüksek yağış gibi iklim bakımından; Belçika'da, Finlandiya'da ve İspanya'da gibi konuşulan dil açısından; Galler, Kuzey İsveç ve Finlandiya'da veya Bask'ta olduğu gibi etnik orijin veya ortak tarih bakımından benzerliktir(Aktaran: Akpınar vd., 2011:2). Bunun yanı sıra bazı Avrupa ülkelerinde bölge kavramı yönetsel, siyasal ve kültürel açıdan farklı anlamlar içermektedir. Örneğin, İspanya'da

"özerk topluluklar", Fransa'da "yerel yönetim kuruluşu", Belçika'da ise "federe devleti" anlamına gelmektedir (Bayramoğlu, 2005).

1.1.2. Bölge Sınıflandırması

Bölgesel gelişmesi ve planlaması hakkındaki eserlerde farklı bölge ayrımları bulunmaktadır. Bölge ayrımları konusunda ilk sistematik çalışma mekansal ekonominin kurucusu kabul edilen Von THUNEN'e aittir (Gündüz, 2006).

Bölge tanımlamasının farklı kriterlere ve çalışma alanlarına göre değişiklik gösterdiğinden bahsedilmişti. Bölge türlerinde de değişik sınıflandırmalara gidilmiş fakat konumuza yakın olması dolayısıyla bölgelerin ekonomik yapısı esas alınarak sınıflandırması yapılacaktır.

Bu sınıflandırmaları hem amaçları açısından hem de gelişmişlik düzeyleri açısından sınıflandırmak mümkündür (Kara, 2013).

1.1.2.1. Amaçları Açısından Bölge Türleri

Genellikle amaçları açısından bölge tanımı ile ilgili üç çeşit bölge kavramına rastlanılır. Homojen bölge, kutuplaşmış (polarize, nodal) bölge ve plan bölge (Tekeli, 2008).

***Homojen Bölge*:** Tekeli (1972) homojen bölgeyi şöyle tanımlamaktadır: *"sürekli özellikler gösteren ve kendini oluşturan her birimin özellikleri birbirine benzeyen mekân parçasıdır."* Bölge planlaması bir veya birden fazla kriterlere göre yapılabilir fakat bu şekilde yapılan tanımlamada kesin sınırların çizilmesi zor olmaktadır. Tek kriter baz alınarak yapılan tanımlamalar daha kolay olmakta ve sınırların kesin şekilde çizilmesi daha olasıdır (Akratan: Şahin, 2008:5). Homojen bölgeleri, benzer özelliklere sahip yerel birimlerin gruplaşması olarak ifade edebiliriz (Aydın, 2008:305).

Kutuplaşmış (Polarize, Nodal) Bölge: Bu bölge çeşidi homojen bölgeden farklı olarak yerel çevrelerin birbiriyle ticari etkileşiminin derecesine bağlı olarak tanımlanabilmektedir. Homojen bölgenin aksine kutuplaşmış bölgede yer, alt ölçekteki yerleşmeler ile benzer özellikler göstermemektedir (Kılıç ve Mutluer, 2004:23). Ekonomik gelişme bir ülkenin bölgelerinde çeşitli sebeplerden dolayı aynı

derecede gerçekleşmemektedir. Örneğin ülkemizde Gaziantep iline baktığımızda bölgesindeki diğer illere kıyasla daha fazla gelişme gösterdiği görülmektedir (Aydın, 2008:305).

Plan Bölge: bölgesel politikaların uygulanması için yetki alanın belirlenmesine yönelik karar verilen saha olarak tanılanabilir. Tespit edilen sorunların çözümü için hazırlanan planların uygulanmasına yönelik bölge ayrımı yapılmaktadır. İtalya, Türkiye, Almanya gibi birçok ülkede bu bölge ayrımına başvurulmaktadır (Dinler, 2014: 99).

1.1.2.2. Gelişmişlik Açısından Bölgeler

Genellikle sosyal bilimler kavram tanımlarına net, keskin bir tanım getirmek güç bir durumdur. Hal böyle olunca konu ile yakından ilgilenen iktisadi düşünüler az gelişmişlik kavramını net biçimde tanımlamaktan kaçınmışlardır. Tanım güçlüğünü, en iyi Hans Singer (1953) şu örnekle açıklamaktadır. Az gelişmiş ülke zürafaya benzetilmektedir fakat ‘‘herhangi bir kimse o hayvanı gördüğü zaman zürafa olduğunu bilir ama bir türlü tanımlayamaz’’ demektedir (Gündüz, 2006:11).

Bu açıklamadan sonra gelişmişlik açısından bölgeleri “Gelişmiş ve Az Gelişmiş Bölge” olarak ayrımını belirttikten sonra alt başlıklarda tanımlarına yer verilmeye çalışılacaktır.

Az Gelişmiş Bölge, farklı sosyal ve ekonomik sebeplerden dolayı bir ülkenin diğer bölgeleri ile kıyaslandığında farklılıkların olduğu, iktisadi açıdan dezavantajlı durumda olduğu bölge türüdür. Az gelişmiş bölgelerin temel özellikleri şöyle sıralanmaktadır (Gündüz, 2006:11-12):

“- Faktörlerin verimliliği zayıftır.
- Faktör dağılımı bozuktur.
- Altyapı yatırımları yetersizdir.
- Doğal çevre gelişmeye imkan vermemektedir.
- Bölgede gelir dağılımı düzensiz olması nüfusun dışarıya göçünü hızlandırmaktadır.
- Kullanılan teknoloji basit ve gelişmemiştir.
- Nüfusun beslenme düzeyi düşük ve artış oranı yüksektir.
- Eğitim ve sağlık düzeyleri düşüktür.
- Ekonomik yapıları tarıma dayanır.

- Az gelişmiş bölgelerin toprakları da verimli değildir. Bu yüzden topraktan elde edilen birim başına verim de düşüktür."

Gelişmiş Bölge, gelir seviyesi ve gelir artış hızı açısından ülke ortalamasının üzerinde olan; nüfusun eğitim, kültür ve sosyal güvence düzeyinin yüksek olduğu; eğitim, sağlık, yol, su ve elektrik gibi altyapı yatırımlarının yeterli düzeyde olduğu ve üretime yönelik ekonomik yatırımlara da sahip olduğu alanlardır (Erkal,1990:21).

Gelişmiş bölgelerin belirgin özellikleri şöyle sıralanmaktadır (Gündüz, 2006:14):

"- Üretim faktörlerin verimliliği yüksektir.
- Faktör dağılımında aşırı dengesizlik yoktur veya azdır.
- Altyapı yatırımları yeterlidir.
- Doğal çevre gelişmeye elverişlidir.
- Bölgede gelir dağılımı düzenli ve dışarıdan göç almaktadır.
- Gelişmiş bölgelerin kalkınma hızları yalnız geri kalmış bölgelerin değil aynı zamanda ülke kalkınma hızından da yüksektir.
- Bölgede tasarruflara bağlı olarak yatırımlar da yüksektir ve sürekli artış kaydetmektedir."

1.2. Bölgesel Dengesizlik

Bölgesel dengesizlik kavramı gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde birbirinden farklı olgu olarak ortaya çıkmaktadır ve ülkelerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak varlığını sürdürmektedir. Göktürk (2006) bölgesel dengesizliğin kaynağını şu cümle ile açıklamaktadır; *"gelişmiş ülkelerde gelişmenin mekandaki eşitsiz dağılımının bir sonucu olarak kapitalizmin kendi iç dinamiklerince belirlenirken; gelişmekte olan ülkelerde ise, ekonomik bağımlılık nedeniyle uluslararası sermayenin gereksinimleri doğrultusunda dış dinamiklerce belirlenmiştir."* Temelde ekonomik fırsat eşitsizliği ve sosyal fırsat eşitsizliği olarak bölgesel dengesizliği oluşturan iki kavramdan bahsedebilmektedir. Ekonomik fırsat eşitsizliği; kişilerin iş bulma veya eşit işe eşit ücrete sahip olma fırsatından yoksun olmaları şeklinde tanımlanırken, sosyal fırsat eşitsizliği ise; kişilerin eğitim, sağlık hizmetlerinden, kültürel faaliyetlerden eşit derecede faydalanamamaları şeklinde tanımlanmaktadır (Ersungur, 2016:133).

Ülkelerin kaynak dağılımında dengenin sağlanamaması ve özel fayda ile sosyal fayda arasında giderek derinleşen farklılıkların oluşmasıyla toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ekonomik durgunluk ile birlikte kalkınma hızını da yavaşlatıcı bir etkiye sebep olmaktadır. Ülke sınırları içerisinde, sundukları mal, hizmet ve istihdam olanakları ile üretim faktörleri için çekim merkezi olan gelişmiş bölgeler; temel unsurları olan sermayesini ve işgücü kaybederek "az gelişmişlik kısır döngüsü" ne girmiş gelişmemiş bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklardan kaynaklanan, istihdam, eğitim, sağlık, konut, su, enerji, altyapı vb. sorunlar meydana gelmektedir (Göktürk, 2006:24).

Ekonomik gelişme ile birlikte bölgesel dengesizlik ile karşılaşmak mümkündür. Hem içsel hem de dışsal ekonomiler sonucu bir bölge giderek gelişirken, diğer bölgeler benzer ölçüde gelişme gösterememekte, kaynaklarını gelişmekte olan bölgeye kaptırmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan bölgelerarası dengesizlik ekonomik ve sosyal sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunun çözümüne yönelik birtakım politikalar geliştirilmiştir (Özel, 2009:166).

1.2.1. Bölgesel Dengesizliğin Sebepleri

Bölgelerarası eşitsizliğin, sermaye ve emeğin belirli bölgelerde yoğunlaşması sonucu ortaya çıktığından ve bölgesel dengesizliğe yol açtığından bahsetmiştik. Ekonomik faaliyetlerin belirli bölgelerde yoğunlaşması ise bazı sebeplere dayanmaktadır; coğrafi sebepler, ekonomik, sebepler, sosyal ve kültürel sebepler.

Tarih boyunca toplumların daha yüksek hayat standartlarına sahip olma isteği toplumların yaşamında ekonomik, sosyal, politik, kültürel değişimlere yol açmıştır. Oluşturduğu etkiler açısından Sanayi Devrimi bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkmasında en önemli dönüm noktasıdır. Sanayi devrimi öncesi dünya ülkeleri arasında veya ülke içerisindeki bölgeler arasında ekonomik faaliyetler açısından fazla farklılık yoktu. Avcılık, toplayıcılık ve daha sonra tarım ve hayvancılık ile süregelen hayat biçimi sanayi devrimine kadar fazla bir değişiklik göstermemiştir. Avrupa'da 10. Yüzyıldan itibaren şehirler yavaş yavaş doğmaya başlamış fakat feodal yapı gereği fazla gelişmemiştir. Ticari faaliyetlerin gelişmesi ve deniz aşırı ticaretin artmasıyla benimsenen merkantilist ekonomi anlayışı ekonomik faaliyetlerin liman

şehirlerinde yığılmaya ve kırsaldan şehirlere göçe sebep olmaya başlamıştır (Dinler, 2014).

Sanayi devrimi, 18. yüzyılın başlarında teknolojik yeniliklerle üretim tarzının değişmesi ile ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda farklılıklara yol açan bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Bu devrim birçok alanda üretim artışına yol açmış fakat artan üretimin arz fazlası yaratması 1900'lü yıllara uzanan ekonomik problemlerin ilk nedenidir (Küçükkalay, 1997:51). 1765 yılında James Watt'ın buhar gücünü kullanarak buharla çalışan makine icat etmesiyle makine çağının başlamasına yol açmıştır ve sanayileşme hızla tüm dünyayı sararken ülkelerin her yerinde meydana gelen gelişme olmamıştır. Sanayilerin kuruluş yerlerinin yoğunlaştığı bölgeler, işgücü ve nüfusu da beraberinde çekerek aşırı yığılma sonucu ekonomik dışsallıkların oluşmasına ve bölgelere arası ıraksamaya yol açmıştır. Ülkeler arasında, ülke sınırları içerisinde bölgeler arasında kalkınma farklılıkların sebeplerini araştırdığımızda coğrafi koşullar önemli bir yer tutmaktadır. İklim, yer altı ve yer üstü kaynakları, bitki örtüsü, yükseklik, yüzey şekilleri, haberleşme koşulları, taşıma kolaylıkları gibi bölgeye ait coğrafi faktörler de bölgelerin gelişme düzeylerinde yakından ilgilidir (Ersungur, 2016:139-145).

İklimin insanların çalışma gücüne olan etkisini incelediğimizde ılıman bölgelerin zannedildiğinin aksine tropikal bölgelere göre gelişme potansiyelinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Sanayileşmenin geliştiği ülkeler genelde dört mevsimi yaşayan iklim kuşağında yer almaktadır. Tropikal iklimlerde iklim koşulları stabil olduğundan ekonomik faaliyetler de çeşitlilik bakımından sınırlıdır. Aşırı sıcak iklimler ise insanları gevşekliğe itmekte, verimliliklerini düşürmektedir. Çok soğuk bölgeler de çalışma şartları bakımından dezavantajlı durumdadır (Dinler, 2014).

Ülkemizde coğrafi koşulların bölge ekonomilerine olan yansımaları bariz şekilde görülmektedir. Doğu Anadolu bölgesi yükseklik, iklim bitki örtüsü gibi tüm coğrafi faktörler incelendiğinde diğer bölgeler arasında en dezavantajlı durumdadır. Tarım sektörü ülke ekonomileri açısından önemli olduğu kadar bölge ekonomileri açısından da önemlidir. Ortalama yüksekliği 1500 metre olan Doğu Anadolu bölgesinde donlu gün sayısının fazla olmasına ve yükseklik ve dağlık olması da bitki örtüsünün fakir kalmasına yol açmıştır (Dinler, 2014). Türkiye'nin yükseltisinin az olduğu deniz seviyesine nispeten yakın olduğu bölgelerde ise yetiştirilen tarım

ürünlerinin çeşitliği artmakta olduğunu, ürünlerin verimli ve katma değerinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Bölgelerarası dengesizliğe yol açan bir diğer faktör ise gelenekler ve değerler gibi çeşitli sosyo-kültürel faktörlerdir. Geleneksel sosyal bağları olan nispeten kapalı bölgelerin kalkınması geç ve yavaş olacağı, girişimcilik, yeniliklere ve icatlara uyumda engeller yaşanacağı ifade edilmektedir. Sosyal ve kültürel özelliklere ek olarak siyasi faktörler de bölgelerin kalkınmasın etkilemektedir. Siyasi güçlerdeki farklılıklar devletlerin politikalarına yön verebilmektedir (Karaalp, 2008:27-28).

1.3. Bölgesel İktisadın Temelleri

Bölgesel iktisadın temelini oluşturan teorileri incelediğimizde alansal ekonominin kurucusu olarak Johann Heinrich von Thunen'i kabul edebiliriz. Thunen alanı taşıma faaliyeti ile ortadan kaldırılabilen engel olarak görmektedir. (Dinler, 2014:7). Yani taşıma maliyetleri üretilen ürünlerin fiyatını belirleyen önemli bir etkendir.

Richard Cantillon, Dr.Quesney, Adam Simith ve David Ricardo gibi iktisatçılar, alansal ekonominin kurucusu olarak kabul edilen Von Thünen öncesinde alansal analizin habercileri olarak kabul edebiliriz. Liberal ekonomik sistemin dayandığı ilkeleri "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinde Adam Smith, ülkelerin birbiriyle olan ticareti dolayısıyla ucuza mal ettiği malları ihraç ederek pahalıya mal ettiği malları ithal ederek her iki ülkenin de yararlı çıkacağı teorisinden yola çıkılarak işletmelerin kuruluş yerleri hakkında görüşleri bölgesel iktisat literatürü açısından önemlidir. Ricardo'nun rant teorisi ile pazara olan coğrafi yakınlık veya uzaklık üretim yapanların ekonomik yapısını doğrudan etkilediğini açıklayarak nüfusun ülkede alansal dağılımına ışık tutmuştur. Smith ve Ricardo'dan sonra 1826 yılında yayınlanan "İzole Devlet'in Tarım ve Milli Ekonomiyle İlişkisi adlı eserin sahibi Alman iktisatçı Thünen'in analizi ise, taşımacılığın o yıllarda at arabasında veya at sırtında yapılmasına bağlı olarak ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu alanlardan uzaklaştıkça izole olduğunu varsaymaktadır (Dinler, 2014:7-12).

Bu teorileri özetlemek gerekirse; işletmelerin kuruluş yeri seçiminin bir ülke içerisinde veya ülkeler arasında nasıl olacağının esaslarına dayanan teorilerdir. Çalışmamızda odak noktamız ise birtakım sebeplerden dolayı ekonomik faaliyetlerin

belirli bir alanlarda yoğunlaşmasından kaynaklı bölgeler arasında ortaya çıkmış olan eşitsizliklerin giderilmesi konusunda yaklaşımlara yer verilmesidir.

1.4. Bölgesel Kalkınma Teorileri

Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma benzer kavramlar olarak görünse de aslında birbirinden farklı kavramlardır. Ekonomik büyüme, üretime bağlı olarak bir ülke de veya bölgede milli gelirin artması olarak tanımlanırken, ekonomik kalkınma ise milli gelirdeki artışın yanında ülkenin veya bölgenin sosyo-kültürel yapısının da değişmesi olarak tanımlanır. Büyüme, bir çocuğun boyunun uzaması gibi fiziksel yapısındaki değişim; kalkınma ise zeka ve düşünce yapısındaki gelişme, davranış ve yeteneklerinin gelişmesi vb. olarak benzetme yapılabilir (Dinler, 2014:38).

Bölgesel kalkınma politikaların uygulama konusunu oluşturan bu teoriler beş grup içerisinde geleneksel modeller, tam yığılma modelleri, yerel çevre modelleri, merkezi yerler teorileri ve sanayi odakları teorisi olarak daha detaylı şekilde açıklanacaktır.

1.4.1. Geleneksel Modeller

Bölgesel kalkınma teorilerine ilişkin detaylı açıklamalara konu başlıkları altında yer verilmiştir.

1.4.1.1. Neoklasik Büyüme Modeli

Klasik bölgesel kalkınma modelleri teorik olarak makro temelli teoriler iken Neoklasik modeller mikro temelli modellerdir. Neoklasik bölgesel büyüme teorisi literatürde Armstrong, Taylor, Capello, McCombie, Richardson gibi yazarlar tarafından açıklanmıştır.

Chisholm'a (1990) göre Neoklasik bölgesel büyüme teorisi ilk dengesizlik durumuna tepki gösteren kaynakların tekrar dağıtımını dikkate alan kestirimler üzerine yoğunlaşmayı temel almaktadır. Bu model genellikle arz yanlı bir teori olarak tanımlanmaktadır. Uzun dönem büyümenin insan arzı ve teknolojik yenilikler tarafından belirlendiğini açıklamak doğru olacaktır (Değer, 2003:67-68). Martin ve Sunley (1998) neoklasik modellerin temel ilgi alanının, bölge içi ve bölgelerarası dengeli büyüme olduğunu belirtmektedir. Denge mekanizmasının sağlanabilmesi

için, belli varsayımların bulunduğunu belirtmektedirler. *"Mal ve faktör piyasalarında tam rekabetin geçerliliği, teknik ilerlemenin tam rekabet koşullarında herkese açık, faktör akışkanlığının tam, ölçeğe göre sabit getirinin geçerli olması gibi temel varsayımlardan yola çıkılmaktadır. Bu varsayımların geçerli olması durumunda, bölgelerarası gelir ve büyüme farklılıklarının da uzun vadede ortadan kalkacağı ve bölgelerin ekonomik bakımdan birbirlerine yakınlaşacağı kabul edilmektedir"* şeklinde ifade edilmektedir. Böylece bölgesel farklılıkların ve eşitsizliklerin, fiyat mekanizması sayesinde zaman içerisinde dengeye ulaşacağı ifade edilmektedir (Aktakas, 2006:32).

Devlet, bölgeler arası ekonomik dengesizliği azaltmak istediğinde neoklasik modellere göre bu modellerin ekonomideki işlerliğini arttırıcı yöntemler uygulamalıdır.

1.4.1.2. İhracat Temelli Teori

Dawkins (2003) "Regional Development Theory" adlı makalesinde ihraç temelli teorinin Douglass C. North ve Charles Tiebout tarafından geliştirildiğini belirtmiştir (Kara, 2012:53).

Daha detaylı bir açıklama ile Leichenko (2000), ihracat temelli teorinin bölgesel iktisatla ilgili akademik çalışmalarda sıklıkla bahsedilen teorilerden biri olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedir. Douglass C. North ile Charles Tiebout arasında 1950'lerde bilimsel dergilerde kendini gösteren münazara çerçevesinde biçimlenmiştir. Teorinin en basit formuna göre bölgenin kalkınmasının, bölgenin ihracat yapan sektörlerinin büyümesine bağlı olduğunu belirtmektedir. İhracat temelli teori yaklaşımında bölge içerden ziyade dışarıdan gelişir. İhracatın artması bölgeye dışsallık ve verimlilik faydaları getirir. Dış talep bölgenin temel veya başka bir ifade ile ihracat sektöründe ve temel olmayan sektörde büyümeye neden olur, çarpan sürecini başlatır. Bölgede gelir-harcama döngüsünü uyarır (Barlın, 2010:32).

Douglass C. North (1955) bölgelerin ihraç ettiği malların gelişimini, taşıma maliyetleri, üretim maliyetleri gibi karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olmasına bağlamaktadır. Aynı şekilde üretim teknolojilerindeki gelişim, üniversiteler ve yerel araştırma gruplarının ihraç temelli sektörlere sunduğu ek hizmetler, bölgeyi diğer bölgeler ya da yabancı piyasalardan daha rekabetçi kılabilmektedir. Bölgenin ihraç

mallarına yönelik talebi dışsal olarak da diğer bölgelerin gelir ve talebindeki artışlar ve bölgenin ihraç mallarına yönelik gelir esnekliği gibi faktörlerden etkilenebilmektedir. Bunlara ilaveten bölgenin ihracat yapısı, destekleyici endüstrilerin varlığı, nüfusun dağılımı ve kentleşme yapılanması, nitelikli işgücünün varlığı, bölgenin politik ve sosyal eğilimleri, istihdam ve gelir dalgalanmalarına duyarlılık gibi faktörlerden de etkilenebilmektedir. Yerel nitelikli sektörler ise, yerel piyasalar için yapılanmış endüstrileri ifade eder ve yerel halkın tüketimine bağlı olarak gelişmektedir (Kara, 2012:53).

Leichenko'ya (2000) göre, Charles M. Tiebout büyümedeki değişiklerin neredeyse tümünü dışsal talepteki değişiklere bağlayan North'u eleştirmiştir. Tiebout'a göre ihracat temelinin ortaya çıkmasını destekleyen girdi fiyatları, emek miktarı, yatırım seviyeleri, kapasite sınırları gibi arz yanlı faktörlerin göz ardı edilmemesi gerekir. Ayrıca, bölgesel gelirin belirlenmesinde ihracat tek otonom değişken değildir. Öte yandan bölgesel gelir açısından diğer değişkenler ihracattan daha önemli rol oynayabilir. Bu durum özellikle büyük bölgeler için geçerlidir. Sektör çeşitliliğinin olduğu büyük bölgelerde, ihracat yapan sektörler bölge hasılasının görece daha küçük bir oranını oluşturabilir. Bu durumda bölgesel büyümeyi asıl sürükleyen yerleşik sektörlerdir. Ayrıca, Tiebout'a göre bölgenin büyümesi açıklanırken yerleşik sektörlerin ihracat sektörlerindeki faktör maliyetlerinin belirlenmesindeki temel rolü göz ardı edilmemelidir. Bir bölgenin üretim faktörlerinin hem ihraç sektörlerinde hem de yerleşik sektörlerde optimum şekilde kullanması gerekir. Bu çerçevede bazı durumlarda ihracatta gözlenebilecek düşüşe bölgesel gelirin artması eşlik edebilir (Barlın, 2010:33).

North (1956) ise yazdığı makale ile Tiebout'a verdiği cevapta, kendisinin modelinin uzun dönemli bir analiz olduğunu, gelirin kısa dönemli belirleyicisinin üretim faktörlerinin kullanım oranıyla ilgili olduğunu, uzun dönemli büyümenin ise bölge içerisine emek ve sermayenin göçü ve bunların etkinliklerinin değişimiyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan ihracatçı yapının, bölgenin büyümesinde tek kaynak olmadığı konusunda Tiebout ile hem fikir olduğunu ancak bölgesel büyümede en önemli faktör olmayabileceği yönündeki düşüncesine katılmadığını ifade etmektedir. Amerika'daki bölgelerin farklı büyüme oranlarını örnek göstererek başlangıçta zengin toprakların, üretim faktörlerinin ve talebin var

olduğu piyasaların çekicilik yarattığı, daha sonraları ise teknolojik değişim, ekonomik fırsatların yarattığı bölgeye yönelik işgücü ve sermaye göçünün mal ve hizmet üretiminde karşılaştırmalı üstünlükler yaratarak farklı bölgesel büyümeleri gündeme getirdiğini belirlemektedir. Yerel endüstrilerinde bölgesel gelire bağlı olması nedeniyle bölge yaşayanlarının gelirindeki artışla beraber bu faaliyetlerin de genişleyebileceği, bu çerçevede ihracatçı sektörlere bağlı olarak bölge dışından elde edilen uzun dönemli gelir değişiminin, yerel endüstrilerde istihdam, ticaret ve hizmet genişlemeleri yaratabileceği tespitini yapmaktadır (Kara, 2012:54).

Tiebout (1956)'da buna verdiği karşı cevapta, kendisinin düşüncesinin, ihraç temelli yaklaşımın, sadece ulusal gelir modellerinin bölgelerle tanımlanan oldukça basitleştirilmiş yöntemi olduğunu, ihracatın oldukça basitleştirici bir biçimde dışsal bir değişken olarak belirlenmesinin kısa dönem için doğru olduğunu belirtmektedir. North' un ihracatçı aktivitelerin seviyesini belirleyen faktörlerle ilgilendiğini, kendisinin ilgisinin ise sadece ihracat seviyesini belirleyen faktörler olmadığını, aynı zamanda buna ilaveten diğer dışsal değişkenler de olduğunu ifade etmektedir (Kara,2012:54).

1.4.2.Tam Yığılma Modelleri

Yığılma modelleri genel olarak bir toplumu gelişmiş ya da az gelişmiş yapan unsurları yönünden incelemiş ve bir bölgenin kronik haline gelmiş sorunlarının neoklasikler gibi serbest piyasa düzeninin düzgün biçimde işlerliğini sağlayarak giderilemeyeceğini savunur (Tiftikçigil, 2010:13).

1.4.2.1. Birikimli Nedensellik Teorisi

Birikimli/Yığılımlı Nedensellik Teorisi 1950'lerin başında Perroux tarafından öne sürülmüş, daha sonra Mrydal (1957) ve Hirschman (1958) tarafından geliştirilmiştir. Bu modeller çeşitli aktörler tarafından çeşitli nedenlerle tercih edilen bölgelerin kaçınılmaz olarak ilerleyeceğini diğer bölgelerin ise değiştirilemez bir şekilde geri kalacağını savunmaktadır (Ecaral, 2005:92).

Myrdal'a göre bu modelde gelişmiş bölgeler geri kalmış bölgeler üzerinde olumlu etki göstererek yayılma etkisi yapabileceği gibi püskürtme etkisi de yapabileceğini belirtmektedir. Yayılma etkisi tanım olarak gelişmiş bölgelerin geri kalmış bölgeler üzerinde piyasa oluşturduğu durumlarda görülmektedir. Püskürtme

etkisi ise işgücü ve sermayenin geri kalmış bölgeden gelişmiş bölgeye transferi olarak tanımlanmaktadır (Ildırar, 2004:58).

Mydral'ın birikimli nedensellik teorisinde dört tez bahsetmektedir. Bunlar "*(1) ticaret, göç veya sermaye hareketlerinin ortaya çıkardığı olumsuz veya zıt değişimler olarak adlandırılabilecek geriye doğru yıkama etkisi; (2) gelişmiş bölgelerin geri kalmış bölgeler için pazar oluşturması veya gelişmiş bölgelerden geri kalmış bölgelere yenilikçiliğin yayılması gibi durumlarda ortaya çıkan yayılma etkisi; (3) kurumsal faktörlerin önemi ve (4) siyasi sonuçlardır."* Geriye doğru yıkama etkisi kapsamında Mydral'ın teorisi bölgeler arası farkların artması diğer bir deyişle ıraksaması süreci tezinden bahsedilse de, yayılma etkisi sürecinde yakınsama olasılığını da göz ardı etmemiştir. Pek çok az gelişmiş bölgenin örneğin doğal kaynaklar gibi karşılaştırmalı üstünlükleri olduğu alanlar yer almaktadır. Yayılma etkisi, geriye dönük yıkama etkisinden güçlü ise yakınsamadan söz edilebilir. Mydral kurumsal faktörlerin önemi tezi kapsamında iktisadi olmayan faktörlerin analize dahil edilmesinin bazı gerçeklerin farkına varılması için gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Dördüncü tez kapsamında ise, Mydral birikimli nedenselliğin neden olduğu kısırdöngüyü kırmak için ekonomik politikaların yararını vurgulamıştır (Barlın, 2010:37-38).

Diğer yandan Myrdal (1957) ayrıca bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelerden daha fazla olabileceğini, bölgesel dengesizliklerin gelişmiş ülkelerde azalma eğiliminde iken, az gelişmiş ülkelerde artma eğiliminde olduğunu belirlemektedir. Buna bağlı olarak ekonomik gelişmişlik seviyesi yüksek ülkelerde gelişmiş bölgelerin diğer bölgelerde olumlu etkilerinin ön plana çıkabileceğini az gelişmiş ülkelerde ise olumsuz etkilerinin belirleyici olabileceğini ifade ederek, serbest piyasa mekanizmasının az gelişmiş ülkelerde çok daha güçlü bir şekilde bölgesel dengesizlik yaratabileceği tespitini yapmaktadır. Bu bağlamda Myrdal (1957) bölgesel dengesizliğin olumsuz etkileri ortadan kaldırıcı ve olumlu etkilerini ön plana çıkararak bölgesel eşitliği sağlayıcı devlet politikalarının önemi üzerinde durur iken, özellikle bu tür politikaları gelişmiş ülkelerin uygun ekonomik koşulları ve insan kaynakları nedeniyle uygulayabildiğini, az gelişmiş ülkelerin ise, feodal yapısı, eşitlikçi olmayan kurumları ve zenginin fakiri sömürdüğü

güçlü yapılanma nedeniyle gerçekleştiremediğini ve hatta bu koşulların, bölgesel eşitsizlik eğilimlerini desteklediği ve artırdığını açıklamaktadır(Kara, 2012:64).

Birikimli nedensellik teorisine ilk önemli katkıyı yapan Mydral olsa da Kaldor'un oluşturduğu teorinin etkisi çok daha büyük olduğu söylenebilir. Kaldor Mydral'ın birikimli nedensellik teorisini yorumlarken dairesel ve birikimli nedenselliğin artan getiriden başka bir şey olmadığını belirtir. Ancak artan getiriyi en geniş anlamıyla ele alır, bunun sadece büyük ölçekli üretim ekonomilerini kapsamadığını, ayrıca nitelik ve know-how'ın gelişmesi, fikir ve deneyimlerin iletişimi için daha iyi fırsatlar, artan farklılaşma süreci, beşerî faaliyetlerde uzmanlaşma gibi sanayinin kendisinin büyümesinden kaynaklanan avantajları da kapsadığını ifade eder (Barlın, 2010:36-37).

Mydral gibi, Kaldor'a göre de erken sanayileşen bölgeler avantajlıdır. Zira bu bölgeler ölçeğe artan getiri sayesinde uluslararası ticarette görece daha iyi durumdadır. Kaldor birikimli nedensellik teorisine ihracat temelli teoride yer alan fikirleri entegre etmiş ve etkinlik ücreti (*efficiency wages*) kavramını getirmiştir. Bölgelerin ölçek ekonomilerinden ve uzmanlaşmadan yararlanmasıyla birlikte kişi başı gelir büyür. Kişi başı gelirde büyümenin derecesi de ölçek ekonomilerinden ve uzmanlaşmadan yararlanma derecesine bağlıdır. Özellikle imalat sektöründe uzmanlaşan bölgeler büyüme açısından tarım ve madencilikte uzmanlaşan bölgelerden daha avantajlıdır. İmalat sektöründe uzmanlaşan bölgeler daha fazla verimlilik artışından yararlanır ve diğerine göre büyüme hızları daha fazladır. Zira imalat sektörünün büyümesi bir taraftan imalat sektöründeki verimlilik artış oranını etkiler, diğer taraftan da bu büyüme diğer sektörlerin verimlilik artışına etki eder (Barlın, 2010:37-38).

1.4.2.2. Büyüme Kutupları Teorisi

Kalkınma kutbu ve hatta cazibe merkezi de denilen (Dinler, 2014:45) büyüme kutbu terimi 1949 yılında F. Perroux tarafından ortaya atılmış ve birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır (Tiftikçigil, 2010). Perroux ekonomik gelişmenin, bir ülkenin tüm yörelerinde aynı anda başlamadığını ve en uygun koşullara sahip belirli yörelerde başladığını buralarda yoğunlaştığını belirtmektedir. Birçok etkenin bir araya gelmesiyle belirli bir bölgede yoğunlaşan ekonomik faaliyetler bölge açısından

yeni yatırımlar için cazip hale geleceğini ifade etmektedir (Dinler, 2014:45). Perroux, yığılma etkisinin pozitif yönüne değinirken bir önceki konumuzda bahsettiğimiz birikimli nedensellik konumuzda ise Myrdal ve Hirschman daha çok negatif yönüne değinmiş yani ekonomik yığılmalar çevresindeki yerler açısından zarar verici olabilir.

Büyüme kutbu teorisi bölgesel politika uygulayıcılarını en fazla etkileyen ve uygulamaya aktarılmaya çalışılan teorilerden biri olmuştur. Teori çerçevesinde geliştirilen stratejiler ağırlıklı olarak 1960'lardan 70'li yılların ortalarına kadar Belçika, İspanya ve Fransa'dan ABD'ye, Japonya'dan Latin Amerika ülkelerine kadar, pek çok ülkede uygulanmaya çalışılmıştır (Barlın, 2010:39).

İngiltere'sinin Coventry şehrindeki kutuplaşma gelişimi büyüme kutupları modeline bağlı olarak ortaya çıkan ilk örneklerden birisi olarak kabul edilebilir. I. Dünya Savaşından sonra ağır sanayinin gelişmesi ile şehirde güçlü bir büyüme kutbu oluşmuştur. Coventry şehrinde artan nüfus, mal ve hizmetlere olan talebi arttırmış ve böylece maliyetlerde düşüş görülmüştür (Glasson, 1974: Aktaran: Çalışkan, 2009:25).

1.4.3. Yerel Çevre Modelleri

Roos (2004) yerel çevre modellerinde, büyüme ve kalkınmada vasıflı işgücünün, teknik ve organizasyonel uzmanlığın, sosyal ve kurumsal yapılanmaların önemli rolü bulunduğunu belirtmektedir (Tiftikçigil, 2010:20).

Geleneksel modeller emek ve sermayeyi dahil ederken tam yığılma modelleri ise bunlara ek olarak yığılma etkisini üretim fonksiyonuna dahil etmektedir. Yerel Çevre Modelleri ise teknolojik süreci ve beşerî sermaye farklılıklarının bölgeler arasında ıraksamaya neden olacağını öne sürer ve üretim fonksiyonuna dahil etmektedir.

1.4.3.1. Endojen İçsel Büyüme Modelleri

Walsh (2002) bölgesel kalkınma adlı çalışmasında 1960'lı yılların sonuna kadar uygulanan exojen bölgesel kalkınma modellerinin, Fordist üretim sistemi ve Keynesyen ekonomi politikalarıyla yakından bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. *"Yukarıdan aşağıya doğru bölgesel kalkınmayı savunan bu modellerde ilave istihdam yaratmak gibi kısa dönemli faydalar üzerinde durulmuş bu nedenle de*

dinamik-sürdürülebilir bir büyüme gerçekleştirilememiştir. Temelde işgücünün alansal dağılımına bağlı olarak sürükleyici bir bölgeden çevreye doğru yayılan bir kalkınma modelini yansıtan bu yaklaşım çerçevesinde bölgesel ekonominin endojen sektörlerinin gelişmesi için yeterli destek ve yatırımların gerçekleştirilemediği görülmüştür" (Çetin, 2005:1).

Bröcker (2002) içsel büyüme teorisinin neoklasik teoriden en önemli farkının artan ölçek getirileri varsayımına dayandığını ifade etmektedir. *"Zira neoklasik yaklaşım, sabit ölçek getirisinden hareket etmektedir. Oysa ölçek avantajını kullanarak bir monopol gücü elde edilebilirse, bu durumda eksik rekabet koşulları söz konusu olacaktır. İçsel büyüme teorisi uzun dönemde büyümeyi dışsallıklardan yararlanmayla açıklamaktadır. Firmalar açısından bu dışsallıklardan yararlanma, Ar-Ge faaliyetleri, ile teknik bilgi düzeyi ve yenilikçiliğe bağlı olmaktadır. Bölgeler, tam rekabet ortamında başlangıç koşulları itibariyle aynı olsalar bile, Ar-Ge sayesinde, teknoloji ve bilgi birikimi ile yenilikçiliği iyi kullanarak diğer bölgelerin önüne geçebilirler. Buna göre bölgesel gelir farklılıkları teknoloji, bilgi düzeyinin artırılması ve yenilikçiliği teşvik ettiği için, gelişmenin kendi kendini besleyen bir süreç haline dönüşmesine yol açmaktadır. Böylece ülke, bölge ya da sektörler arasında sürekli olarak bir ıraksamadan bahsedilmektedir"* (Kızıltan ve Ersungur, 2007:273).

1.4.3.2. Emeğin Organizasyonundaki Değişiklere Dayanan Teoriler

Sosyo-ekonomik yapıdaki değişim üretim, işletme, sosyal, ekonomik ve siyasal sistemlerde değişiklikleri beraberinde getirir. Bu değişiklikler ekonomik düşüncenin, toplumsal davranışın, kurumsal yapıların ve piyasaların değişimine de neden olur. Emeğin organizasyonundaki değişikliklere dayanan teorilere göre bölgelerin gelişmişlik düzeyi emeğin sadece nicel olarak farklı olmasına bağlı olmasının yanında eğitim açısından donanımı vb. nitel faktörlere de bağlıdır. Bu faktörler firmaların yatırım kararlarında büyük önem taşımaktadır (Tiftiçigil, 2010:22-23).

1.4.4. Merkezi Yerler Teorisi

Merkezi yerler teorisi, bir hizmet merkezi olarak şehirlerin rolünü anlamada önemli bir kavramsal çerçeve sunar. Çıkış noktası olarak Von Thunen'e dayanan bu

model (Dinler, 2014), Walter Christaller, yerleşim yerleri ve çevresi arasındaki ekonomik ilişkileri dikkate alarak geliştirdiği bu teoride, yerleşim yerlerinin büyüklüğü, yeri ve fonksiyonlarına açıklama getirir. Bu teoride kendisin dışında çevresindeki nüfusa da mal ve hizmet sağlayan yerleşim yerleri 'merkezi yer' olarak kabul edilir. Çevreden de merkeze nakit akımı sağlandığından birbirini tamamlar niteliktedir. Merkezi yerler teorisi üç varsayıma dayanır (Özgür ve Erdal, 2003:325):

-Christaller, merkezi kentin çevresini düz ve homojen bir alan olarak kabul eder ve faktör hareketlerine sınırlama olmadığını varsayar.

-Tüketicilerin, bir mal ve hizmeti kendilerine en yakın merkezden alacakları varsayılır.

-Herhangi bir mal için, eşik bir satın alma gücü olduğu sürece, müteşebbis o malı arz eder.

Talep bu eşiğin altına düştüğü zaman, müteşebbis arzdan kaçar. Bu varsayımlara dayalı olarak ele alınan merkezi yerler teorisinde, merkezi yerleşim ve kuruluş yerleri, büyüklük ve dağılımlarına göre, hiyerarşik bir yapı içerisinde birbirleriyle ilişki ve etkileşimde bulunmaktadır (Özgür ve Erdal, 2003:325).

Ayrıca günümüzde artan rekabet ortamında, işletmelerin ekonomik faaliyet alanlarını nasıl seçtiklerini ve neden belirli bir alanda kümelendikleri konularını açıklama girişimleri "Yeni Ekonomik Coğrafya Modeli" olarak 1990 yıllardan itibaren belirginleşmiştir. Krugman (1991) ekonomik aktivitelerin coğrafi yakınlıklara göre şekillendiklerini irdelemiştir. Coğrafi faktörlere göre yığılmanın kendiliğinden şekillendiği için politika önermeleri için belirsiz ve karmaşık bir hal almaktadır (Bilen, 2006:259).

1.4.5. Sanayi Odakları Teorisi

Alfred Marshall'ın 1922 yılında yayımlanan 'Ekonominin İlkeleri' adlı eserinde ilk olarak, yeni sanayi odakları yaklaşımı adı altında ortaya çıkmıştır. Marshall eserinde, endüstriyel bölgelerin ortaya çıkışı, özellikleri ve gelişimi konularının yanı sıra, belirli yerlerde endüstrilerin uzmanlaşması ve yoğunlaşması konularını irdelemiştir. Marshall ilginin birey ve firma gibi ekonominin temel birimlerinden endüstriyel bölge ve yerel üretim sistemleri gibi ara birimlere kaymasına yol açmıştır. Bu bağlamda Marshallcı endüstriyel bölgelerin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Çetin, 2006:74-86):

- *"Endüstriyel bölgeler küçük, yüksek derecede uzmanlaşma gösteren firmalardan oluşup, yerel baz da kendine özgü niteliklere sahiptir.*
- *Bölgedeki firmalar arasında yüksek derecede iş birliği söz konusudur.*
- *Endüstriyel bölgeler yüksek derecede esnek işgücüne sahiptir.*
- *Yerel halk tarafından alınan kararlar üzerinde endüstriyel faaliyetler etkilidir, ekonomik ilişkiler de sosyal yapı olarak ifade edilen 'endüstriyel atmosfer' tarafından etkilenir.*
- *Üreticiler ve tüketiciler arasında oldukça güçlü bir mübadele söz konusudur.*
- *Bölgedeki firmalar kendi aralarında finansal kaynakları, teknik, uzmanlık ve iş hizmetlerini paylaşır."*

Sanayi odaklarının iki önemli özelliği bu gelişme merkezlerini diğerlerinden ayırt etmektedir. Bunlardan ilki yerel düzlemde gerçekleşen üretimin, uluslararası piyasalarda rekabet gücüne erişmesi, diğeri ise buluşçuluk-yaratıcılık kapasitesidir (Akpınar, Taşçı ve Özsan, 2011:22).

1.5. Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Tez çalışmasının birinci bölümde konu ile ilgili kavramlara ve literatürde yer alan teorik çerçevesine değinilmiştir. II. Dünya savaşı sonrasında ülkeler; sürdürülebilir, dengeli bir ulusal kalkınma için bölgesel farklılıklarının giderilmesinin gerektiğine karar vermişlerdir, daha doğru bir ifade ile ülkeleri bu kararı almaya zorlamıştır.

Literatür taraması sonucunda iktisadi düşünürlerin bölge konusunda farklı tanımlarının olmasına rağmen genel kabul görmüş tanımına yer verilmiştir. Çıkış noktası olarak Latince'de çevre, yer anlamına gelen 'regio' sözcüğünden türemiştir. Araştırmalarımıza göre bölge kavramı iktisadi, coğrafi, sosyal, siyasi açıdan farklı tanımları bulunduğu tespit edilmiştir. Fakat çalışmamızda bölgelerin ekonomik yapısı dikkate alınarak sınıflandırma yapılmıştır, bölge ayrımlarından bahsedilmiştir. Bölge ayrımı iki ana başlık altında yapılmıştır; amaçları açısından ve gelişmişlikleri açısından bölgeler olarak. Amaçları açısından bölge ayrımı bölgelerin benzer özellik taşımalarına göre homojen veya kutuplaşmış olmak üzere ve belirli bir sosyo-ekonomik hedefe ulaşmak için oluşturulan plan bölge ile birlikte üç alt başlıkta yapılmıştır. Gelişmişlikleri açısından bölgeler ise az gelişmiş ve gelişmiş bölge olarak ayrılmaktadır.

Çalışmanın devamında bölgesel dengesizlik olgusuna açıklık getirilmiştir. Bölgesel eşitsizliklerin yol açtığı bölgelerarası dengesizlik olgusunun ortaya çıkış süreci, 18. yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi öncesi ve sonrası olmak üzere iki evrede incelenmiştir. İnsanoğlu tarih sahnesi içerisinde, avcılık ve toplayıcılık ile başlayan olağan hayat akışı sonrasında çiftçilik ve hayvancılık ile gelişme göstermiş, şehirler kurulması ve ticaretin gelişmesi ile ekonomik faaliyetler belirli alanlarda yığılmaya başlamıştır. 16. yüzyılda merkantilist ekonomiyle şehir yaşamı ve kırsal yaşamı arasında ekonomik ve sosyal farklılıklar artmıştır.

1765 yılında James Watt'ın buharla çalışan makinenin icadı ve sonraki yıllarda devam eden teknik icatlar ile üretim süreçlerinde yaşanan değişim ile üretim merkezlerinde sermayenin ve işgücünün yoğunlaşması, diğer bölgelerde dışsallığa yol açmıştır. Liberal ekonomi yaklaşımı 1929 ekonomik buhranı ile sorgulanır duruma gelmiş ve John Maynard Keynes bu ekonomik depresyonun sebebinin serbest piyasa ekonomisinden kaynaklandığını ve kurtuluş için ise devletin ekonomiye müdahalesinin gerektiğini savunmuştur ve nitekim de 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizine kadar müdahaleci devlet politikaları uygulanmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda makro ekonomik kalkınma ve Alman iktisatçıların geçmişteki yer ekonomisi veya bölgesel ekonomi yaklaşımları, bölgesel kalkınma teorilerinin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Bölgesel kalkınma politikaların çıkış noktasını oluşturan bu teorilerden bazıları devlet müdahalesinin gerekliliğini savunurken bazıları da serbest piyasa ekonomisinin az gelişmiş bölgelerde daha etkin hale getirilmesini savunmaktadır. Bu müdahalelerin yanı sıra bazı teorilerin bölgeleri içsel uyaran nitelikte olduğunu bazılarının mekansal uyaran nitelikte olduğunu bazılarının da dışsal uyaran nitelikte politika önermelerine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI VE AVRUPA BİRLİĞİ UYGULAMALARI

2.1. Bölgesel Kalkınma Politikaları

Bölgesel kalkınma teorileri temelde, bölgesel sorunların genel olarak serbest piyasa sisteminin o bölgede tam olarak işlemediğinden kaynaklandığını ve devletlerin piyasa işleyişine müdahale etmesi gerektiğini savunmaktadır. Fakat iktisadi düşünürlerin devlet müdahalesinin ne ölçüde olacağı konusunda görüş birliği içerisinde değildir. Hatta Elmas (2006) son çeyrek yüzyılda neoliberal politikalar çerçevesinde bölgesel politikalarda kamu müdahalesine karşı görüşlerin ağırlık kazandığını belirtmektedir. Bu bölümde bölgelerarası farklılıkların giderilmesine yönelik politikalar konusunda literatür yer alan çalışmalara değinildikten sonra, temel ilke ve amaçlarını açıklanacaktır. Sonrasında da politika araçlarının neler olduğunu açıklayacağız.

2.1.1. Bölgesel Kalkınma Politikaları Üzerine Literatür Özeti

Bölgesel Kalkınmanın bir bilim alanı ortaya çıkışı, "G. Myrdal'ın (1957) Ekonomik Teori ve Azgelişmiş Bölgeler ile A. Hirschman'ın (1958) Ekonomik Gelişme Stratejisi" yayınlarla kabul edilir (Sinemillioğlu, 2009: 246). Ayrıca Stilwell (1980), Armstrong ve Taylor (1978), Thirlwall (1980), Capello (1999), Hansen vd. (1990), Dawkins (2003) ve Dijk vd. (2009) gibi araştırmacılar bölgesel kalkınma politikaları konularında önemli analizler yapmışlardır.

Stilwell (1980), Bölgesel İktisat Politikaları adlı çalışmasında ve sonraki yıllarda konu ile ilgili makaleleriyle bölgesel kalkınma politikalarını kapsamlı şekilde ele almıştır.

Armstrong ve Taylor (1978), Bölgesel Ekonomik Politikalar ve Analizi adlı çalışmasına göre önceki çalışmalarda bölgesel sorunlara kapsamlı bir açıklama getirmediğini ve bölgesel kalkınma teorileri ve politikaları arasında bir bütün olarak açıklama yapılamadığını belirtmektedirler. Çalışmaları, geliştirilerek ve güncellenerek günümüzde de bölgesel ekonomi çalışmalarında referans olarak kullanılmaktadır. Bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik yaklaşımları, piyasa

temelli yaklaşımlar ve müdahaleci yaklaşımlar olarak ikiye ayırmaktadır. Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi için piyasa güçlerinin serbest işleyişinin önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini savunmaktadır. Sonrasında farklılıkların kendiliğinden kalkacağını ifade etmektedir. Müdahaleci yaklaşım ise bölgelerin yapısal problemlerinin devlet eliyle kaldırılmasını, kamu yatırımları ile sosyo-ekonomik alt yapının sağlanmasını ifade etmektedir (Kara, 2008: 68).

Hansen vd. (1990), "Değişen Dünyada Bölgesel Politikalar" adlı çalışmasında bölgesel politikaları, nüfus, gelir, kamu harcama ve hizmetleri, iktisadi faaliyetler, fiziksel ve sosyal altyapı dağılımını yönlendirmek amacıyla devletlerin uyguladığı politikalar olarak tanımlamaktadır. Dijk vd. (2009) bölgesel politikaların gerek ekonomik gerekse de sosyal nedenlerle uygulandığından bahsetmektedir. İstihdam ve kişi başı gelirdeki farklıların giderilmesi diğer bir deyişle bölgelerin ekonomik açıdan birbirine yakınsaması ulusal düzeyde de refahın artışında katkıda bulunacağını ve bölgeler arası farklılıkların giderilmesiyle enflasyonist baskıların, aşırı kalabalık bölgelerdeki negatif dışsallıkların azalmasına neden olacağına ayrıca GSYİH'nın ulusal düzeyde artışına neden olabileceğini belirtmektedir. Gore (1984) ayrıca bölgesel farklıların giderilmesiyle sosyal adalet sağlayarak eşitsizliklerden doğan sorunların önlenebileceğinden bahsetmektedir (Barlın, 2010).

Ülkemizde ise konu ile ilgili çalışmalara baktığımızda Dinler (2016), Ildırar (2004), Tekeli (2010), Eraydın (2004) gibi iktisatçıların bölgesel kalkınma politikaları konularında önemli analizleri bulunmaktadır. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) tarafından yayınlanan Can ve Akdenizli (2008)'nin Avrupa Birliğinde Bölgesel Politikanın Gelişimi ve Yapısal Fonlar adlı çalışması birlik içerisinde uygulanan politika araçları hakkında kapsamlı analizler sunmaktadır.

2.1.2. Bölgesel Kalkınma Politikasının Temel İlkeleri

Bir ülkenin geri kalmış bölgelerinin kalkındırılmasına yönelik politikanın üç temel ilkesi bulunmaktadır. Bunlar; **sosyal karlılık**, **kalkınma kutbu** ve **halkın katılması** ilkeleridir (Dinler, 2014:301).

Sosyal karlılık ilkesine göre ülkede toplumsal faydanın özel faydaya tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Liberal politika benimsenen ülkelerde piyasa

sistemi içerisinde yer alan girişimci karını en yüksek seviyeye taşıma isteği ile özel faydanın toplumsal faydanın önüne geçebilmektedir. Kendisine yüksek kar elde edeceği bölgeleri seçmek zorunda olacağından dezavantajlı bölgelerin alt yapı gibi eksikliklerinin giderilmesinde, teşviklerin uygulanmasın devletin rolü büyük önem taşımaktadır. Günümüzde modern devlet anlayışı toplumun refahını yükseltmeye yöneliktir. Devlet, her zaman sosyal faydayı özel faydaya tercih etmelidir, bölgeye canlılık kazandıracak faaliyetleri bölgeye ulaştırmalıdır (Ersungur, 2016: 249-250).

İkinci ilke ise kalkınma kutbu ilkesidir. F. Perroux, kalkınma kutbu için ekonomik gelişmenin bir ülkenin ekonomik gelişmesi en uygun koşullara sahip bölgelerinde başladığını ve belirli yoğunluğa eriştikten sonra tüm ülkeye yayıldığını belirtmektedir. Bu yaklaşımdan yola çıkılarak, geri kalmış bölgelerde kalkınma kutbunun yapay olarak yaratılması görüşü savunulmaktadır. Fakat yatırımların tüm sektörlerden ziyade bölgenin özellikleri gözetilerek belirlemelidir (Dinler, 2014:302-303).

Üçüncü ilke ise halkın katılma ilkesidir. Bölgesel kalkınma planlarına halkın katılması, politikaların başarısında büyük etkendir. Kalkınma faaliyetlerinin karar ve uygulama safhasında fiilen veya danışman olarak katılmaları, iktisadi hayatta uygulanan demokratik bir ilke olarak da ifade edilebilir (Ersungur, 2016: 251).

2.1.3. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaç ve Araçları

Bir ülkenin geri kalmış bölgelerinin gelişmemesinin temel nedenleri, coğrafi ortamın getirdiği güçlükler, kurumsal yapıdan doğan engeller ve doğal kaynakların yetersizliği olarak sıralanabilir. Bölgesel politikaların başlıca amacı, çeşitli gelir grupları arasında uyumu gözeterek halkın refahını dengeli ve adil bir biçimde arttırmak, kaynakların en uygun şekilde dağılımını sağlamak, bölgelere istihdam ve kamu hizmeti bakımından eşit imkanları sunmak, çevre korunmasını geliştirmek ve yerleşim yerlerinin dokusunu dengeye kavuşturmaktır (Gündüz, 2006:38).

Tarihsel süreçte incelediğimizde, 1950'li yıllardan itibaren bölgesel kalkınma politikaları önemli çalışma alanlarından biri olmuştur. II. Dünya Savaşından 1970'li yıllara kadar kalkınma politikaları merkezi hükümetler tarafından yürütülmüş ve bölgesel sorunla kaynak dağılımı problemi olarak görüldüğünden politikaların içeriğini endüstriyel faaliyetlerin bir bölgeden diğerine aktarılması olarak

tasarlanmıştır. Bu politikalar sorunlu bölgelerde iş olanaklarının ve yatırımların artmasını sağlayarak bölgeleri altyapılarını oluşturmaya emek ve konut piyasalarını yapılandırmaya zorlamıştır. Böylelikle dönemin en büyük sorunu olan göç büyük oranda engellenmiştir (Tiftikçigil, 2010:31).

1970-1990'lı yıllar bölgesel politikalar açısından son derece kısır bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde ağırlığı hissedilen küreselleşme ve kitlesel üretimden esnek üretim sistemine geçiş ülkelerin bölgesel politikaları terk ettiği görülmektedir. Devletlerin petrol, çelik, otomobil gibi büyük sermayeye dayalı kaynakları gelişmemiş bölgelere aktarması hem kamu harcamalarının fazla olması hem de yerele özgü çeşitli ekonomik faaliyetlerin artmadığının tespit edilmesi bu politikaların terk edilmesine yol açmıştır. 1970'lerde yaşanan petrol krizi ve Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kurumların serbest piyasa düzenine yönelik minimum devlet müdahalesi anlayışı bölgesel politikalara verilen önemi azaltmıştır (Tiftikçigil, 2010:31).

1990 sonrası dönemde ulusal kalkınmanın yolunun bölgesel eşitsizlikleri gidermekten geçtiği anlayışı yerele özgü dinamikleri geliştirici politikaların uygulanmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllar sonrası uygulamaya konulan modern politikalar bölgesel eşitlik ve etkinliği birlikte sağlamaya yönelik, bölgesel girişimciliği, yenilik kapasitesini arttırma amaçlarını benimseyen politikalardır. Bu politikalar plan ve stratejik projelere dayanan, aşağıdan yukarıya tüm bölgesel aktörlerin katılımıyla gerçekleşen pro-aktif bir anlayışı benimsemektedir (Tiftikçigil, 2010:35). Son yıllarda ise gelişmiş ülkelerde uygulanan politikalara genel olarak baktığımızda geleneksel olarak belirtebileceğimiz politika araçlarını, vergi avantajları, bedelsiz arsa ve arazi tahsisi, enerji desteği, nakit yardımlar ve kredi avantajları, devlet garantileri ve kamu yatırımlarından oluşmaktadır (Ersungur, 2016: 256).

Günümüzde artan küreselleşme olgusuyla dünyanın tek kutuplu hale geldiği, teknolojik gelişmelerle bilgi toplumuna geçildiği dönemde bölgesel gelişme ve kalkınma konularına AB, bölgesel entegrasyonlar, OECD, Dünya Bankası, Uluslararası Kalkınma Birliği ve BM gibi örgütler ve kurumlar daha çok önem vermektedir (Sakal, 2010: 17-18).

Bölgelerin yapısal durumları ve gelişmişlik dereceleri ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğinden dolayı farklı politika araçları kullanılmaktadır. Dünya örnekleri incelendiğinde bölgesel kalkınma konularında AB'nin, gerek üye ülkelerin amaçlanan hedefler doğrultusunda gerekse Türkiye gibi aday ülke statüsünde bulunan ülkelerin uyum sağlamasına yönelik daha somut adımlar attığını söyleyebiliriz. Dünya ülkeleri içerisinde bölgesel farklılıkları gidermeye yönelik uygulanan politika araçlarını incelediğimizde Avrupa Birliği ülkelerinde sistematik olarak uygulandığını görmekteyiz. Bu politika araçlarına ve AB'nin bölgesel farklılıkları gidermede nasıl bir yol izlediğine çalışmamızın devamında detaylı biçimde değinilecektir.

2.2. Avrupa Birliği Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Araçları

Avrupa Birliği, farklı dil, tarih, kültür ve geleneklere sahip ülkelerin bir araya geldiği homojen olmayan bir entegrasyondur. AB, 28 üye ülke ekonomisi ile dünyanın en zengin bölgelerinden biri olmasına rağmen birliği ülkeler arasında farklılıkların olduğu gibi ülke içerisinde bölgeler arasında da gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır (Erçin, 2003:5; Aktaran, Gürer, 2014:6).

AB, kuruluşundan bu yana bölgesel farklılıklar konusunda hassas davranmıştır. Ancak Avrupa Topluluğu'nun (AT) ilk üyeleri Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg göreceli olarak homojen bir ekonomik yapı sergilediklerinden topluluğun kurulduğu ilk aşamada ortak bir bölgesel politika oluşturulması önemli bir hassasiyet teşkil etmemekteydi. Bunun yanında Avrupa Topluluğu Kurucu Anlaşması'nın Ekonomik ve Sosyal Uyum başlığı altındaki 130A maddesinde bölgesel politikanın ana hedefleri net olarak belirtilmiş olup bölgeler arasındaki ekonomik farklılıkları azaltılarak, dezavantajlı bölgelerinin kalkınmasına yönelik politikalar üretmek amacını gütmekteydi (Can ve Akdenizli Kocagül, 2008:7).

AB, sınırları içerisindeki üye ülkeler ile aday ülkeler arasında adaptasyonun sağlanması amacıyla 1981 yılında Avrupa İstatistik Bürosu (EUROSTAT) tarafından NUTS (Nomenclature Of Territorial Units For Statistics) adı altında istatistiki bölge birimlerine ayrılmıştır. Temelde Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 olarak sınıflandırılan 3 farklı sınıflandırma sistematiğine dayanmaktadır. Ancak EUROSTAT, bölgesel

planların Düzey 2 bölgelerine göre yapılmasını öngörmektedir. Bu sınıflandırma daha sonra Türkiye için de oluşturulmuş ve örneğin Düzey 3 Türkiye'deki il idari alanlarına karşılık gelmektedir (Taş, 2006:188-189).

Tablo 2.1.: AB İstatistiki Bölge Birimlerinin Nüfus Sayısı

Düzey	**Minimum**	**Maximum**
NUTS 1	3 milyon	7 milyon
NUTS 2	800.000	3 milyon
NUTS 3	150.000	800.000

Kaynak: Avrupa Birliği İstatistik Bürosu İnternet Sitesi, http://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/principles-and-characteristics

Erişim: 02.03.2016.

Tablo 2.1'de 28 AB ülkesinin kendi sınırları içerisinde yukarıda belirtilen nüfus sayılarına göre 3 bölge sınıflandırması oluşturulmuştur. Tablo 2.2'de görüldüğü üzere NUTS 1 ülkelerin 3 milyon ile 7 milyon arasındaki nüfus sayısına göre bölge sayısı, NUTS 2 ülkelerin 800.000 ile 3 milyon arasındaki nüfus sayısına göre bölge sayısı, NUTS 3 ise ülkelerin 150.000 ile 800.000 arasındaki nüfus sayısına göre bölge sayıları yer almaktadır.

Tablo 2.2.: AB ülkelerinin NUTS dağılımı

ÜLKELER	NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3
BELÇİKA	3	11	44
BULGARİSTAN	2	6	28
ÇEK CUMHURİYETİ	1	8	14
DANİMARKA	1	5	11
ALMANYA	16	38	402
ESTONYA	1	1	5
İRLANDA	1	2	8
YUNANİSTAN	4	13	52
İSPANYA	7	19	59
FRANSA	9	27	101
HIRVATİSTAN	1	2	21
İTALYA	5	21	110
KIBRIS(GÜNEY)	1	1	1
LETONYA	1	1	6
LİTVANYA	1	1	10
LÜKSEMBURG	1	1	1
MACARİSTAN	3	7	20
MALTA	1	1	2
HOLLANDA	4	12	40
AVUSTURYA	3	9	35
POLONYA	6	16	72
PORTEKİZ	3	7	25
ROMANYA	4	8	42
SLOVENYA	1	2	12
SLOVAKYA	1	4	8
FİLLANDİYA	2	5	19
İSVEÇ	3	8	21
İNGİLTERE	12	40	173
AB-28	**98**	**276**	**1342**

Kaynak: Avrupa Komisyonu İnternet Sayfası, http://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/national-structures-eu Erişim Tarihi: 11.02.2016

Avrupa Birliğine üye ülkeler, bölgesel kalkınma ve gelişme planlarını uygulamak amacıyla Düzey 2 bölgelerini baz alarak bu bölgelerde kalkınma ajansları oluşturmuşlardır. Kurulan Kalkınma Ajanslarına bölgesel politikalarını uygulanması açısından büyük öneme sahiptirler. Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği– EURADA (European Association of Regional Devolopment Agencies) kurulmuş ve Avrupa ülkelerindeki kalkınma ajanslarının kurulmasında ve geliştirilmesinde büyük katkılar sağlamıştır. Oluşturulan Düzey 2 bölgeleri, ekonomik coğrafya açısından yeni bir yaklaşım getirmiştir (Taş, 2006:189).

2008 yılında 28 AB ülkesinde ekonomik kriz dolayısıyla satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gelir ortalaması 25,9 bin euro iken 2015 yılı Avrupa Birliği bölgesel yıllık raporuna göre 28 AB ülkesinin 2013 yılı itibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasılası 13,5 trilyon euro, kişi başına düşen milli gelir ise satın alma gücü paritesine göre 26,6 bin euro olarak hesaplanmıştır. Harita 2.1, 2013 yılı itibariyle satın alma gücü paritesi kişi başına milli gelir hesaplarına göre 28 AB ülke ortalaması 100 olarak kabul edilerek 271 NUTS 2 bölge düzeyinde kişi başına düşen milli gelir dağılımı renk tonlarına göre AB ortalamasının %25 eksik ve fazlasına göre oluşturulmuştur. Koyu yeşil renk ile gösterilen ve 271 NUTS 2 bölgenin yaklaşık %15'ine denk gelen bölgeler, AB ortalamasından %25'ten fazladır. 3 bölge Inner London, Lüksemburg ve Region de Bruxelles-Capitale kişi başına düşen milli geliri AB ortalamasının 2 katından fazladır.

AB ortalamasının %75'ininden düşük 80 bölgenin Doğu Avrupa ülkelerinde ve İspanya'da olduğu görülmektedir. 19 bölge ise AB ortalamasının yarısından da azdır ve bu bölgelerin tamamı doğu Avrupa da yer almaktadır. Bulgaristan, Romanya ve Polonya'da 5'er bölge Macaristan'da ise 4 bölge bulunmaktadır. Bulgaristan'da yer alan 3 bölge Severozapaden, Severen ve Yuzhen 28 AB ülke ortalamasının %30'undan da alt seviyelerdedir.

Harita 2.1.: 28 AB ülkesinin satın alma gücü paritesine göre kişi başı düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasılası

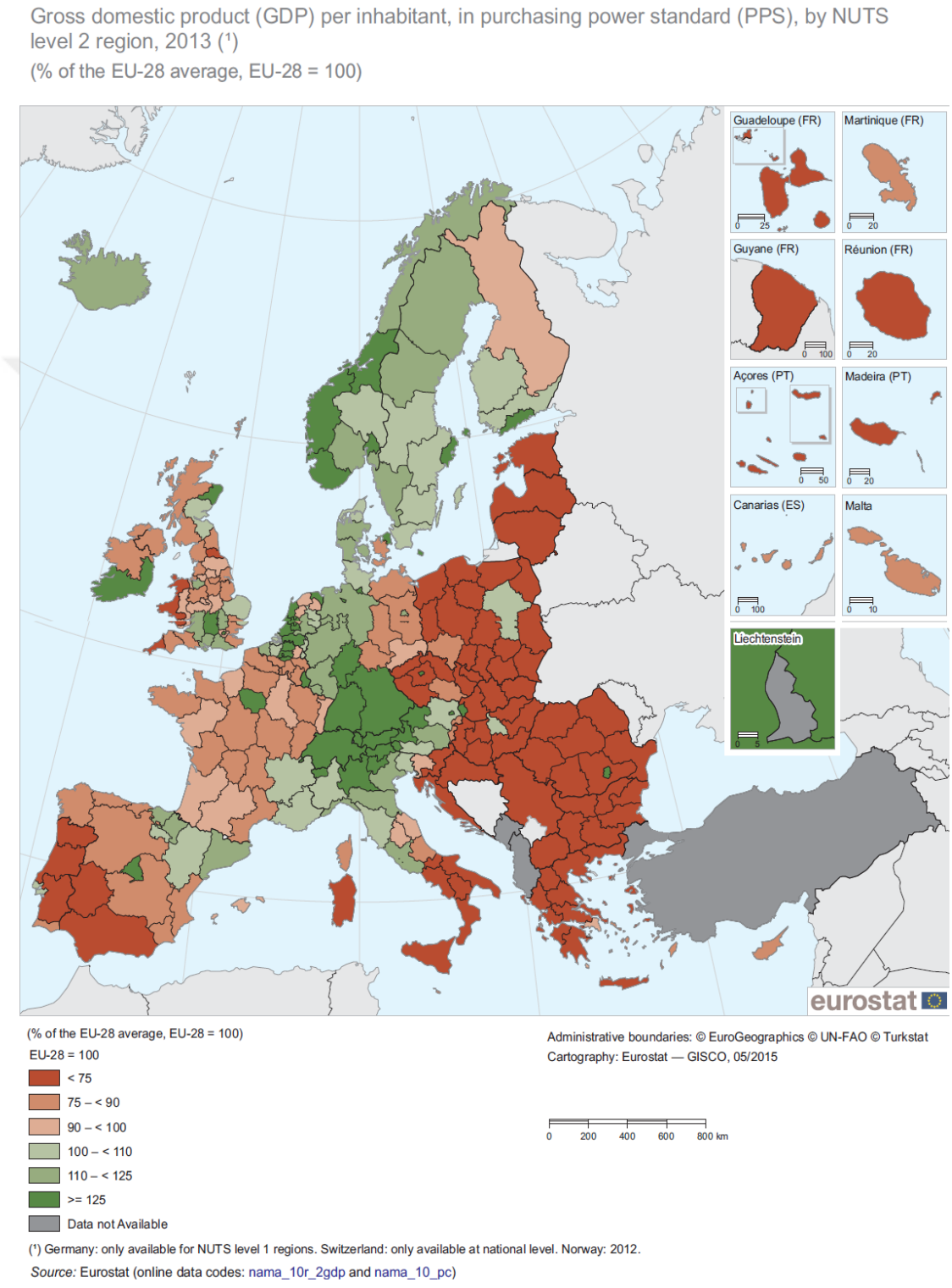

Kaynak: Avrupa Birliği İstatistik Bürosu resmi internet sayfası, http://ec.europa.eu/eurostat/statistical-atlas/gis/viewer/ Erişim Tarihi: 03.02.2016.

2.2.1. Yapısal Fonlar (*Structural Funds*)

AB, bölgesel değerlerin ön planda olmasını sağlamak üzere; ekonomik kalkınma, sosyal gelişmeler, çok kültürlülük ve insan hakları gibi dinamiklerden meydana gelen "Bölgeler Politikasını" uygulamak için bazı finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Bu finansman da esas olarak "Yapısal Fonlar" aracılığı ile sağlanmaktadır (Yıldız ve Akdağ, 2006).

Harita 2.2.: 28 AB ülkesinin 2008-2013 yılları arasında satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılasındaki yüzdesel değişim.

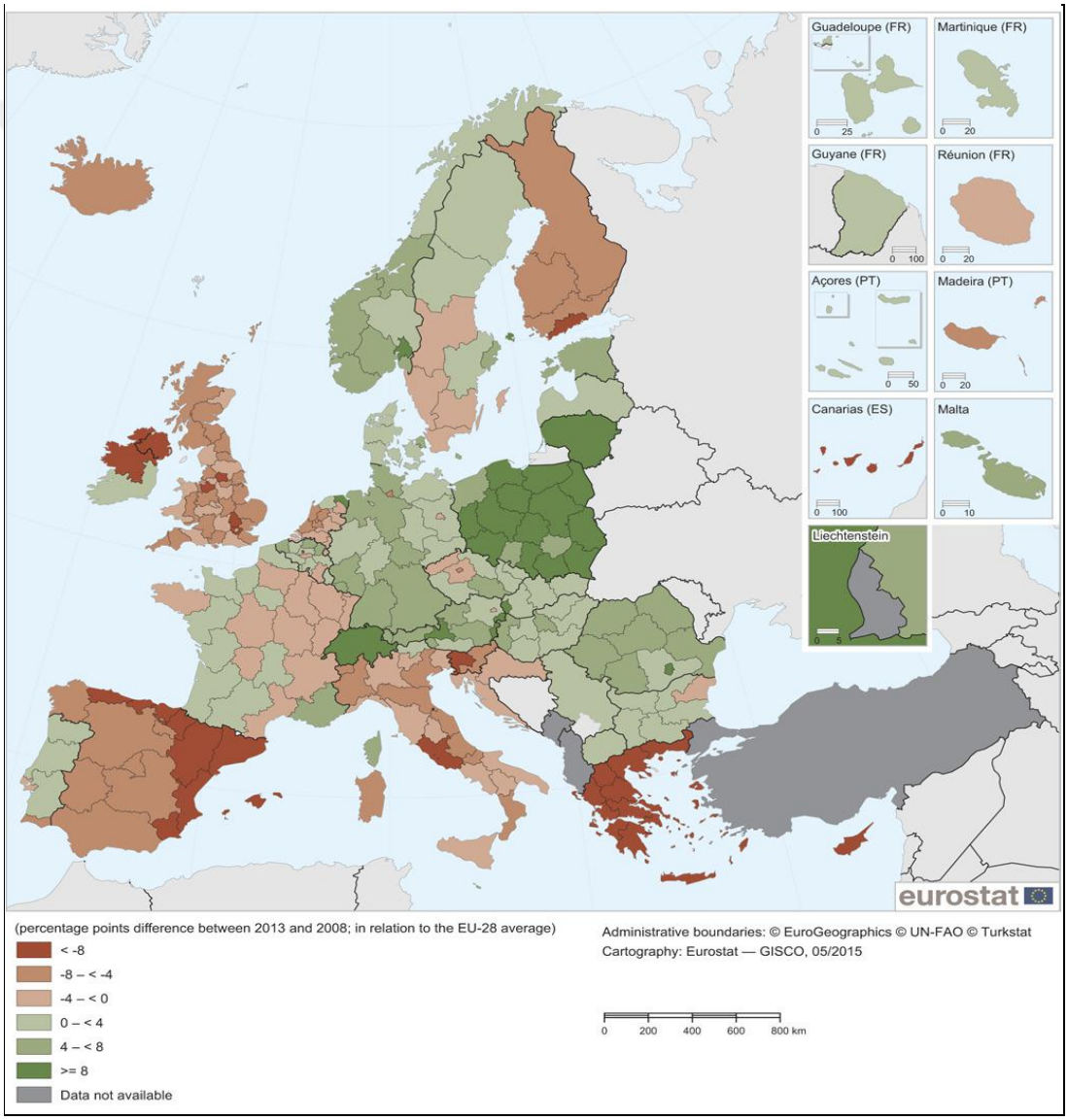

Kaynak: Avrupa Birliği İstatistik Bürosu resmi internet sayfası, http://ec.europa.eu/eurostat/statistical-atlas/gis/viewer/ Erişim Tarihi: 03.02.2016.

Harita 2.2 de 2008-2013 yılları arası kişi başına düşen milli gelirin NUTS 2 bölge düzeyinde değişiminin yüzdesel olarak ifadesini görebiliriz. 2008-2013 yılları arasında kişi başına düşen gelirdeki değişim oranının Polonya, Slovakya ve Finlandiya bölgelerinde olduğunu görebiliriz. Slovakya'nın Bratislavsky ve Polonya'nın Mazowieckie bölgeleri 28 AB ülkesinde en yüksek artış oranına sahip iken Yunanistan'ın ve Kıbrıs Rum Kesimi bölgelerinde düşüş %8 den fazladır.

Uyum politikaları çerçevesinde kurulmuş olan Yapısal Fonlara, genel hatlarıyla değinilecektir.

2.2.1.1. Avrupa Sosyal Fonu (ESF)

Roma antlaşmasıyla, 1960 yılında kurulmuş olan fon zamanla sosyal politikanın en önemli öğesi haline gelmiştir. ESF'nin temel amaçları, yaşam standartlarını yükseltme, yapısal işsizlikle mücadele, çalışma koşullarını iyileştirme, işçilerin mesleki eğitimini sağlama ve işsizlere gelir sağlama olarak belirlemiştir (Sakal, 2010).

Bu fon temelde eğitim ve işe alma çerçevesinde; işçilerin iş gücü piyasasındaki değişikliklere ayak uydurmasına yardımcı olmak aynı zamanda işsizlerin ve diğer dezavantajlı grupların işe dönmeleri için destek vermeyi amaçlar (Reeves, 2006:30).

2.2.1.2. Uyum Fonu

16 Mayıs 1994 tarihinde kurulan bu fon yapısal fonlara ek olarak, kişi başına düşen GSYH'si Birlik ortalamasının %90'ından az olan ülkelere yönelik olarak oluşturulmuştur. Tüzüğün ekinde Uyum Fonu'ndan yararlanacak ülkeler; Portekiz, Yunanistan, İspanya ve İrlanda olarak belirlenmiştir. Fonun amacı, bu ülkelerin Maastricht Kriterleri'ne ulaşmalarını kolaylaştırmaktır. Kamu açıklarının büyümemesi koşuluyla kamu ve özel sektör ayrımı yapılmadan çevreye ve ulaşım altyapısına yönelik projelere destek vermektedir. 1993-1998 yılları arasında toplam olarak Uyum Fonu'ndan en çok yararlanan ülke 5.081.000.000 € ile İspanya'dır. Bunu 2.230.000.000 € ile Portekiz, 1.691.000.000 € ile Yunanistan ve 922.000.000 € ile İrlanda takip etmektedir (Bildirir, 2005:66).

Avrupa Konseyi kararıyla 6 Mart 1999 tarihinde şekillenen Gündem 2000 Belgesi ile bölgesel politikalar çerçevesinde belirlenen öncelikli esaslar doğrultusunda tarımsal reformlara devam edilmesi, yapısal fonların ve Uyum Fonu'nun güçlendirilmesi, aday ülkeler için katılım öncesi stratejinin güçlendirilmesi, bütçe disiplinin sağlanması önemle vurgulanmıştır (Sakal, 2010:143).

2015 yılındaki dağılım ise, Polonya için 7.985,6 milyar euro ile en fazla uyum fonundan yararlanan ülke olmuştur.

2.2.1.3. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF)

1975 yılında kurulan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF, European Regional Development Fund-ERDF) Avrupa Birliği'nde bölgesel politika kapsamındaki Yapısal Fonlar'ın en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bu fonun temel amacı sosyal ve ekonomik bakımdan AB'nin ortalama gelişmişlik düzeyinin gerisinde kalan bölgelerin kalkınmasına destek olmaktır (Can ve Akdenizli Kocagül, 2008:77).

Bu fon, 1975 yılında ilk genişleme dalgasını takiben oluşturuldu. İlk olarak Birleşik Krallık'taki düşüşe geçen sanayi bölgelerinin kalkınmasına yardım etmek için kullanıldı. İspanya, Yunanistan ve Portekiz'in katılımından sonra, ERDF zamanla kalkınmada geri kalmış tüm bölgeleri kapsayacak şekilde genişletildi (Reeves, 2006:30).

2.2.1.4. Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu

Ortak tarım politikasının bir parçası olarak oluşturulan Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu(EAGGF) 1962 yılında kurulmuş ve amacını tarımsal üretim piyasasının oluşturulması, kırsal kalkınmaya yönelik fayda sağlaması, mesleki eğitim, dezavantajlı bölgeler için telafi edici ödemeler, erken emeklilik sistemi, genç çiftçiler için başlangıç desteği sağlanmasıdır (Sakal, 2010:134).

Topluluk inisiyatiflerinden dördüncüsü olan ve kırsal bölgelerdeki yerel aktörleri bir araya getirerek sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik çalışmaları destekleyen "Leader +" da bu fon tarafından finanse edilmektedir. Ayrıca

tarımda modernizasyona ve yapısal gelişmeye yönelik desteklerde bulunmaktadır (Karabacak, 2004: 75).

2.2.2. Diğer mali araçlar

2.2.2.1. Balıkçılık Yönlendirme Mali Aracı

1994'ten bu yana Topluluğun balıkçılığa yönelik enstrümanları Balıkçılığı Yönlendirme Mali Aracı(FIFG) altında toplanmıştır. FIFG, kıyı bölgelerinde yer alan balıkçılık sektöründe ve balıkçılık sanayinde rekabet gücünün attırılmasına yönelik girişimleri desteklemektedir. Ayrıca, balıkçılık kapasitesi ile mevcut kaynaklar arasında dengenin korunması gözetilmektedir (Sakal, 2010:136).

2.2.2.2. Avrupa Yatırım Bankası Kaynakları

EIB **(**European Investment Bank**),** 1958 yılında kurulan genel olarak Avrupa'nın bütünleşmesi ve az gelişmiş bölgelerin kalkınması amacıyla uzun dönemli kredi vermektedir. EIB, 1994 yılında KOBİ'lerin kurulması, gelişmesi ve teknolojik yeniliklerin desteklenmesi amacıyla oluşturulan Avrupa Yatırım Fonu'nun (European Investment Fund) en büyük hissedarı ve yöneticisidir. EIB'nin görevi, Avrupa'nın bütünleşmesini desteklemek, ortak pazarın gelişmesini sağlamak ve dengelemek ve sermaye piyasalarının düzenlenmesini sağlayarak ekonomik ve sosyal uyumu gerçekleştirmektir. Kâr amacı gütmeyen EIB, özel sektörün ve kamu sektörünün yatırım projelerini destekler. EIB; AB'nin azgelişmiş bölgelerinin kalkınması, iş dünyasının modernleştirilmesi, yeni çalışma alanlarının yaratılması ve altyapı gibi alanlara ilişkin projelere destek vermektedir (Tiftikçigil, 2010).

Avrupa Yatırım Bankası kredi ve garanti vermek için üye ülkelerin sermaye piyasalarından, uluslararası sermaye piyasalarından ve üçüncü ülkelerden kaynak elde etmektedir. Destek sağladığı ülkeler arasında sadece üyeler değil, 64 Afrika ülkesi, Pasifik ve Karayipler, Türkiye, Yugoslavya, Mağrip ülkeleri (Cezayir, Fas, Tunus), Maşruk ülkeleri (Mısır, Ürdün, Lübnan, Suriye), İsrail, Malta ve Kıbrıs da dahil 120'yi aşkın ülke vardır (Bayraktar, 2002: 48).

2.2.2.3. Avrupa Kalkınma Ajansları Birliği

Avrupa Kalkınma Ajansları Birliği (EURADA) 1991 yılında kurulmuş ve birliğe üye 70 bölgesel kalkınma ajansı bulunmaktadır (Eurada Resmi İnternet Sitesi, 2016). Kâr amacı gözetmeyen ve AB içinde bölgesel ekonomik kalkınmayı AB Komisyonu ile diyalog içinde geliştirmeyi amaçlayan bir organizasyondur. EURADA, üyeleri arasında koordinasyon, iletişim kurulmasını sağlamak ve teknik açıdan Bölgesel Kalkınma Ajanslarını desteklemek gibi hizmetlerde bulunmaktadır. Ayrıca Uluslararası Ekonomik Kalkınma Konseyi (IEDC: International Economic Development Council), Avustralya, Japonya, Çin ve Yeni Zelanda ile bölgesel kalkınma konusunda iş birliği yapmaktadır (Tiftikçigil, 2010).

2.2.3. Avrupa Birliği Bölgesel Girişimleri

AB, bölgesel farklılıkları gidermek amacıyla Tablo 2.3'de görüldüğü üzere çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Uygulama olarak daha spesifik alanları hedef almış ve daha kısa dönemlerde uygulanmıştır.

Tablo 2.3.: Avrupa Birliğinin Bölgesel Girişimleri

Girişim	Amaç	Uygulama Dönemi
ADAPT	Emek gücünün gelişmelere göre eğitilmesi	1994-1999
ENVIREG	Çevrenin geliştirilmesi	1989-1993
EMPLOYMENT*	Kadınlara, gençlere ve engellilere istihdam sağlama	1994-1999
EQUAL	Emek piyasalarındaki ayrımcılığı ve eşitsizliği ortadan kaldırma amacını gütmektedir. Bu girişim Avrupa istihdam stratejinin dört ayağı olan istihdam yaratabilme, girişimci ruhu oluşturma, değişim kapasitesi yaratma ve eşit fırsatlar sunma amacına hizmet etmektedir.	2000-2006
INTERREG	Sınırlar arası iş birliği, enerji ağlarının geliştirilmesi, su kaynağı yönetiminde uluslar arası işbirliğinin sağlanması	1989-1993 1994-1999
INTERREG III	AB içindeki ortak sınır bölgeleri, AB üyesi ülkelerle sınırları bulunan ülkelerin komşu bölgeler arasında kalkınma açısından denge sağlayarak ekonomik ve sosyal uyumu oluşturmak	2000-2006
KONVER	Askeri faaliyetlere bağımlı bölgelerin farklı alanlara kaydırılması	1994-1999
LEADER	Kırsal ve tarımsal bölgelerde yerel kalkınma	1989-1993 1994-1999
LEADER +	Kırsal sosyo-ekonomik topluluklara ya da eylem gruplarına destek vererek ve bu grupları bir araya getirerek sürdürülebilir kırsal kalkınmayı sağlamak, bu grupların kırsal kalkınma programlarını ve yapısal uyum hedeflerini oluşturmak ve birleşik ve yenilikçi kalkınma stratejileri üretmek	2000-2006
PEACE	İrlanda'nın kuzeyinde ve İrlanda'nın sınır komşularında barışın ve uzlaşmanın sağlanması	1994-1999
PESCA	Balıkçılık endüstrisinin yeniden yapılanması	1994-1999
PRISMA	Firmalara altyapı ve servis sektörlerini geliştirmeleri amacıyla yardımda bulunmak	1989-1993
RECHAR	Kömür madeni açısından zengin bölgelerin dönüştürülmesi	1989-1993 1994-1999
REGEN	Az gelişmiş bölgelere doğal gaz ve elektrik hizmetlerinin sağlanması	1989-1993
REGIS	Merkezden çok uzak bölgelerin desteklenmesi	1989-1993 1994-1999
RESIDER	Çelik açısından zengin bölgelerin dönüştürülmesi	1994-1999
RETEX	Tekstil endüstrisine bağımlı bölgelerin farklı alanlara kaydırılması	1994-1999
SMEs	Kobi'lerin uluslar arası rekabet koşullarının sağlanması ve geliştirilmesi	1994-1999
STRIDE	Yenilik ve kalkınma	1989-1993
URBAN	Krizden etkilenen bölgelerin restorasyonu	1994-1999
URBAN II	Kriz içindeki kentsel alanların ekonomik sosyal dönüşümünü sağlamak amacıyla yenilikçi kalkınma modellerinin oluşturulması ve uygulanması	2000-2006

***Daha sonraki dönemlerde Horizon Youth start adını almıştır.**

Kaynak: Tiftikçigil, Yavuz, Burcu; Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm Ve Kalkınma Ajansları Üzerine Bir Değerlendirme, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, S. 97-98.

2.2.4. Yeni Topluluk Girişimleri

Avrupa Komisyonu, üye ülkeler ve bunların bölgelerine yardım amaçlı aktarılan finansal kaynakların daha etkin olması ve faydayı artırmak amacıyla yeni araçlar geliştirmişlerdir. "Yeni programlar için, özel girişimlerle yeni kurulan şirketler ve KOBİ'lerin yararına olan finansal mühendisliğin teşvik edilmesi öngörülmüştür. Böylece sağlanacak teşvikler ve teknik yardımlarla krediler, öz sermaye, risk sermayesi ve teminatlar gibi araçların birleştirilebilmesi planlanmaktadır. Bu önlemler, finansal mühendislik alanındaki iş birliğinin artırılmasına yönelik olarak Komisyon, Avrupa Yatırım Bankası ve diğer uluslararası kurumlar arasında 30 Mayıs 2006 tarihinde imzalanan protokol uyarınca uygulanacaktır." Buna göre bu dönemin topluluk girişimleri şunlardır (Can ve Akdenizli Kocagül, 2008:69):

- ***"Jessica:*** *Avrupa Komisyonu, Avrupa Kalkınma Bankası Konseyi, Avrupa Yatırım Bankası ve diğer uluslararası finans kuruluşlarının sürdürülebilir kentsel kalkınma için finansal mühendislik alanında kurdukları işbirliği çerçevesinde "Joint European Supportfor Sustainable Investment in City Areas", "Şehirleşmiş Bölgelerde Sürdürülebilir Yatırım için Ortak Avrupa Desteği" çalışmalarına başlamıştır. JESSICA'nın temel amacı kentsel kalkınma projelerinin geliştirilmesi veyenileme çalışmalarının finansmanı gibi zorlu görevlerde yönetimlere hazır çözümler sunmaktır."*
- ***"Jasper:*** *Joint Assistance in Supporting Projects in European Regions, yani "Avrupa Bölgelerindeki Destekleyici Projeler için Ortak Yardım" girişimi; Komisyon, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ve Avrupa Yatırım Bankası arasındaki yeni bir teknik destek ortaklığıdır. Bu program üye ülkelerin, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Uyum Fonu tarafından finanse edilen projeleri hazırlamalarına yardım için kurulmuştur. JASPERS'ın temel amacı, üye ülkelerin nitelikli projeler hazırlama sürecindeki karmaşık görevlerine yardımcı olmak ve böylece Komisyon'un daha süratli bir şekilde Topluluk yardımı almaya uygun olup olmadıklarına karar vermesini sağlamaktır. JASPERS, projenin tanımlanmasından Komisyon hibe desteği kararına kadar ki döngünün her aşamasında kapsamlı bir destek sağlayacaktır."*

- ***"Jeremie:*** *İş geliştirme için finansman bulmayı kolaylaştırmak amacıyla oluşturulan bu yeni girişim Avrupa Yatırım Fonu ile yapılan iş birliğinin bir ürünüdür. "Joint European Resourcesfor Micro to Medium Enterprises" (JEREMIE), KOBİ'ler için Ortak Avrupa Kaynakları, üye ülkeler ve bölgelerdeki finansal mühendislik ürünlerine duyulan ihtiyaç nedeniyle 2006 yılında çalışmaya başlamıştır. Bu girişimle, tespit edilen ihtiyaçların karşılanması için uyum programlarından sorumlu otoritelerle, Avrupa Yatırım Fonu ya da benzer finansal kurumların işbirliği sağlanacaktır."*

2.2.5. 2014-2020 Döneminde Öngörülen Fonlar

Avrupa'nın 2020 stratejisinin birlik içerisinde temel olarak sürdürülebilir, kapsayıcı bir ekonomi yaratmak olduğunu söyleyebiliriz. Ulaşmak istenen hedefler ise 20-64 yaş aralığında istihdamı en azından % 75 seviyelerine çıkartmak, Ar-Ge faaliyetlerini arttırmak, yenilenebilir ve temiz enerji kaynaklarını arttırmak, yoksullukla ve sosyal dışlama ile mücadele ve okulu bırakma oranını % 10'un altına indirmektir(http://ec.europa.eu/eurostat/publications/regional-yearbook, 2016).

Tablo 2.4.: 28 AB Ülkesine 2014-2020 Döneminde Aktarılması Öngörülen Yapısal Fon Miktarı (Milyon Avro)

	AVRUPA BÖLGESEL KALKINMA FONU VE AVRUPA SOSYAL FONU	UYUM FONU	TOPLAM FON	28 AB ÜLKESİNİN FON PAYLAŞIMI (%)
AB-28	271903,4	63399,7	351854,2	100
ALMANYA	18269,5		19234,9	5,50
AVUSTURYA	978,3		1235,6	0,40
BELÇİKA	1978,3		2283,9	0,60
BİRLEŞİK KRALLIK	10768,2		11839,9	3,40
BULGARİSTAN	5089,3	2278,3	7588,4	2,20
ÇEK CUMHURİYETİ	15370,7	6258,9	21982,9	6,60
DANİMARKA	326,5		553,4	0,20
ESTONYA	2461,2	1073,3	3590,0	1,00
FİLLANDİYA	999,1		1465,8	0,40
FRANSA	14009,6		15852,5	4,50
HIRVATİSTAN	5837,5	2559,5	8609,4	2,40
HOLLANDA	1014,6		1404,3	0,40
İRLANDA	951,6		1188,6	0,30
İSPANYA	26514,3		28559,5	8,10
İSVEÇ	1512,4		2105,8	0,60
İTALYA	31118,8		32823,0	9,30
KIBRIM (RUM)	421,8	269,5	735,6	0,20
LETONYA	3039,8	1349,4	4511,8	1,30
LİTVANYA	4628,7	2048,9	6823,1	1,90
LÜKSEMBURG	39,6		59,7	0,00
MACARİSTAN	15468,9	6025,4	21905,9	6,20
MALTA	490,2	217,7	725,0	0,20
POLONYA	53406	23208,0	77567,0	22,00
PORTEKİZ	18204,3	2861,7	21465,0	6,10
ROMANYA	15500,1	6935,0	22 993,8	6,50
SLOVAKYA	9527,9	4168,3	13991,7	4,00
SLOVENYA	2107,3	895,4	3074,8	0,90
YUNANİSTAN	11868,5	3250,2	15521,9	4,40

Kaynak: Avrupa Birliği İstatistik Bürosu resmi internet sayfası, http://ec.europa.eu/eurostat/statistical-atlas/gis/viewer/ Erişim Tarihi: 03.02.2016.

Tablo 2.5'de 2014-2020 yılları arasında 28 AB üye ülkeleri için aktarılması planlanan yapısal fonlar belirtilmiştir. Belçika, Danimarka, Avusturya gibi ülkelerin toplam fonları içerisinde tabloda belirtilmeyen girişimler, projeler aracılığıyla ve teknik destek kapsamında aktarılacak olan fonlar da dahil edilmiştir.

2.3. Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri farklılık göstermekle birlikte ülkeler içerisinde bölgelerin de gelişmişlik düzeyleri birbirinden farklıdır. Bu sebeple iktisat literatüründe genel kabul görmüş spesifik veya formüle edilmiş politika önermelerinden söz etmek zordur. Bölgesel kalınma politikaları ikinci dünya savaşından sonra iktisat literatüründe sıklıkla bahsedilmeye başlamıştır, ülkeler ulusal kalkınması için bölgesel farklılıkların giderilmesi ihtiyacı ile karşı karşıya kalmıştır. İktisat düşünürlerinin de ilgi odağı haline gelen bu konuyla ilgili olarak birtakım teoriler geliştirmişlerdir. Çalışmanın birinci bölümünde de bahsedildiği üzere bu teoriler dönemin iktisadi konjonktüre göre bölgesel politikaların kaynağını oluşturmuştur.

1950'li yıllardan 70'li yıllara petrol krizine kadar olan sürede bölgesel politikaların merkezi hükümetler tarafından alınan kararları içerdiğini söyleyebiliriz. Devlet eliyle az gelişmiş bölgelerde büyük sermaye ile kurulan işletmelerin bölge ekonomisine fayda sağlasa da 70'li yıllarda artan kamu harcamaları ve yerelde ekonomik çeşitliliğinde artışın sağlanamaması dolayısıyla bu kalkınma politikaları terk edilmiştir. 90'lı yıllara kadar olan süreyi bölgesel kalkınma politikaları açısından kısır bir dönem olarak ifade edebiliriz. 90'lı yıllardan günümüze kadar geçene sürede küreselleşme ile birlikte bölgesel politikalar da değişime uğramıştır. Daha modern, bölgelerin içsel rekabetini geliştirmeye yönelik, yenilikçi ve katılımcı politikalar benimsendiğini söyleyebilir.

Bölgesel kalkınma politikalarının dünya örneklerini incelediğimizde sistematik şekilde uygulandığı ülkelerin Avrupa Birliği ülkeleri olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Türkiye'nin aday ülke statüsünde olması dolayısıyla AB'de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları Türkiye açısından da büyük önem taşımaktadır.

AB, 2017 yılı itibari ile 28 üye ülke ile birlikte dünyanın en büyük ekonomik coğrafyalarından biridir. AB'nin kurulduğu ilk günden bu yana bölgesel farklılıklar

birliğin hedeflerine ulaşmasında engel olarak kabul edilmiştir. Özellikle eski Sovyet ülkelerin birliğe katılması ile birlikte bölgesel farklılıkların yol açtığı sosyo-ekonomik sorunlar birliğin bekası ve rekabeti için engel oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Birliği bir ülke olarak kabul edersek en gelişmiş bölgesinin satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılasının AB ortalamasının iki katından fazla iken Bulgaristan, Macaristan ve Polonya'daki bazı ülkelerin ise AB ortalamasının %30'undan da azdır. AB, ekonomik ve siyasal gücünü sürdürmek veya daha da geliştirmek düşüncesiyle üye olan ülkelerin adaptasyonu için üç bölge ayrımına gitmiştir ve bu bölge ayrımlarının AB'nin aldığı kararların uygulanmasında büyük kolaylık sağladığı söylenebilir. Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 bölge ayrımlarından Düzey 3 Türkiye'deki il idari alanlarına karşılık gelirken Düzey 2 ise ülkemizde birkaç ilin idari alanına karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Bu bölge ayrımları daha sonra ülkemiz için de oluşturulmuştur. Düzey 2 bölge sınıflandırması esas alınarak belirlenen politika araçları uygulanmaktadır.

AB kalkınma politikalarına tarihsel açıdan bakıldığında 1957-2000 dönemi, 2000-2006 dönemi ve 2006 sonrası dönem olarak üç dönemde incelenmektedir. İlk dönemde bölgesel kalkınma konusunda atılan adımlar az gelişmiş bölgelerde yürütülen projelerin desteklenmesi, ortak pazarda çalışan işçilerin hayat standartlarının yükseltilmesi, istihdamın geliştirilmesi ve kırsal kalkınmanın desteklenmesini içermektedir. İkinci dönemde ise 1999 yılında Berlin Zirvesinde kabul edilen Gündem 2000 adlı rapor AB'nin genişlemesi ve mali yapısı açısından çok önemlidir. Çünkü bu rapor ile birlikte birliğe dahil edilecek Doğu Avrupa ülkelerinin desteklenmesi konusunda politika araçlarını içermektedir. Amaç ise destek fonları ile tek pazarı genişletmek, yatırımı destelemek, AB altyapısını iyileştirmek, gençlerin işsizlik sorunlarıyla mücadele etmek, teknolojiye ve AR&GE daha çok önem vermektir. Üçüncü dönemde ise Gündem 2000 raporu ile oluşturulan politika araçları revize edilerek eksikliklerin giderildiği söylenebilir.

Çalışmada AB'de uygulanan politika araçlarına ve bölgesel girişimlere alt başlıklar altında değinilmiştir. Ayrıca birliğin 2014-2020 yılları arasında üye ülkelere aktarılması öngörülen fon miktarlarına baktığımızda Doğu Avrupa ülkelerinin ve Akdeniz kuşağında yer alan ülkelerin özellikle bölgesel kalkınmaya yönelik fonlardan önemli derecede yararlanacaklarını görebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE UYGULANAN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI

Ülkemizde, Osmanlı İmparatorluğundan süregelen Doğu Anadolu ve Batı Anadolu arasındaki farklılıklar Cumhuriyet döneminde de giderek artmaya başlamıştır. Coğrafi koşullar ve coğrafi konum bu farklılıkların ortaya çıkmasında önemli derecede etkili olmuştur (Dinler, 2014: 188-204). Türkiye'nin hem ekonomik yönden hem de sosyal yönden arzulanmadığı bu durumu önlemeye ve ortadan kaldırmaya yönelik uyguladığı politikalar bu bölümde incelenecektir. Konu ile ilgili literatüre baktığımızda birçok araştırmacı tarafından benzer konuların ele alındığını söyleyebiliriz özellikle Dinler'in (2014) kapsamlı çalışmalar yaptığını söyleyebiliriz. Devlet Planlama Teşkilatı'nın raporları çalışmamıza büyük oranda katkı sağlayacaktır. Ayrıca Dinçer vd. (2003), Kepenek ve Yentürk'ün (2000), Eşiyok (2002) çalışmaları da önemli derecede kaynaklık etmektedir.

Bu bölümde cumhuriyetin kurulmasıyla başlayıp günümüze kadar geçen sürede uygulanan politikalar, planlı dönem öncesi ve planlı dönem sonrası olmak üzere iki bölüm halinde incelenecektir. Sonrasında ise Avrupa Birliğinin, 1999 yılında Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin adaylık yolunu açması sonucu Türkiye'nin yerine getirmesi gereken yükümlülükler doğrultusunda 2000'li yıllardan günümüze kadar uygulanan bölgesel kalkınma politikalarında yaşanan dönüşüm incelenecektir.

3.1. Cumhuriyetin Kurulmasından Planlı Döneme Kadar Geçen Süreçte Bölgesel Politikalar: Plansız Dönem Politikaları

1923'lü yıllarda ortaya atılan sanayileşme fikrine paralel şekilde, ulusal ekonominin özel girişimle geliştirilmesi amacıyla İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Çok sayıda katılımcının yer aldığı kongrede bölgesel gelişmişlik farklılıkları üzerinde durulmuştur. Kongrenin toplandığı dönemin de şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda, devletin içinde bulunduğu mevcut siyasi durumun da etkisiyle, kalkınma politikalarının bölgesel düzeyden daha çok ulusal düzeyde ele alındığını söyleyebiliriz. Çünkü mevcut siyasi hükümetin önceliği, zahmetli bir mücadeleyle kazanılan bağımsızlığın istikrarını sağlamak, halkla pekiştirmek ve varlığını devam ettirebilmektir. Bununla birlikte hükümetlerin, nüfusun ve yatırımların yayılması ile

belli seçilmiş bölgelerde yoğunlaştırılmasını denediği gözlemlenmektedir. Ankara'nın başkent olması ile bazı şehirlerde fabrikaların kurulması bu duruma örnek olarak verilebilir (Kepenek ve Yentürk, 2000: 32-33). Kamuya ait tesislerin kurulumunda İstanbul ve İzmir gibi gelişmiş merkezler tercih edilmemiş, diğer yörelerin geliştirilmesi amacıyla tesislerin Anadolu'ya yayılması düşüncesi uygulanmaya çalışılmıştır. Özel sektörün ise kuruluş yeri olarak başta İstanbul olmak üzere Marmara ve Ege Bölgesi'nin kıyı kesimlerini tercih ettiği görülmektedir (Dinler, 2008: 179-181).

1913'te oluşturulan Teşviki Sanayi Kanunu, 1924 yılında dönem şartlarına uygunluğu sağlanabilmesi için revize edilmek istenmiş, ancak kanunun dönemin şartlarına uyumlu olamayacağı anlaşılmıştır. 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu kabul edilerek, genel sanayi sayımı yapılmıştır. Bu kanunla birlikte, özel kesimin sanayi faaliyetlerine ilgi göstermesini sağlayacak şartlar oluşmuştur fakat politikanın bölgeler arası dağılımına dair düzenlemeler kanun içeriğinde yer almamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 32-33).

Kurtuluş savaşı sonunda savaşta bozulan hatların onarılması, yabancı şirketlerin ellerindeki hatların millileştirilmesi ve yeni demiryolları hatlarının döşenmesi bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amaçla ülkenin demiryollarıyla kaplanması hedeflenirken, hatlar arası bir ağ kurularak, bu ağ liman şehirlerine bağlanmak istenmiştir (Tekeli, 2008: 55). Bu çerçevede cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle demiryollarının millileştirilmesi ve Doğu Anadolu'ya doğru yayılması için çaba sarf edilmiş, İktisadi Devlet Teşekkülleri'ne ait fabrikaların, Batı Anadolu'dan başlayarak Doğu Anadolu'ya doğru yayılmasına özen gösterilmiştir. Diğer yandan Ankara'nın başkent olarak seçilmesi, özellikle Marmara Bölgesi ve Batı Anadolu'ya doğru yönelen nüfus akımına bir set oluşturarak dengesizliğin daha da artmasına engel olmuştur. Ancak tüm bu çabalar, Batı Anadolu ile Doğu Anadolu arasındaki gelişmişlik farkının ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Özellikle de özel sektöre ait işletmeler, dışsal ekonomilerin ortaya çıkmaya başladığı, başta İstanbul olmak üzere Batı Anadolu kentlerinde yoğunlaşmaktadırlar (Dinler, 2008: 182).

3.2. Planlı Dönem: Planlı Bölgesel Politikalar

1960'lı yıllarda planlı ekonomiye geçişle birlikte hazırlanan kalkınma planlarında, ülkenin coğrafi bölgeleri arasında dengeli bir gelişimin sağlanması, ülke

ekonomisi için hedef olarak belirlenen yüksek kalkınma hızı kadar önemli görülmektedir. Dengeli gelişimin sağlanması konusunda uygulanacak politikaların, beşerî ve fiziksel kaynakların dağılımı ile tutarlı olması ve kamu yatırımlarının dağılımında ekonomik coğrafyanın, bölgesel gelişimin ve sosyal faydanın dikkate alınması, yani mekan ve sosyal yapı ile ilişkilerin sağlanması önemle belirtilen hedeflerdendir (Dinçer v.d.,2003: 132). Ancak planların dayandığı ekonomik modeller sektörel niteliktedir. Ekonomik faaliyetlerin mekân içindeki dağılımından doğan sorunları analize katmamaktadır. Bu durumda mekân organizasyonu ile ilgili kararlar, ekonomik kararlarla birlikte verilen, ekonomide etkinliği sağlama yolunda ekonomik planlama kararları ile aralarında ikameler yapılabilen kararlar niteliğinde olmamışlar, sadece planlarda verilmiş ekonomik ve sosyal kararlar üzerine eklenen politika önerileri niteliğinde kalmışlardır. Bu çerçevede hazırlanan ulusal planlar, bölge planlamayı ekonomik etkinliği artırmanın bir aracı olmaktan ziyade, bölgelerarası eşitsizlikleri gidermenin bir aracı olarak görmüşlerdir (Tekeli, 2008: 70). Kalkınmaya yardımcı olabilmek amacıyla, istihdam, gelir dağılımı, eğitim, sağlık, iskân ve dengeli yerleşme sistemini daha iyi yapabilmek amacıyla 5 yılda bir devlet kontrolünde çıkarılan planlar yapmaya başlamıştır (Sencer, 1991:25-55).

Her bölgesel plan, döneminin sosyo-ekonomik durumu göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Planlarda bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve bölgesel gelişimin sağlanması ile ilgili farklı yaklaşımların varlığı da görülmektedir. Bu nedenle, bölgesel gelişmeleri daha iyi anlayabilmek adına her planı ayrı ayrı inceleyeceğiz.

3.2.1. Birinci Plan Dönemi: 1963-1967

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, bölge planlaması ve kalkınması başlığı altında bölge politikasının hedefleri; nüfusu, kaynaklar ve iktisadi çalışmalarla orantılı olarak dağıtarak daha dengeli bir gelir dağılımı için, yatırımların yapılması ve coğrafi dağılımında, bölgeler arası dengeli bir kalkınmanın esaslarının dikkate alınması, kaynakların öncelikle üretkenliğin yüksek olduğu büyüme kutuplarına aktarılması yoluyla genel verimliliğin yükseltilmesi, bölgesel dengesizliklerin giderilmesi ve geri kalmış bölgelerin daha hızlı kalkındırılması şeklinde belirlenmiştir(DPT, 1963: 471). Bu doğrultuda dikkate alınan bölgeler ise potansiyel gelişme bölgeleri, geri kalmış bölgeler ve metropoliten olarak 3 farklı

bölge şeklinde sınıflandırılmaktadır. Ayrıca bu plan, bölge planlamasından bahsederek, bu konunun hem ülkemiz hem de Dünya için yeni bir konu olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda da bazı bölgelerde iktisadi ve sosyal problemlere çözüm bulmak amacıyla, Antalya Bölgesi Projesi, Doğu Marmara Bölgesi Projesi, Zonguldak Bölgesi Projesi ve Keban Projesi hazırlanmıştır (DPT, 1963: 474–476).

Birinci plan dönemi, ilk kez sağlık hizmetlerinin toplumsallaştırılması ile ilgili yasal düzenlemelerin yapıldığı, geri kalmış bölgelerde çalışan personelin ücretlerine zam yapıldığı, geri kalmış bölgelere yatırım yapanlara vergi indirimlerinin tanındığı dönemdir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, planda öngörülen ulusal plana mekân boyutu kazandırma çalışmaları, uygulamanın ikinci yılından itibaren durdurulmuştur. 1966 yılı uygulama programından bölge planlaması terimi çıkarılmış, yerine çevre kalkınması konmuştur. Bu programda, bölgesel planlamanın ve geri kalmış yörelerle ilgili çalışmalar yapmanın gereksiz olduğu belirtilmiştir. Bu durum, geri kalmış yörelerde yatırım yapmayı, planın ekonomik amaçlarına ulaşmayı tehlikeye düşürebilecek nitelikte görme eğiliminden doğmuştur. Gerekçe olarak, bölgesel planlama çalışmalarının ulusal planın bütünlüğünü bozduğu ileri sürülmüştür (Dinç, 1985: 9).

Bu dönemde, dengeli bölgesel kalkınma kavramının tam anlamıyla netleştirilememiş olması, yatırımların ulusal boyuttan bölgeselliğe uyumlulaştırılması ve bütünleştirilmesini sağlayacak stratejilerin saptanmaması, ayrıca etkili teşvik önlemleri sisteminin de kurulamayışıyla başarılı bir uygulama yapılamamış; çalışmalar gelişmiş yörelerdeki birkaç proje dışında ileriye gidememiştir (Tunbul, 1991: 8-9).

3.2.2. İkinci Plan Dönemi: 1968-1972

Bu kalkınma planında, planlı kalkınmanın amacının iktisadi ve sosyal yapıyı modernleştirmek, sosyal değişmeyi hızlandırmak olduğu ifade edilerek, bu sosyal değişimin bir de mekân yönü olduğu belirtilmekte ve dengeli bir bölgesel kalkınma için sanayileşme ve kentleşme gerekli bir koşul olarak görülmektedir. Bu dönemde uygulanacak politikalar için, kamu hizmet yatırımlarında az gelişmiş bölgelere öncelik verilmesi ve kendi gelişme hızını kazanabilecek büyüme potansiyeli yüksek merkezlerin desteklenerek, geri kalmış bölgelerdeki stratejik şehirleşme

merkezlerinin alt yapı yatırımlarının geliştirilmesinin ve sanayi yatırımlarının bu merkezlerde toplanması yoluyla kendi kendini geliştiren ve çevresini etkileyen gelişme noktaları elde edilmesinin, özel sektörün sanayi yatırımlarının bu bölgelerde yapılabilmesi için teşvik unsurlarının artırılması ve bu amaçla da özel kredi imkânları, vergi indirimleri, alt yapısı tamamlanmış düzenli sanayi bölgeleri ve buralarda ucuz enerji imkânlarının sağlanması ve bu bölgelerin kaynaklarının tespit edilerek yatırım yapacaklara rehberlik edilmesinin yanı sıra kamu kuruluşlarının, az gelişmiş bölgelerdeki kaynak ve imkânları değerlendirici projelere öncelik vermesinin amaçlandığı söylenebilir(DPT, 1968: 264–269).

Diğer yandan bölge planlamasının İkinci Beş Yıllık Plan döneminde etkili bir araç olarak kullanılacağı ifade edilerek, bölge planlamasından bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme politikasına uygun olarak yararlanılacağı belirtilmektedir. Ayrıca bölge planlama çalışmalarında, az gelişmiş bölgelere öncelik verileceği, bu bölgelerde de şehirleşme gücü yüksek noktaların ön plana çıkarılacağı ve iktisadi ve sosyal faaliyetlerin düzenli gelişmesine yardımcı olunmaya çalışılacağı belirtilmektedir (DPT, 1968: 271).

3.2.3. Üçüncü Plan Dönemi: 1973-1977

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı "bölge" kavramı yerine "yöre" kavramını ikame etmiştir. Kalkınmada öncelikli yöreler kavramı bu planda ana ekseni oluşturmuştur. Geri kalmış yörelerin saptanması ilkesinden bahsedilirken "Yurdun bazı yöreleri ekonomik, sosyal ve kültürel bakımından geri kalmış durumdadır. Bu yöreleri kesin coğrafi sınırlarla belirlemek olanak dışıdır" denilmektedir. Bunun neticesinde DPT içinde "Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi" kurulmuştur. Bu planın bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarına bakısını en iyi su cümleler karakterize etmektedir: "yöreler arasındaki gelişmişlik farklarını kısa sürede ortadan kaldırmaya çalışmak, ekonomik yönden etkin olmayan kaynak dağılımına yol açacak, sermaye birikimi ve genel ekonomik kalkınma yavaşlayacaktır". Bu bakış açısının bölgesel dengesizlik sorununu üçüncü beş yıllık kalkınma planının gündemine almadığı net olarak görülmektedir (Eşiyok, 2002: 17).

3.2.4. Dördüncü Plan Dönemi: 1979-1983

Bu planda, ülkenin göreli olarak geri kalan bazı bölgelerinde ortaya çıkan sorunların giderilmesinde tüm olanakların kullanılacağı ve planlama kararlarının mekânla bütünleştirileceği ifade edilmektedir. Hizmetler, alt yapı ve sanayinin mekândaki dağılım politikalarında, bu tesislerin yer seçim kararlarında, yerel yatırım girişimlerinin yönlendirilmesi ve özendirilmesinde, Devlet Planlama Teşkilatı'nın mekân bazında değerlendirme yapacağı, özendirme önlemlerinin sanayinin bölgelerarası dengesiz dağılımını giderici yönde kullanılacağı belirtilmektedir (DPT,1979: 293).

Diğer yandan Kalkınmada Öncelikli Yöre uygulamasına devam edilirken, bu kapsamda değerlendirilen geri kalmış bölgeler içerisinde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin hızla gelişimini sağlamak amacıyla, bu bölgelere ait sorunların topluca ele alınacağı ve bu bölgeler lehine gelişmeyi sağlamak amacıyla sanayinin bu bölgelere götürülmesine ağırlık verileceği ifade edilmektedir. Ayrıca bu planda Aşağı Fırat Projesi'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi İçin çok amaçlı bir gelişme projesi şeklinde ele alınıp, DPT sorumluluğunda geliştirileceği ve projenin hızlandırılacağı belirtilerek, Güneydoğu Anadolu Projesi'ne de ilk defa vurgu yapılmaktadır (DPT,1979: 293–294).

3.2.5. Beşinci Plan Dönemi: 1985-1989

Plansız geçen iki yılın ardından, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölgesel yaklaşım daha da kuvvetlenmiş, bölge planlamasına geri dönülmüş, bölgesel gelişmeye yönelik alınması öngörülen önlemler detaylandırılmıştır. Planın bölgesel yaklaşım açısından en ayırt edici özelliği ise fonksiyonel bölgeleri ve merkezler arası kademelendirmeyi temel alan gelişme perspektifidir. Planda bölge planlamasına dönüş olmakla birlikte, bölge planının yapılacağı bölgelere bir sınırlama getirilmiştir. Bu bağlamda, planların sadece iktisadi açıdan gelişmekte olan bölgeler ile belirli sektörler açısından potansiyel gösteren bölgeler için hazırlanması söz konusudur. Plana göre bölge planlarının yapılması öngörülen bölgeler idari sınırlara tekabül etmek durumunda değildir. Bu çerçevede Türkiye'de Yerleşme Merkezleri'nin Kademelendirilmesi çalışmasında yapılan ve fonksiyonel bölge tanımını temel alan 16 bölge ayrımı kullanılabileceği gibi, bölge gelişmesini yönlendirebilmek için özel

amaçlı bölgelerin saptanarak kullanılması da mümkündür. Beşinci Planda, aynı zamanda bölge planlarının içeriği konusunda da detaylandırma yapılmıştır. Buna göre bölgesel planların bölgesel gelişmeye yönelik önlem ve araçları, yapılması öngörülen büyük çaplı projelerin bölge ve çevreye olası etkilerini ve potansiyel faaliyet alanları için hizmet ve altyapı ihtiyacını içermesi söz konusudur (Barlın, 2010: 226).

3.2.6. Altıncı Plan Dönemi: 1990-1994

Beşinci plan dönemindeki bölgesel planlama yaklaşımı yerini bölgesel gelişmeye bırakmıştır. Bu altıncı plan döneminin en önemli özelliğidir. Ancak Kalkınmada Öncelikli Yörelerde, daha ayrıntılı çalışmalar yapılabilmesi amacıyla bölge ve alt-bölge bazında planlama yapılacağı ilkesi benimsenmiştir. Bir önceki plan döneminin 16 bölgeden oluşan bölgesel ayırımından bahsedilmemektedir fakat KÖY'de gereksinim duyulması halinde bölge planlamasına gidileceği, özel amaçlara ve belirli sorunlara yönelik bölgesel plan yapılabileceği ifade edilmektedir. Bu planda, öbür planlardan farklı olarak birinci ve beşinci kalkınma planlarında yer verilmiş olan, metropoliten bölge sorunlarına daha kapsamlı olarak yer verilmiştir. Geri kalmış yörelerin sorunları kadar, aşırı kalabalıklaşmış yörelerin sorunları da ön plana çıkmıştır (DPT, 1989: 318-322).

Planda sanayinin bölgeler arasında daha dengeli olarak dağılımının sağlanmasında organize sanayi bölgelerine bel bağlanmış görünmesi, bu planın gerçekçi olmayan bir yaklaşımıdır. Organize sanayi bölgeleri, daha çok ana kentlerde yani kentler içinde sanayi kuruluşlarının düzenli yerleşmesini ve bu yoldan sanayileşmenin desteklenmesini amaçlamaktadır. Aynı zamanda, bölgesel kalkınma politikalarının saptanması ve uygulanması sonrasında Avrupa Topluluğunun bölgesel politikalarının dikkate alınması gereğine planda yer verilmiştir. Avrupa Topluluğu ile bütünleşmeyi yeğlemekte olan siyasal iktidarın bu amaca yönelik hazırlıklarının doğal saymak gerekmektedir. Ancak, ülkedeki bölgesel dengesizliğin büyük boyutlarda olmasının yaratacağı ekonomik özverinin de bu kararlılığın sonucu olarak gösterilmesine hazır olmak gerekmektedir (Öztürk, 2001: 172-174).

3.2.7. Yedinci Plan Dönemi: 1996-2000

Bu planın, daha önce düzenlenen planlardan ayrıldığı yön, bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması ile ilgili konulara geniş şekilde açıklama getirilse de uygulamaya geçirilmesi noktasında eksik kalınmış olmasıdır. Bölgesel gelişme projesi veya bölgesel gelişme planı yapılması gerektiği yer yer vurgulanan bu planın uygulandığı yıllarda birinci ve ikinci plan dönemlerinde yapılan ancak, uygulanmayan bölgesel gelişme proje ve planlarının hazırlanmasına yeniden başlanmış, bu dönemlerdeki yaklaşımlardan farklı olarak, bu plan ve projelerin uygulanmasına da başlanmıştır (Dinler, 2014: 211).

3.2.8. Sekizinci Plan Dönemi: 2001-2005

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı daha önceki planlardan farklı olarak sorunlu bölgelerin gelişmesi için plan yapma düşüncesi net olarak açıklanmış ve beşinci planda yapılan 16 ayrımına benzer bölge ayrımlarının yapılacağı belirtilmiştir. Bu amaçla ekonomik gelişmenin mekansal dağılımı daha sağlıklı izleme ve yönlendirmesi sağlanacağı düşünülmüştür. Yedinci beş yıllık kalkınma planına göre daha sade ve sistematik olduğunu söyleyebiliriz. Temel amaçlarının ise AB bölgesel gelişme politikalarına uyum çalışmalarına hız verilmesi, bölgelerin özellikleri, gelişmişlik düzeyleri, temel sorunları ve gelişme potansiyellerinin belirlenmesi, yeni sanayi odaklarının kurulması ve metropollerin ihtiyaçlarına yönelik çalışmalara devam edilmesi olduğunu söyleyebiliriz (Dinler, 2014: 214-215).

3.2.9. Dokuzuncu Plan Dönemi:2007-2013

Bu plan döneminde istihdamın ve yatırımların artışını hız kazandırmak ve bölgesel kalkınmada özel sektörün payını arttırmaya yönelik teşvik tedbirlerinin uygulandığını görmekteyiz. 2004 yılında 5084 sayılı kanun ile ilk başta 36 ilde başlayan teşvik uygulaması 2005 yılında 49 ile çıkarılmıştır. Ayrıca daha önceki plan dönemlerinde uygulanan bölgesel projelerinin devam ettirilmesi planlanmıştır. Batı bölgelerine göçün engellenmesi amacıyla Diyarbakır, Erzurum, Şanlıurfa ve Van gibi illerin çekim merkezi, cazibe merkezi haline getirilmesine yönelik Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı uygulanmaya başlanmıştır. Bölgesel gelişme alanında politika ve uygulamayı güçlendirmek amacıyla Bölgesel Gelişme Yüksek

Kurulu ve Bölgesel Gelişme Komitesi kurulmuştur. Bölge ayrımı sonucu 26 düzey 2 bölgesi oluşturulmuş ve her birinde kalkınma ajansları faaliyete geçirilmiştir. Bölgesel kalkınma ajansları koordinasyonunda bölge planları hazırlanmış, ajanslar tarafından mali ve teknik destek programları uygulanmıştır (Dinler, 2014: 215-216).

3.2.10. Onuncu Plan Dönemi: 2014-2018

Onuncu beş yıllık kalkınma planında bölgesel gelişmiş farklılıklarının azaltılmasına yönelik politikalar arasında somut bir araç olmadığını mevcut durumun tanımının yapıldığı sonra amaçların, ilkelerin ve politikaların açıklandığını görmekteyiz. Bölgelerin rekabet güçlerinin arttırılması ve ülke içerisinde refahın dengeli şekilde dağılımının sağlanması, ulusal büyümeye ve kalkınmaya katkılarını azami seviyeye çıkarılması yönünde kararların alındığını söyleyebiliriz (Dinler, 2014:216).

Bölgesel farkların azaltılması, diğer Plan dönemlerinde olduğu gibi 10. Kalkınma Plan döneminde de öncelikli amaçlardan biridir. Bölgesel gelişmenin üzerinde durulan ikinci amacı ise, âtıl kalmış kaynakları ve geri kalmış bölgelerin içsel potansiyelini harekete geçirerek, bölgelerin rekabet gücünü artırarak bölgelerin ulusal kalkınmaya katkı sağlamaktır. Bunun yanı sıra bölgeler arasında ekonomik ve sosyal entegrasyonun güçlendirilmesi ve diğer ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi bölgesel gelişme politikasının katkı sağlayacağı önemli hususlardır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 7).

3.3. 2000-2017 Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm

2000'li yılların başına kadar uygulanan bölgesel kalkınma politikaları değerlendirildiğinde alınan sonuçlar neticesinde uygulanan politikaların pek de başarılı olduğu söylenemez. 2000'li yıllara kadar bölgesel kalkınma politikalardan Güneydoğu Anadolu Projesinin kurumsal açıdan ve finansmanla desteklenerek önemli ölçüde uygulamaya aktarılabilen tek bölgesel kalkınma projesi olduğunu söyleyebiliriz. Diğer büyük ölçekli bölgesel kalkınma projeleri, kurumsal kapasite eksikliğinden ve mali kaynakların yetersiz olmasından kapsamlı bir şekilde uygulanma şansı bulamamıştır. KÖY politikalarında ise Denizli ve Gaziantep gibi bazı iller dışında istenen sonucun alınmadığını görebiliriz. Bu politikalar kapsamında sağlanan destekler ve imkanlar diğer KÖY illerini harekete geçirememiş, bölgenin

beşerî ve kurumsal kapasitesini arttıramamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde istenilen sonuçlar alınamamış farklılıklar artış göstermiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 8).

2000'li yılların ortalarına kadar bölgesel politikaların yürütülmesinde kurumsal açıdan merkezi bir yaklaşım tercih edilmiştir. İlk kademede DPT ve çeşitli bakanlıklar, ikinci kademede ise uygulayıcı bankalar yer almıştır. Yerelde, daha spesifik olarak il ve ilçe düzeyinde merkezi yapılanmanın bu düzeydeki müdürlük, temsilcilikleri ve şubeleri yer almıştır. Ancak gerek merkezde çeşitli kurumlar arasında gerekse merkezdeki kurumlarla bu kurumların yerel düzeydeki yapılanması arasındaki etkileşim ve koordinasyon etkin bir düzeyde seyretmemiştir. Bu duruma tek istisna Başbakanlık GAP İdaresi gösterilmiştir (Doğruel, 2003: 301).

2000'li yıllardan günümüze kadar geçen süre zarfında beşer yıllık ulusal kalkınma planlarının devam ettiğini görmekteyiz. Türkiye, Avrupa Birliğine tam üyelik için başvurduğu 1963 yılından 36 yıl sonra 1999 yılı Helsinki Zirvesinde adaylık statüsü kazanmasıyla üyelik öncesi mali yardımlardan faydalanmaya başlamıştır. Söz konusu yardımlar üye ülkelerin AB müktesebatına uyum yönünde kullanılması amacıyla yapılmaktadır. Türkiye bir yandan AB ile arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıklarını azaltıcı politikalar izlerken diğer yandan bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları azaltıcı politikalar izlemektedir (Dinler, 2014: 236).

Avrupa Komisyonu aday ülkeler ile ilgili olarak her yıl ilerleme raporları hazırlamaktadır. 1998 yılından itibaren hazırlanan bu ilerleme raporları içerisinde bölgesel politikaya yönelik değerlendirmelere de yer verilmektedir. Tüm aday ülkeler arasında en ciddi sorun yaşayan ülkenin Türkiye olduğu 1999 yılına ait ilerleme raporunda belirtilmiştir. 2003 yılına kadar olan ilerleme raporlarında kurumsal yapılmanın sağlanamadığından ve yapısal politika uygulamalarına geçilmediğinden bahsedilmiştir (Sakal, 2010: 37-38).

2014, 2015 ve 2016 yıllarına ait ilerleme raporlarına göre Fasıl 22 başlığı altında bölgesel kalkınma politikaları açısından kurumsal eksikliklerin devam ettiği Kalkınma Bakanlığı ve diğer kurumların koordinasyonu ve eşgüdümün sağlanmasında ilerlemenin sağlandığı fakat Kalkınma Ajanslarında idare yapının güçlendirilmesi ve daha etkin çalışmasının gerektiği belirtilmiştir. 2000'li yılların

başlarından itibaren kurumsal altyapısını güçlendirme yolunda attığı adımlar çalışmanın devamında alt başlıklar altında incelenecektir.

3.3.1. Kalkınma Ajanslarının Kurulması

Kalkınma ajanslarını, yapısal olarak merkezi yönetimden bağımsız bir şekilde, sınırları belirli özelliklere göre belirlenen bir bölgenin kalkındırılması amacı ile kurulmuş bölgesel idari birimler olarak tanımlayabiliriz. Bu kavram ve kurumun ilk örneğini Amerika Birleşik Devletleri'nde görmek mümkündür Tennesse Valley Authority (TVA)[1] nin 1933 yılında kurulması ile ortaya çıkmış bölgesel politika uygulamalarını içeren bir programdır (Eren ve Cidecigiller, 2011: 392).

Bölgesel Kalkınma Ajansları Avrupa Birliği üye ülkelerinde ise 1950'li ve 1960'lı yıllardan itibaren bölgesel ölçekte ekonomiyi canlandırmak, örgütlemek ve geliştirmek üzere kurulmuşlardır. BKA kurma deneyimleri ve faaliyetleri açısından ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir(Berber,2005:146).

2002 yılında İstatistiki Bölge Birimlerinin tanımlanmasından sonra, 5449 Sayılı, "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun", 08.02.2006 tarih ve 26074 Sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanunun amacı; *"kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere oluşturulacak kalkınma ajanslarının kuruluş, görev ve yetkileri ile koordinasyonuna ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir"*(5449, m.1).

5449 Sayılı Kanun gereği 26 Düzey-II bölgelerinde kalkınma ajansı kurulması kararlaştırılmıştır. 6 Temmuz 2006 tarih ve 26220 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Bazı Düzey 2 Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı" ile Mersin ve Adana illerini kapsayan Çukurova Kalkınma Ajansı resmi olarak 06.01.2007 tarihinde ve İzmir ilini kapsayan İzmir Kalkınma Ajansı 13.01.2017 tarihinde resmi olarak kurulmuştur (Eroğlu ve Kum, 2010: 180).

[1] "1933 de ABD'de kurulan TVA, enerji üretimini, Tennesse Nehri üzerinde gemiciliği geliştirmeyi, sel baskınlarını önlemeyi ve bölgedeki zirai ve endüstriyel kalkınmayı devlet eli ile sağlamayı amaçlayan bir bölgesel oluşumdur"(https://www.tva.gov/About-TVA/Our-History erişim tarihi;25.10.2015)

Kanun ve Çalışma Yönetmeliği ve Kuruluş Kararnameleri aleyhine açılan davalar sebebiyle halihazırda kurulmuş olan ajansların faaliyetleri sekteye uğrasada daha sonra 22 Kasım 2008 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 10 Kasım 2008 tarih ve "2008/14306 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı" ile İstanbul, Konya, Erzurum, Samsun, Gaziantep, Diyarbakır, Mardin ve Van illeri merkez kabul edilerek, 23 ile hizmet edecek 8 kalkınma ajansı daha kurulmuştur. 25 Temmuz 2009 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan "14/7/2009 tarih ve 2009/15236 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı" ile 55 ili içerisine alan 16 yeni ajans daha kurularak toplamda ajans sayısı 26 olmuştur (Eroğlu ve Kum, 2010: 181).

Avrupa Komisyonun aday ülkeler için hazırladığı ilerleme raporlarından Türkiye ile ilgili raporlara baktığımızda Kalkınma Ajanslarının bölgesel kalkınmadaki rolü açısından özel önem verdiğini görebiliriz.

3.3.2. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması

Ekonomi biliminde gelişmişliğin nasıl ölçüleceği konusunda kesin bir yöntemde mutabık olunamamıştır. GSYİH (veya GSMH) ekonomi çevrelerince 1970'li yıllara kadar gelişmenin temel ölçütlerinden biri olarak kabul görmüş ve fakat daha sonraları değişen ekonomik konjonktür ile birlikte insani gelişimin ölçülmesinde tek başına bu kıstasın yeterli olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. GSYİH veya GSMH bir ülkede gelirin nasıl dağıldığı yönünde, yoksulluğun ne derece olduğu konusunda yeterince fikir vermeyeceği savunulmaktadır (Temiz, 2011:3). Özellikle gelir dağılımı hakkında yeteri kadar bilgi vermemesi, gelişimi tam olarak ölçmediği belirtilmektedir. 1970'li yıllardan sonra gelişmişlik düzeyinin ölçümünde sosyo-ekonomik değişkenlere daha fazla önem verilmeye başlanmıştır (Kılıç vd., 2011:59).

Bu amaçla ikinci bölümümüzde bahsedildiği üzere Avrupa Birliğinde, bölgesel istatistiklerin tek bir mekansal sınıflandırmayla üretilmesi yorumlanması amacıyla 1970'li yıllardan itibaren Avrupa İstatistik Ofisi, İngilizce kelime olarak Eurostat, aracılığıyla "İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması" (NUTS-Nomenclature of Territorial Units for Statistics) geliştirilmektedir.

AB, Türkiye'yi 1999 yılında yapılan Helsinki zirvesinde aday ülke olarak kabul ettikten sonra Türkiye, AB'nin uyum yükümlülüklerini sağlama yönünde bir

dizi adımlar atmaya başlamıştır. AB üye ülkeleri bölgesel sorunları çözüm üretebilmek bölgesel sorunların tespiti için bölgesel istatistiklere ihtiyaç duymuştur. Bu bölgesel istatistikler, "İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması" ile sağlanmaktadır. Türkiye'de ise Bakanlar Kurulu Kararı ile 19 Mart 2001 tarihinde benzer bir bölge birimleri sınıflandırması kabul edilerek "AB Müktesebatının Üstlenmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programında Kısa Vadeli Öncelikler" arasında yer almıştır ve Devlet Planlama Teşkilatı, Devlet İstatistik Enstitüsü ve İçişleri Bakanlığı öncülüğünde 2001 yılından itibaren istatistiki bölgelerin oluşturulmasına başlanmıştır. Bunun sonucunda, 2001 yılında TÜİK ve DPT tarafından hazırlanan İBBS raporu Bakanlar Kurulu'nun "2002/4720 Sayılı Kararı İle 22 Eylül 2002 Tarihli Resmî Gazetede" yayımlanmıştır (Şengül vd., 2013).

"Düzey 3" kapsamındaki İstatistikî Bölge Birimlerini daha net şekilde açıklamak gerekirse; ülkemizde il düzeyindedir ve sayısı 81 adettir. "Düzey 2" İstatistikî Bölge Birimleri ise sosyo-ekonomik benzerlik gösteren komşu illerin gruplandırılmasıyla oluşturulmuştur ve 26 adettir. "Düzey 1" İstatistikî Bölge Birimleri ise 26 adet "Düzey 2" İstatistikî Bölge Birimlerinin gruplandırılmasıyla oluşturulmuştur ve 12 adettir (Bakanlar Kurulu Kararı, 2002/4720). Tablo 3.1. de İstatistiki Bölge Birimlerini detaylı olarak görebiliriz.

Tablo 3.1. Türkiye'de İBBS yada (NUTS)'a Göre Sınıflandırılmış Bölgeler

DÜZEY 1 (12 Bölge Birimi NUTS-1)		DÜZEY 2 (26 Bölge Birimi)		DÜZEY 3 (81 İl Düzeyinde)	
Kod	**Tanım**	**Kod**	**Tanım**	**Kod**	**Tanım**
TRA	KUZEYDOĞU ANADOLU	TRA1	ERZURUM	TRA11	ERZURUM
				TRA12	ERZİNCAN
				TRA13	BAYBURT
		TRA2	AĞRI	TRA21	AĞRI
				TRA22	KARS
				TRA23	IĞDIR
				TRA24	ARDAHAN
TRB	ORTADOĞU ANADOLU	TRB1	MALATYA	TRB11	MALATYA
				TRB12	ELAZIĞ
				TRB13	BİNGÖL
				TRB14	TUNCELİ
		TRB2	VAN	TRB21	VAN
				TRB22	MUŞ
				TRB23	BİTLİS
				TRB24	HAKKARİ
TRC	GÜNEYDOĞU ANADOLU	TRC1	GAZİANTEP	TRC11	GAZİANTEP
				TRC12	ADIYAMAN
				TRC13	KİLİS
		TRC2	ŞANLIURFA	TRC21	ŞANLIURFA
				TRC22	DİYARBAKIR
		TRC3	MARDIN	TRC31	MARDİN
				TRC32	BATMAN
				TRC33	ŞIRNAK
				TRC34	SİİRT
TR1	İSTANBUL	TR10	İSTANBUL	TR100	İSTANBUL
TR2	BATI MARMARA	TR21	TEKİRDAĞ	TR211	TEKİRDAĞ
				TR212	EDİRNE
				TR213	KIRKLARELİ
		TR22	BALIKESİR	TR221	BALIKESİR
				TR222	ÇANAKKALE
TR3	EGE	TR31	İZMİR	TR310	İZMİR
		TR32	AYDIN	TR321	AYDIN
				TR322	DENİZLİ
				TR323	MUĞLA
		TR33	MANİSA	TR331	MANİSA
				TR332	AFYONKARAHİSAR
				TR333	KÜTAHYA
				TR334	UŞAK

TR4	DOĞU MARMARA	TR41	BURSA	TR411	BURSA
				TR412	ESKİŞEHİR
				TR413	BİLECİK
		TR42	KOCAELİ	TR421	KOCAELİ
				TR422	SAKARYA
				TR423	DÜZCE
				TR424	BOLU
				TR425	YALOVA
TR5	BATI ANADOLU	TR51	ANKARA	TR510	ANKARA
		TR52	KONYA	TR521	KONYA
				TR522	KARAMAN
TR6	AKDENİZ	TR61	ANTALYA	TR611	ANTALYA
				TR612	ISPARTA
				TR613	BURDUR
		TR62	ADANA	TR621	ADANA
				TR622	MERSİN
		TR63	HATAY	TR631	HATAY
				TR632	KAHRAMANMARAŞ
				TR633	OSMANİYE
TR7	ORTA ANADOLU	TR71	KIRIKKALE	TR711	KIRIKKALE
				TR712	AKSARAY
				TR713	NİĞDE
				TR714	NEVŞEHİR
				TR715	KIRŞEHİR
		TR72	KAYSERİ	TR721	KAYSERİ
				TR722	SİVAS
				TR723	YOZGAT
TR8	BATI KARADENİZ	TR81	ZONGULDAK	TR811	ZONGULDAK
				TR812	KARABÜK
				TR813	BARTIN
		TR82	KASTAMONU	TR821	KASTAMONU
				TR822	ÇANKIRI
				TR823	SİNOP
		TR83	SAMSUN	TR831	SAMSUN
				TR832	TOKAT
				TR833	ÇORUM
				TR834	AMASYA
TR9	DOĞUKARADENİZ	TR90	TRABZON	TR901	TRABZON
				TR902	ORDU
				TR903	GİRESUN
				TR904	RİZE
				TR905	ARTVİN
				TR906	GÜMÜŞHANE

Kaynak: TÜİK Resmi İnternet Sitesi, https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/ Erişim Tarihi: 28.09.2015

3.3.3. Avrupa Birliği Bölgesel Programları

Cumhuriyet'in başlangıcından bu yana, Türkiye'nin bölgesel politikaları iç toplumsal ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra Avrupa'daki ülkelerin deneyimlerinden ve bölgesel gelişim paradigmalarındaki yeni gelişmelerden de etkilenmiştir (Göymen, 2006: 1). 1960'lı yıllarda kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bölgesel kalkınma politikaların planlama ve uygulamasından doğrudan sorumlu olmuş ve 2011 yılında kanun değişikliği Kalkınma Bakanlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır.

AB uyum süreci kapsamında belirli dönemlerde ve tematik alanlarda programların yürütülmesi karar alınmıştır. 2014-2020 yılları arasında uygulanacak olan programlar şunlardır(http://www.ab.gov.tr/files/SBYPB/birlik%20programlari/ab_birlik_programlari.pdf):

"1. Eğitim, Öğretim, Gençlik ve Spor Programı: Erasmus+

2. Araştırma ve Yenilik Çerçeve Programı: Horizon 2020

3. İşletmeler ve KOBİ'lerin Rekabet Edebilirliği Programı: COSME

4. Yaratıcı Avrupa

5. İstihdam ve Sosyal Yenilik: EaSI

6. Customs 2020

7. Fiscalis 2020"

3.3.4. Yerelleşmeyi Arttırıcı Kamu Yönetimi Reformları

1980'li yıllarda Turgut Özal hükümetleri döneminde başlatılan toplumsal ve ekonomik alandaki reformlar; 1990'lı yıllarda siyasi, ekonomik krizler ve yavaşlayan AB üyelik süreci dolayısıyla hız kesmiştir. 2003 yılında 59. Hükümet tarafından uygulamaya konulan "Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma" hareketi ile 1990'lı yıllarda sürdürülemeyen reform hareketleri tekrar hız almaya başlatılmıştır (Saran,2004: 211-212).

Reform çalışmaları kapsamında aşağıda belirtilen kanunlar yasalaşmıştır;

- *"5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu*
- *5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu*

- *5393 sayılı Belediye Kanunu*
- *5355 sayılı Birlikler Kanunu*
- *5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu*
- *5779 sayılı İl Özel İdareleri ve Belediyelere Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanun"*

3.3.5. Ipa Yapılanması

AB Komisyonu tarafından Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA)'na dair tüzük Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konsey'ine sunulmuş ve IPA Konsey Tüzüğü, 17 Temmuz 2006 tarihinde Konsey tarafından kabul edilmiştir. Kabul edilen IPA Tüzüğü'yle birlikte IPA öncesi katılım öncesi mali yardım araçları PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS ve Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı ortadan kaldırılmıştır. 2007-2013 bütçe döneminden itibaren basitleştirilerek bu yardımlar IPA başlığı adı altında toplanmıştır (Çalık, 2014:14).

Türkiye 2004 yılında aday ülke statüsünü kazanmış ve AB tarafından sadece 2000–2006 yılları için hazırlanan ve aday ülkelerin yararlandığı Tarım ve Kırsal Kalkınma Özel Katılım Programı (SAPARD) fonlarından yararlanamamıştır. Bunun yerine, 2007–2013 dönemi için Türkiye, Hırvatistan ve beş Balkan ülkesi için yeni bir üyelik öncesi araç olarak IPA uygulanmaktadır (Can, Esengün, 2007: 43). Bu ülkerin yanısıra potansiyel adaylar ise Arnavutluk, Bosna Hersek, İzlanda, Karadağ, Sırbistan (Kosova dahil) olarak listelenmiştir. Tüzüklerde de belirtildiği üzere, IPA'nın 5 bileşenden oluşmaktadır (Dinç, 2014: 10):

1. Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma
2. Sınır Ötesi İş birliği
3. Bölgesel Kalkınma
4. İnsan Kaynaklarının Gelişimi
5. Kırsal Kalkınma

Tabloda da görüldüğü üzere Türkiye'ye 2007-2013 yılları arasında IPA mali araç kapsamında Türkiye'ye toplam 4.795,3 Milyar Avro mali yardım verilmiştir(http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/miff_adopted10-10-12_en.pdf). 2014-2020 IPA II döneminde Türkiye'ye yapılması öngörülen mali yardım miktarı ise 4.453,9 Milyar Avro olarak karar alınmıştır.

Tablo 3.2.: IPA Dönemi (2007-2013) Türkiye Mali Yardım Miktarları (milyon Avro)

IPA BİLEŞENLERİ	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014-2020	TOPLAM
Geçiş Desteği ve Kurumsal Yapılanma	256,7	256,1	239,6	217,8	231,3	227,5	238,5	1581,4	3248,9
Bölgesel Kalkınma	169,6	176,7	185,7	241,2	298,5	358,3	366,9	1525,3	3322,2
İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,2	91,2	435	909,1
Kırsal Kalkınma	20,7	53	85,5	131,3	172,5	187,4	204,2	912,2	1766,8
TOPLAM	497,2	538,7	566,4	653,7	779,9	856,4	900,8	4453,9	9247

Kaynak: European Commission Resmi İnternet Sitesi, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2012/package/miff_adopted10-10-12_en.pdf), http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2014/20140919-csp-turkey.pdf Erişim Tarihi: 25.04.2016

AB'nin mali yardım mekanizması, 2007-2013 yılları dâhilinde yedi yıllık bir dönem için tekrar tanımlanmış olup, bütçe miktarı yaklaşık 11,5 milyar Avro seviyesinde gerçekleşmiştir. 2007-2013 yılları için uygulanan ve IPA-I olarak nitelendirilen bu AB Mali Yardım mekanizmasını takip eden 2014-2020 yılları arası IPA-II döneminde ise öngörülen yardım miktarı 11.7 milyar Avro'dur(Çalık, 2014:14).

3.3.6. Bölgesel Teşvik Sistemi

2012 yılı Nisan ayı içinde kamuoyuna tanıtılan Türkiye'nin yeni Yatırım Teşvik Programı, 15 Haziran 2012 tarih ve 2012/3305 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" ile yürürlüğe girmiş; Kararın uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar da 2012/1 sayılı Tebliğ ile belirlenmiştir. Türkiye'nin 2023 vizyonu ile üretim ve ihracat odaklı büyüme stratejisi bakımından büyük önem taşıyan yeni yatırım teşvik programı, kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedeflere uygun olarak;

"-Tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmek,

- Üretimi ve istihdamı artırmak,

-Uluslararası rekabet gücünü artıracak ve araştırma-geliştirme içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımlar ile stratejik yatırımları özendirmek,

-Uluslararası doğrudan yatırımları artırmak,

-Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak,

-Kümelenme ve çevre korumaya yönelik yatırımları özendirmek, amaçlarını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

-Yeni Yatırım Teşvik Programının sağladığı destekler, 1 Ocak 2012 tarihinden sonra müracaat edilmek suretiyle teşvik belgesine bağlanan tüm yatırımlar için geçerli olacaktır."

Harita 3.1.: Türkiye'nin Yatırım Teşvik Haritası

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/Yat%C4%B1r%C4%B1m/Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Te%C5%9Fvik%20Sistemi/Tesvik_Haritasi.html?lve& Erişim Tarihi: 30.09.2015

Öncelikli Yatırım Konuları, VI. Bölge'de yapıldığı takdirde o bölgenin; diğer bölgelerin herhangi birisinde yapıldığı takdirde ise V. Bölge'nin desteklerinden yararlandırılmaktadır. Aşağıda Öncelikli Yatırım Konusu olarak belirlenen sektörler belirtilmiştir (Ekonomi Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi: 2015):

"1. Denizyolu ile yük ve / veya yolcu taşımacılığına yönelik yatırımlar

2. Şehirlerarası yük ve / veya yolcu taşımacılığına yönelik demiryolu yatırımları ile şehir-içi yük taşımacılığına yönelik demiryolu yatırımları

3. Kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgelerinde veya termal turizm konusunda bölgesel desteklerden yararlanabilecek nitelikteki turizm konaklama tesisleri

4. Asgari 50.000 m^2 kapalı alana sahip uluslararası fuar yatırımları (konaklama ve alışveriş merkezi üniteleri hariç)

5. Asgari 20 milyon TL tutarındaki biyo-teknoloji, onkoloji ilaçları ve kan ürünleri üretimine yönelik yatırımlar

6. Asgari 20 milyon TL tutarındaki savunma, havacılık ve uzay alanındaki yatırımlar

7. Maden istihraç yatırımları ve / veya işleme yatırımları (İstanbul hariç)

8. Kreş ve gündüz bakımevleri ile okul öncesi eğitim, ilk, orta ve lise yatırımları.

9. AR-GE projeleri neticesinde geliştirilen ürünlerin üretimine yönelik yatırımlar

10. Yıllık asgari 500 TEP (ton eşdeğeri petrol) enerji tüketimi olan mevcut imalat sanayi tesislerinde gerçekleştirilecek birim ürün başına en az %20 oranında enerji tasarrufu sağlayan ve yatırım geri dönüş süresi azami 5 yıl olan enerji verimliliğine yönelik yatırımlar

11. Atık ısı kaynaklı olarak, bir tesisteki atık ısıdan geri kazanım yolu ile elektrik üretimine yönelik yatırımlar (doğalgaz hariç)

12. Asgari 50 milyon TL tutarındaki LNG yatırımları ve yeraltı doğalgaz depolama yatırımları

13. Motorlu kara taşıtları ana sanayinde gerçekleştirilecek asgari 300 milyon TL tutarındaki yatırımlar ve asgari 75 milyon TL tutarındaki motor yatırımları ile asgari 20 milyon TL tutarındaki motor aksamları, aktarma organları / aksamları ve otomotiv elektroniğine yönelik yatırımlar

14. Maden Kanunu'nun 2. maddesinin 4-b grubunda yer alan madenlerin girdi olarak kullanıldığı elektrik üretimi yatırımları

15. Karbon elyaf üretimine veya karbon elyaf üretimi ile birlikte olmak kaydıyla karbon elyaftan mamul kompozit malzeme üretimine yönelik yatırımlar"

Tablo 3.3. : Teşviklerin bölgelere göre sınıflandırılması

Destek Unsurları		I. Bölge	II. Bölge	III. Bölge	IV. Bölge	V. Bölge	VI. Bölge
KDV İstisnası		VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Gümrük Vergisi Muafiyeti		VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Yatırıma Katkı Oranı	OSB Dışı	%10	%15	%20	%25	%30	%35
	OSB İçi	%15	%20	%25	%30	%35	%40
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	OSB Dışı	YOK	YOK	3 Yıl	5 Yıl	6 Yıl	7 Yıl
	OSB İçi	YOK	YOK	5 Yıl	6 Yıl	7 Yıl	9 Yıl
Yatırım Yeri Tahsisi		VAR	VAR	VAR	VAR	VAR	VAR
Faiz Desteği	İç Kredi	YOK	YOK	3 puan	4 puan	5 puan	7 puan
	Döviz Kredisi	YOK	YOK	1 puan	1 puan	2 puan	2 puan
Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği		YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 Yıl
Gelir Vergisi Stopajı Desteği		YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 Yıl

Kaynak: http://www.ito.org.tr/wps/portal/tesvikler-destekler?initView=true, Erişim Tarihi: 30.09.2015

3.3.7. Kırsal Kalkınma Projeleri

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerinde geçmişten günümüze kadar uzanan süreç içerisinde, en önemli ayaklardan birisini de "mali iş birliği" oluşturmaktadır. Önceki konuda belirtildiği üzere; 2007-2013 katılım öncesi dönemi için diğer aday ülkelere olduğu gibi, Türkiye'ye sağlanan Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı'nın (IPA) beş ana bileşeninden birisi de "Kırsal Kalkınma" bileşenidir (IPARD). Tarım sektörünün ve kırsal alanların sürdürülebilir uyumuna katkıda bulunmayı amaçlayan IPARD; kırsal kalkınma AB Ortak Tarım Politikası, kırsal kalkınma politikası ve ilgili politikalarının uygulanması için uyum hazırlıklarını ve politika geliştirilmesini desteklemektedir. AB tarafından aday ülkeler için tahsis edilen IPARD fonlarının üye ülkelerde uygulanmakta olan yapıya benzer bir sistem-

Genişletilmiş Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi- çerçevesinde kullandırılması öngörülmüştür. Bu sistem ile öngörülen gereklilikler doğrultusunda; program otoritesi olarak Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı belirlenmiştir ve 25 Şubat 2008 tarihi itibariyle Avrupa Komisyonu onayıyla yürürlüğe giren IPARD programı hazırlanmıştır. Programın uygulanmasından sorumlu olarak "AB ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan kaynakların, Türkiye'de kırsal kalkınma programlarının uygulanmasına yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için kullanılmasını sağlamak" amacıyla 4 Mayıs 2007 tarihinde 5648 sayılı Kanun ile Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu kurulmuştur (Tkdk Raporu, 2015: 11).

IPARD kapsamında üç öncelik altında dokuz adet tedbir başlığı belirlenmiş, her ülkenin kendi koşullarına göre uygun tedbirleri seçmesi ve seçilen bu tedbirler temelinde planlarını hazırlamaları şart koşulmuştur. Sözü edilen öncelikler (Bakırcı, 2009: 60):

- *"Müktesebatın uygulanması ve tarım sektörünün sürdürülebilir adaptasyonu için katkı sağlanması, pazar etkinliğinin arttırılması ve AB standartlarının uygulanması,*
- *Tarımsal çevre tedbirlerinin uygulanması için hazırlayıcı faaliyetler ve LEADER yaklaşımının uygulanmasına hazırlık,*
- *Kırsal alanların kalkındırılması, kırsal ekonominin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi şeklinde ortaya konulmuştur."*

Yukarıda belirtilen öncelikler kapsamında 9 tedbir başlığı belirlenmiş ve yatırımların belirtilen tedbir başlıkları altında gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu 9 Tedbir başlığı aşağıdaki yatırım alanlarını içermektedir (Bakırcı, 2009: 60):

"1-Tarımsal işletmelere yatırımlar,

2-Tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasına yatırımlar,

3-Kırsal altyapı yatırımları,

4-Kırsal ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesine yatırımlar,

5-Üretici gruplarının kurulması,

6-Çevre-tarım ve hayvan ıslahı programları,

7-Yerel kırsal kalkınma/kırsal topluluklarının AB işleyişine hazırlanması,

8-Mesleki eğitim,

9-Teknik destek."

IPARD destek mekanizmasında, fondan sağlanan mali bütçenin tüm kontrolü aday ülkeye devredilmektedir. Bu nedenle, fonların kullanılabilmesi için AB tarafından onaylanması gereken bir kırsal kalkınma programının hazırlaması ve yeni idari yapıların oluşturulması zorunludur. Programın hazırlanması aşaması, öncelikle Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisini hazırlanması ve sektör analizlerini içerirken, idari yapılanma kapsamında ise, yönetim otoritesinin belirlenmesi, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (IPARD Ajansı) kurulması ve çeşitli komitelerin oluşturulmasını kapsamaktadır (Bakırcı, 2009: 60).

3.3.8. Köydes, Beldes, Sukap, Sodes

"Köy ve köy bağlısı yerleşimlerin içme suyu, yol ve diğer altyapı sorunlarının, mahalli idareler eliyle ivedi bir şekilde çözülmesi amacıyla 2005 yılında, İstanbul ve Kocaeli illerin dışında 79 ilde KÖYDES projesi uygulamaya başlatılmıştır" (Resmî Gazete, 2010: 253).

*"2005-2014 döneminde Projeye cari rakamlarla yaklaşık 9,15 milyar TL kaynak tahsis edilmiştir. 2014 yılı haziran ayı sonuna kadar yol bileşeni kapsamında; yaklaşık 7 bin km ham ve tesviye, 79 bin km stabilize, 105 bin km asfalt ve 2.700 km beton yol olmak üzere toplamda 194.000 km yol yapılmıştır. Ayrıca, 15,75 milyon m2 alana kilit parke döşemesi yapılmış ve 38 bin km uzunluğundaki yolun ise onarımı gerçekleştirilmiştir. İçme suyu bileşeni kapsamında ise, 4.255 ünitesi (köy ve köy bağlısı) susuz, 47.150 ünitesi ise suyu yetersiz olmak üzere 51.405 ünite yeterli ve sağlıklı içme suyuna kavuşmuştur. Böylece, söz konusu dönemde toplam köy yolu ağı yaklaşık 42 bin km artmasına rağmen, asfalt-beton yol oranı yüzde 33'ten yüzde 46'ya, suyu yeterli ünite oranı ise yüzde 81'den yüzde 92'ye çıkmıştır" (*Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi, 2014: 97).

"Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (BELDES), kaliteli içme suyu şebekesinin Türkiye çapında geliştirilmesini öngören bir programdır. 1 Mart 2007 tarih ve 2007/6 sayılı ve 22 Haziran 2007 tarih ve 2007/36 sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararları ile başlatılan ve finansmanı Genel Bütçeden hibe fon olarak kullandırılmak üzere İller Bankası'na aktarılan BELDES Projesi kapsamında nüfusu 10.000'in altında bulunan ve şebekeli içme suyu olmayan veya yetersiz olan

belediyelere ait içme suyu tesisleri İller Bankası tarafından projelendirilmekte ve inşaatı yapılmaktadır" (İller Bankası, 2012: 18).

"Su ve Kanalizasyon Altyapı Projesi (SUKAP), Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu ile belediyelerin su ve kanalizasyon altyapı projelerini (SUKAP) gerçekleştirmek üzere İller Bankası'na 2011 yılı için 400 milyon TL, 2012 yılı için ise 500 milyon TL olmak üzere toplam 900 milyon TL ödenek tahsis edilmiştir. 10 Mayıs 2011 tarih ve 2011/11 sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı gereği, SUKAP7 kapsamında nüfusu 25.000'in altında bulunan belediyelerin içme suyu, kanalizasyon, yağmur suyu ve şebeke arıtma tesislerinin yapımının %50'si SUKAP ödeneğinden hibe, %50'si İller Bankası tarafından kredilendirilerek İller Bankası tarafından yürütülmektedir" (İller Bankası, 2012: 18).

"Beşerî sermayenin geliştirilmesi ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasına yönelik olarak 2008 yılında GAP illerinde Sosyal Destek Programı (SODES) başlatılmıştır. SODES ile istihdam, sosyal içerme ve kültür, sanat ve spor başlıkları altında 2008 yılı için 42 milyon TL tutarında 398 adet projenin, 2009 yılında yaklaşık 92 milyon TL tutarında 778 projenin finansmanı sağlanmıştır. 2010 yılında ise kapsam DAP illerini de içerecek şekilde genişletilmiş olup, 150 milyon TL tutarında 1.187 projenin finansmanı uygun görülmüştür" (Resmî Gazete, 2010: 221).

3.3.9. Aktif İstihdam Programları

Küreselleşme ile birlikte ekonomik ve yapısal dönüşüm işgücü piyasalarında büyük bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Teknolojik gelişmeler ve bilgi toplumuna geçiş süreci, büyüyen çok uluslu şirketler, uluslararası ticaretin standartlaşması, kitle üretimden esnek üretime geçiş üretim biçimlerini ve istihdam yapısını değiştirmektedir (Alabaş, 2007:3-5).

Türkiye'de işgücü piyasasının düzenlemesi ile ilgili faaliyetleri yürütmek üzere 1946 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulmuştur. Kurum 2003 yılına kadar iş piyasasının düzenlenmesinden sorumlu tek kurum olarak faaliyet göstermiştir. İş piyasasında değişen şartlar nedeniyle 2003 yılında yeni kanunla Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) adını almıştır. Yeni kanun ile kurum aktif işgücü politikalarını uygulayacak

bir yapıya kavuşturulmuş, ayrıca kurumun tekel yetkisi kaldırılarak özel istihdam bürolarının faaliyette bulunması imkânı getirilmiştir (Koray, 2005:379).

Özellikle sanayi sektörünün nitelikli personel bulamamasından ve mesleksizlik sorunundan hareketle Uzmanlaşmış Meslek Edindirme Merkezleri Projesi (UMEM Beceri'10) protokolü; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi (TOBB-ETÜ) ile 23 Haziran 2010 tarihinde imzalanarak başlatılmıştır. Proje ilk etapta 19 ilde başlatılmış olup gelinen noktada 81 ilde uygulanmaya devam etmektedir. Proje süresince 84 bin 748 kişiyi mesleki eğitimden geçmiş ve bir meslek sahibi olmuştur. 2012 yılı Ekim ayı sonu itibarıyla Aktif İşgücü Programları gerçekleşmeleri; 178 bin 722 işsiz Mesleki Eğitim, 17 bin 984'ü Girişimcilik, 157 bin 785'i Toplum Yararına Çalışma Programları, 22 bin 590'nı ise İşbaşı Eğitim Programlarından yararlanmıştır. Toplam 377 bin 81 kişinin yararlanmış olduğu bu programlar için 774,3 Milyon TL kaynak kullanılmıştır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2013:11-13).

3.3.10. Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Strateji Belgeleri

2003 yılında hazırlanan "Avrupa Birliği (AB) Üyeliğine Doğru Türkiye Sanayi Politikası" belgesi Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi'nin başlangıcını oluşturmaktadır. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının 2015 yılında yayınlanan raporunda sanayi stratejileri belgelerinden şöyle bahsedilmektedir; "AB ile 35 fasılda yürütülen müzakereler çerçevesinde, Türkiye'de sanayi politikaları 2006 yılı Mart ve Mayıs aylarında gerçekleştirilen "İşletme ve Sanayi Politikası" faslı kapsamındaki tanıtıcı ve ayrıntılı tarama toplantılarında değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, 2003 yılında yayınlanan "Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyeliğine Doğru)" belgesinin revize edilmesi, Mart 2007'de Avrupa Birliği Konseyi tarafından "İşletme ve Sanayi Politikası" faslının kapanış kriteri olarak belirlenmiştir. 2008 yılında kamu ve özel sektörün katılımıyla "Türkiye Sanayi Stratejisi Vizyonu" arama konferansı yapılmıştır. Bu konferans sonucunda, Türkiye için uygulanacak stratejinin uzun dönemli vizyonu "Orta ve yüksek teknolojili ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olmak" olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014 (AB Üyeliğine Doğru) Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı koordinasyonunda

hazırlanmış ve 7 Aralık 2010 tarihli ve 2010/38 sayılı Yüksek Planlama Kurulu kararı ile onaylanarak yürürlüğe konulmuştur" (Türkiye Sanayi Strateji Belgesi, 2015: 1-2).

2011-2014 yılları arasında Sanayi Strateji Belgelerinin uygulamaları tamamlanmış, 2015-2018 yıllarını kapsayan çalışmalar ise 2013 yılında başlanmıştır. Temel hedeflerin verimliliği yüksek tutmak, firmaların yatırım olanaklarını iyileştirmek, iş yapma imkanlarını geliştirmek, firmaların yenilikçilik kapasitelerini arttırmak, rekabet olanaklarını güçlendirmek, finansal açıdan erişebilirliği arttırmak olduğunu söyleyebiliriz (Türkiye Sanayi Strateji Belgesi, 2015: 1-2).

3.4. Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Çalışmanın üçüncü bölümünde ülkemizin bölgesel farklılıkları gidermeye yönelik politikalar tarihsel süreçte incelenmiştir. Cumhuriyetin kurulmasıyla başlayıp 1960'lı yıllara kadar süren evre ve 1960'lı yıllardan günümüze kadar süren planlı evre olarak ikiye ayrı evrede incelenmiştir. Ülkemizde bölgesel eşitsizlikleri gidermeye yönelik geleneksel politikalar geri kalmış bölgelerin dıştan sermaye aktarımı yoluyla gelişeceği görüşünü savunmuştur. Bu bağlamda üretken yatırımların gerçekleştirilmesi görevi kamuya atfedilmiştir. Kamu yatırımlarının az gelişmiş bölge ekonomilerinin dinamizmini arttırıcı, önemli bir politika aracı olsa da istenen ölçüde etkinlik gösterememiştir. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan planlı döneme kadar süreçte zorlu bir mücadelenin ardından kazanılan bağımsızlığın sürdürülmesi için kalkınma politikaları konusunda adımlar atılmış fakat o yıllarda ülkenin içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurursak kalkınma politikalarının bölgesel düzeyde ele alınmadığını söyleyebiliriz. Kalkınma kamu yatırımları ile sağlanmaya çalışılmış her ne kadar yatırım yerleri olarak ülkenin kıyı kesimleri seçilmiş olsa da yatırımların yurt geneline yayılmasına özen gösterilmiştir. Ankara'nın başkent olması doğudan batıya göçe engel olsa da özel sermayenin ve ekonomik faaliyetlerin özellikle batı bölgelerinde yığılmaya başlamasıyla doğu ve batı arasında farkın giderek arttığını görmekteyiz ve bu sorunun önlenmesi ihtiyacı duyularak 1960'lı yıllardan itibaren hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarında dönem dönem üstü kapalı da olsa ele alınmıştır.

1960'lı yıllardan itibaren 5 yıllık aralar ile hazırlanan planlar, bölgesel farklılıkların giderilmesi konusuna büyük önem verilmiş. Her plan döneminde bölgesel kalkınma dönemin sosyo-ekonomik durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Daha dengeli büyüme için bölgelerin potansiyelini ortaya çıkaracak politikaların izlenmesi yaklaşımı benimsenmiştir. Bu amaçla devlet bölgesel kalkınma doğrultusunda kamu kuruluşlarının kurulmasını gerçekleştirmiştir. 70'li yıllarda ise bölgesel kalkınma üzerinde fazla durulmamıştır. Bölgesel eşitsizlikleri gidermek için uygulanacak politikalar ile ülke kaynakların etkin kullanılamayacağı düşüncesi ile sektörel açıdan üstün olan illerin teşvik edilmesi yönünde yaklaşım benimsenmiştir. Özel teşebbüsün desteklenmesi ile istenen hedeflere ulaşılacağı görüşü kabul görmüştür.

2000'li yıllara kadar ülkemiz genelinde uygulanan kalkınma politikalarının pek de başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Hazırlanan kalkınma planlarının bazılarında bölge kelimesi yerine çevre veya yöre isimleri adı altında sorunu tanımlamaya çalışmaları siyasi ve sosyal kaygılardan kaynaklandığını söyleyebiliriz. GAP dışında doğu bölgelerimiz için uygulanan politikalar istenen sonuçları vermemiştir. KÖY politikalarında ise Gaziantep ve Denizli dışında diğer illerde başarı sağlanamadığını söyleyebiliriz. Siyasal ve yapısal eksiklikler istenilen sonuçlara ulaşılmasını engellemiştir. Merkezden alınan kararları yerelde uygulayacak kurumsal yapının ve insan kaynaklarının yetersizliği alınan kararlarının tam olarak uygulanmamasına engel olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye'nin AB birliğine 1999 yılında aday ülke olarak kabul edilmesinden sonra AB tarafından bölgesel sorunların giderilmesine yönelik destekleri doğrultusunda Türkiye kurumsal altyapısını güçlendirerek bölgesel politikalarda büyük dönüşüm yaşamıştır. Son yıllarda ise bölgelerin kalkınmasını gerçekleşmesi için içsel dinamiklerinin harekete geçirilmesinin gerektiği görüşü benimsenmeye başlamıştır. Beşerî sermaye, girişimcilik, altyapı ve KOBİ'ler bölgesel politikaların temel ilgi alanları haline geldi. 26 düzey 2 bölgenin belirlenmesi ile birlikte bölgesel farklılıklar daha net olarak sınıflandırılmış ve verilerin yorumlanmasında daha kesin sonuçlar elde edilmesini kolaylaştırmıştır. 26 adet Kalkınma Ajansının kurulması ile bölgesel kalkınmada bölge ekonomilerin canlandırılması ve içsel dinamiklerinin harekete geçirilmesinin hedeflendiğini söyleyebiliriz.

Türkiye'nin yönetim modeli, merkeziyetçi Fransız devlet yapısı örnek alınarak tasarlandığından merkezi yönetimin bölge kademesi yoktur ve taşra teşkilatı ilçelerin illere bağlanmasından illerin de merkeze bağlanması ile oluşmaktadır. Bu sebeple mevzuat alınan politika önermelerinin uygulanması için engel teşkil etmekteydi. 2000'li yıllarda mevzuattaki değişikliklerle yerel yönetimlerin rolü arttırıldığını söyleyebiliriz. Bunun yanında kamu eliyle altyapısı eksiklikleri olan belediyelerin ve köylerin bu eksikliklerin giderilmesine yönelik son yıllarda önemli çalışmaların yapıldığını görmekteyiz.

Bölgesel farklılıkları gidermede şüphesiz en önemli politika kalemlerinden birisinin de bölgesel teşvikler olduğunu söyleyebiliriz. Yatırım konularına göre teşviklerden yararlanacak altı bölge sınıflandırılması yapılmış olup teşviklerden en fazla yararlanacak olan bölge altıncı bölgede yer alan illerdir. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesindeki illerin neredeyse tamamı teşviklerden en fazla yararlanacak olan altıncı bölgede yer alan illerdir. Hem kırsal kalkınmanın hem de sanayinin gelişmesine yönelik teşviklerin veya desteklerin son yıllarda sistematik olarak uygulandığını ve 2000'li yıllardan önce uygulanan politikalara kıyasla daha etkin olduğunu söyleyebiliriz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AĞRI İLİNİN İKTİSADİ ANALİZİ

Bölgesel istatistiklerin toplanması Avrupa Birliği bölgesel istatistik sistemi baz alınarak elde edilen verilerin yorumlanmasının ve karşılaştırılabilir olmasını kolaylaştırmak ve AB bölgesel gelişme politikalarına uyum sağlanması amacıyla 2002 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile ülke genelinde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) gerçekleştirildiğinden bahsetmiştik. Bu bölümde Ağrı İlinin iktisadi durumunun tespitine yönelik sosyo-ekonomik yapısı detaylı olarak ele alınacaktır. Sonrasında Türkiye'de gelişmişlik konusunda nerede konumlandırıldığına, yatırım potansiyellerinin neler olduğuna ve son yıllarda bölgesel kalkınma konularında neler yapıldığına cevap aranacaktır ve bölüm sonu değerlendirmesi ile sonlandırılacaktır.

4.1. İlin Coğrafi Konumu Ve Özellikleri

İstatistiki Bölge Birimleri sonucu 26 adet Düzey 2 bölgesinden biri olan TRA2 Düzey 2 Bölgesi (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) Türkiye'nin kuzey doğusunda yer almaktadır. Bölge 30.193 km²'lik alandan oluşmakta ve Türkiye yüzölçümünün yüzde 3,8'ni oluşturmaktadır. Bölge doğusunda Ermenistan, güneydoğusunda İran ve Nahcivan, güneyinde Bitlis ve Van, güneybatısında Muş, batısında Erzurum, kuzeybatısında Artvin ve kuzeyinde Gürcistan ile çevrilidir. TRA2 Bölgesi dört ülke (Gürcistan, Nahcivan-Azerbaycan, İran ve Ermenistan) ile sınırı olması nedeniyle önemli bir konumda bulunmaktadır. Bölgede yedi sınır kapısı bulunmakla birlikte sadece 3'ü aktif olarak kullanılmaktadır (Çalışkan, 2014: 6).

Ağrı ili 39.05 ve 40.07 kuzey enlemleri ile, 42.20 ve 44.30 doğu boylamları arasında yer almakta ve il, deniz seviyesinden 1.640 metre yüksekliktedir. Anadolu'nun İran'la bağlantısını sağlayan yolun üzerinde bulunması ile önemi artan ilin doğusunda İran, batısında Muş ve Erzurum, kuzeyinde Kars, güneyinde Van ve Bitlis ile kuzeydoğusunda Iğdır ili bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van bölümü içinde kalan yüksek Anadolu Yaylası'nın devamı üzerinde yer almaktadır. Yüzölçümü 11.376 kilometrekaredir ülke topraklarının %1,4 ünü kaplamaktadır (Ağrı Belediyesi İnternet Sitesi, 2014).

Ağrı'da şehirlerarası ulaşım karayolu ve havayolu ile sağlanmaktadır. Ağrı için ulaşımdaki en önemli proje, yaklaşık uzunluğu 1.268 km olan Gerede, Merzifon, Gürbulak otoyol projesidir. Projenin 2023 yılına kadar tamamlanması planlanmaktadır (Tutar H., SERKA, 2013, 15).

Ağrı ili, Portekiz'den başlayarak Gürbulak'ta son bulan, 10 ülkeyi birbirine bağlayan ve batı-doğu rotası olarak adlandırılan yaklaşık 5.700 km uzunluğundaki E-80 (Avrupa rotası) yolunun bitiş noktasıdır. Bu yolun 195 km'si Ağrı ili sınırlarında kalmaktadır. Bu noktanın devamı Gürbulak'tan sonra Asya yolu (AH1) ile birleşmekte ve Japonya'ya kadar uzanarak dünyanın en uzun rotasını (20.557 km) oluşturmaktadır (Tutar H., SERKA, 2013, 16).1997 yılında kullanıma açılan Ağrı Havaalanına 2009-2015 yılları arasında yaklaşık 122 milyon TL yatırım yapılarak yolcu kapasitesi yıllık 120 bin 'den 3 milyona çıkartılmıştır (Ağrı Valiliği, Kişisel Erişim, 2015).

Ağrı ilinin jeolojik yapısını incelediğimizde Serka (2013) verilerine göre il genelinde maden rezervleri aşağıda tablo 4.1.'de gösterilmiştir.

Tablo 4.1.: Ağrı İlinde Bulunan Madenler

Madenler		Bulunduğu Yer	Rezerv Durumu	Tenör
Endüstriyel Hammadeler	Asbest	Abuzeyit Yöresi Zuhuru		-
	Fosfat	Doğubayazıt Kozlu Yatağı		%3-7 P2O5
	Kireçtaşı	Eleşkirt- Kösedağ Yatağı	100.000.000 ton	%54 CaO %0,95 SiO2 %0,90 MgO
	Kükürt	Diyadin-Tendürek Dağı Zuhuru	Zuhur	%1- % 38 S
	Perlit	Patnos-Süphan Dağı-Sarısu Mevkii	150.000.000 ton	
	Pomza	Doğubayazıt(Çetenli, Patnos(Zali)	2.371.900 ton (görünür) 14.908.000 ton (muhtemel)	İyi ve Düşük Kalite
	Tuğla, Kiremit	İl Çevresinde		Orta Kalite
Enerji	Linyit	Eleşkirt- Hayrangöl, Yığıltaş	42.000 ton (görünür) 43.000 ton(muhtemel) 5000 ton(muhtemel)	

Kaynak: SERKA, Editör: Tutar H.,2013.

4.2. İlin Sosyal Yapısı

4.2.1. Nüfus

Türkiye İstatistik Kurumu 2015 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre Ağrı ilinin nüfusu 547.210 kişi ile TRA2 Düzey II Bölgesi nüfusunun %48,3'ini teşkil etmektedir.

Tablo 4.2.: Yaş ve Cinsiyete Bağlı Nüfus Bilgileri

YAŞ GRUBU	ERKEK	KADIN	TOPLAM	İL NÜFUSUNA ORANI
0-14	105115	99931	205046	37,47%
15-64	169373	150277	319650	58,42%
65+	9755	12759	22514	4,11%

Kaynak: *TÜİK, ADNKS Kayıtları, Erişim: 05.05.2016*

Ağrı ilinin yukarıdaki yaş ve cinsiyet tablosu incelendiğinde 15-64 yaş nüfusunun yüksek olduğu kolayca görünmektedir. Ayrıca Tüik Adrese Dayalı Kayıt Sistemi 2015 yılı 31 Aralık verilerine göre genç bağımlık oranı(0-14) 64,15 ve yaşlı bağımlılık oranın(65+) ise 7,04'tür. İleri yıllarda muhtemel göç olgusunu hesaba katmadığımızda genç nüfusun istihdam açısından İl için sorun teşkil edecektir.

4.2.2. Şehirleşme ve Göç

1960 yıllardan planlı dönem ile dönem ile şehirleşme ekonomik kalkınma sosyal değişim için itici bir güç olarak düşünülmüştür. Kırsal alanda tarım sektöründe çalışan nüfusun şehirlerde endüstri ve hizmetlere kaydırılması hedeflenmiştir. Günümüze gelindiğinde Marmara Bölgesi % 80'i aşan bir oranda şehir nüfusunu barındıran bir bölge olurken, sadece Karadeniz ve Doğu Anadolu % 50'nin altında şehirleşmiş bölgeler olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ülkemizde şehirleşme kıyı bölgelerde sanayinin yoğun olduğu bölgelerde, Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde ise büyük şehirler odaklı gelişme eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz(Yüceşahin vd., 2004).

Ağrı Valiliği 2015 yılı il brifing verilerine göre çarpık kentleşmenin yol açtığı sorunları gidermek amacıyla Merkez Fırat Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında TOKİ tarafından 1.288 konut projesi gerçekleştirilmiştir. Bu projeyle birlikte İl genelinde başlatılan konut projelerine ait bilgileri aşağıdaki tabloda görebilirisiniz.

Tablo 4.3.: Ağrı İli Toki Konut Projesi

4.243 konut
6 ilkokul ve ortaokul,
2 lise,
3 cami,
9 spor salonu,
2 ticaret merkezi,
5 hastane,
6 aile sağlık merkezi,
3 pansiyon,
9 karakol, başlatılmıştır.
Başlatılan uygulamaların toplam yatırım bedeli yaklaşık 630 milyon tl'dir.

Kaynak: Ağrı Valiliği, İl Brifingi, 15.04.2015.

Ayrıca İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğünün il genelinde yürüttüğü projelere ait verileri Tablo 4.4.'te görebilirsiniz.

Tablo 4.4.: Ağrı İli Çevre ve Şehircilik Projeleri

Toplam Proje Sayısı (Yukarıdaki Projeler Dahil	10
Toplam Proje Tutarı	36.790.652,34
Toplam Yılı Ödeneği	5.369.000,00
2014Yılı Harcama Toplamı	370.326,34
Nakdi Gerçekleşme (%)	Projelere Göre Değişkendir
Fiziki Gerçekleşme (%)	Projelere Göre Değişkendir
Biten Proje Sayısı	7
Devam Eden Proje Sayısı	2
pİhale Aşamasındaki Proje Sayısı	-
Hiç Başlanmayan Proje Sayısı	1

Kaynak: Ağrı Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Kişisel Erişim, 15.04.2015.

1980-1995 yılları arasında terör ve ekonomik koşullardan dolayı köylerden ilçelere büyük bir göç yaşanmıştır. Bu göçler ile ve ilçe merkezlerinde çevre sorunları başta olmak üzere birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Köyden gelen halk, köydeki kültür ve yaşam stilini olduğu gibi şehre taşımıştır. Bu durum çarpık kentleşme ve çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Göçlere sebep olan temel etkenler; terör olayları, aşiret kavgalarından kaynaklanan kan davaları, işsizlik, ilin sanayi alt yapısının olmayışı, sosyal yaşamın yetersizliğidir (2005 ve 2011 Çevre Durum Raporları).

Tablo 4.5.: Yıllara Göre Ağrı İli Nüfus ve Göç İstatistikleri, 2008-2014

Yıl	Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı
2014	549.435	14.480	30.995	-16.515	-29,6
2013	551.177	14.725	28.477	-13752	-24,6
2012	552.404	12.856	27.984	-15128	-27
2011	555.479	15.508	25.182	-9.674	-17,3
2010	542.022	14.950	22.966	-8.016	-14,7
2009	537.665	12.115	22.613	-10.498	-19,3
2008	532.180	12.195	27.450	-15.255	-28,3

Kaynak: TÜİK İnternet Sitesi, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1067, Erişim: 06.04.2016

4.2.3. Sağlık

Ağrı'da 2015 sağlık verilerine göre 3 tanesi özel hastane olmak üzere 11 hastane, 1 ağız ve diş sağlığı merkezi, 1 doğum ve çocuk bakımevi, 6 toplum sağlığı merkezi ve 42 aile sağlığı merkezi tarafından yürütülmektedir. Ağrı Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi ayrı bir hizmet binasına sahip olmakla birlikte Devlet Hastanesi bünyesinde hizmet vermektedir. Ağrı ilinin tüm ilçelerinde Devlet Hastanesi bulunmaktadır. Doğubayazıt, Merkez ve Patnos ilçelerinde ise birer adet özel hastane vardır (Ağrı Valiliği, Kişisel Erişim, Ocak 2016).

2014 yılı TÜİK verilerine göre ilde 222 uzman hekim, 300 pratisyen hekim, 147 aile hekimi, 70 diş hekimi, 709 hemşire, 249 ebe ve 692 diğer sağlık personeli görev yapmaktadır. Detaylı bilgileri aşağıda tablo halinde bulabilirsiniz.

Tablo 4.6.: Ağrı İlinde Sağlık Personeli Sayıları

BÖLGE ADI	Uzman Hekim	Pratisyen Hekim	Asistan Hekim	Toplam Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık Memuru	Hemşire	Ebe
Ağrı	222	300	-	522	70	91	692	709	249
Kars	224	148	54	426	52	60	526	458	320
Iğdır	88	87	-	175	30	32	263	281	144
Ardahan	72	72	-	144	23	20	250	193	87
TRA2	606	607	54	1267	175	203	1731	1641	800
Türkiye	73886	38572	21317	133775	22295	27012	134488	139544	53427

Kaynak: Sağlık Bakanlığı İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 06.04.2015

Ağrı Merkez ilçesi 400 yataklı Devlet Hastanesi proje aşamasındadır, 50 yataklı Diyadin Devlet Hastanesi ve Tutak Devlet Hastanesi 30 yataklı ilave blok tamamlanmıştır. Eleşkirt Devlet Hastanesi ise proje aşamasındadır (Ağrı İl Sağlık Müdürlüğü, Kişisel Erişim, 2015).

Tablo 4.7.: Ağrı İlinde Yürütülen Sağlık Projeleri

Toplam Proje Sayısı	14
Toplam Proje Tutarı	188.773.275,00
Projelerin Önceki Yıllar Harcaması	95.167.286,27
Nakdi Gerçekleşme (%)	Projelere göre değişkendir.
Fiziki Gerçekleşme (%)	Projelere göre değişkendir.
Biten Proje Sayısı	10
Devam Eden Proje sayısı	3
İhale Aşamasındaki Proje Sayısı	1

Kaynak: Ağrı İl Sağlık Müdürlüğü Brifing Raporu, 2015

4.2.4. Eğitim

2013 yılında Merkez'de (32 derslikli) 1 İmam Hatip Lisesi'nin yapımı tamamlanmış, Diyadin (16 derslikli), Patnos (32 derslikli) Tutak (24 derslikli), Eleşkirt (16 derslikli), Taşlıçay (16 derslikli) ve Doğubayazıt'ta (24 derslikli) olmak üzere 6 İmam Hatip Lisesi ve 2014 yılında Merkez'de hayırseverler tarafından 2 İmam Hatip Lisesi'nin (56 derslik – 200 kişilik pansiyon, spor salonu) yapımına başlanmıştır(Ağrı Milli Eğitim Müdürlüğü Brifing Raporu, 2015).

İl genelinde fatih projesi kapsamında 29 okulumuzda 649 sınıfa akıllı tahta kurulmuş ve bu okullarımıza 6.166 adet tablet bilgisayar dağıtılmıştır. Okul öncesi ve ilköğretimde derslik başına 25 öğrenci, ortaöğretimde ise 30 öğrenci baz alınmıştır. Bölgedeki yüksek öğrenim ihtiyacını karşılamak amacıyla 2007 de kurulan Ağrı Dağı Üniversitesi daha sonra 2008 yılında ismi Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi olarak değiştirilmiştir. Üniversite eğitim-öğretimine 6 fakülte, 6 meslek yüksekokul, 6 yüksekokul ve 2 enstitü ile devam etmektedir. 2014 yılı sonu itibari ile toplam öğrenci sayısı 5.774'ü kız, 7.841'i erkek öğrenci olmak üzere 13.615 öğrencidir. Üniversitede ilgili kişiyle yapılan görüşme sonucu akademik personele ilişkin elde edilen bilgiler aşağıda tablo halinde verilmiştir (Ağrı Valiliği Brifing Raporu 2015).

Tablo 4.8.: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin Akademik Yapısı

Akademik Personel Sayısı	
Profesör	9
Doçent	7
Yardımcı Doçent	102
Öğretim Görevlisi	78
Okutman	15
Araştırma Görevlisi	175
Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanı	11
Uzman	6
Toplam	**403**

Kaynak: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2015

Tablo 4.9.: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde Yürütülen Projeler

Toplam Proje Sayısı	31
Toplam Proje Tutarı	107.222.216,58 TL
Projelerin Önceki Yıllar Harcaması	-¨
Toplam Yılı Ödeneği	-
Nakdi Gerçekleşme	%70
Fiziki Gerçekleşme	%75
Biten Proje Sayısı	21
Devam Eden Proje Sayısı	7
İhale Aşamasındaki Proje Sayısı	3
Hiç Başlanmayan Proje Sayısı	-

Kaynak: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2015.

4.3. Ekonomik Yapı

Ağrı ili T.C. Kalkınma Bakanlığı tarafından oluşturulan kalkınmada öncelikli iller arasında TRA2 Bölgesi illeri (Kars, Iğdır, Ardahan) ile birlikte birinci derecede öncelikli iller arasında yer almaktadır. Kişi başına düşen milli gelir bakımından son sıralarda yer almaktadır. İlin genel ekonomik yapısı tarım, hayvancılık, sınır ticareti ve turizme dayanmaktadır. Çalışabilir nüfusun büyük kesimi tarım ve hayvancılık alanında istihdam edilmektedir. İlde kamu ve özel sektöre ait imalata yönelik yatırımlar mevcut olup, sanayi üretim payı çok düşüktür. İl dışarıya göç veren konumdadır (81 İl Durum Raporu, 2012).

Tablo 4.10. : 2014 Yılı Ağrı İli Sektörlere Göre GSYH Paylar(Milyon TL)

	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Vergi-Sübvansiyon
Ağrı	4.669.731	965.039	709.258	2.745.760	539.674

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1075 , Erişim: 10.02.2017.

Tablo 4.11 verilerine baktığımızda 2014 yılı itibariyle Ağrı ilinin GSYH'nin 4.669.731.000 TL olduğunu ve sektörel dağılımında ise büyük payı hizmet sektörü ardından sırasıyla tarım, sanayi ve vergi-sübvansiyon geldiğini görmekteyiz. Yapılan

araştırmalar neticesinde TÜİK verilerinin 2014 yılına kadar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4.11.: Ağrı ili gayri safi yurt içi hâsılası (2004-2014)

YILLAR	KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GSYH (TL)	GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILA (Milyon TL)
2004	2765	1.452.201
2005	3164	1.666.864
2006	3368	1.780.097
2007	3662	1.941.158
2008	3927	2.087.119
2009	4210	2.252.109
2010	5678	3.065.340
2011	6111	3.353.554
2012	7083	3.923.571
2013	7829	4.319.702
2014	8486	4.669.731

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1075 , Erişim: 10.02.2017.

TÜİK 2017 verilerine göre Ağrı İlinin 2004- 2014 yıllarına ait GSYH'nin ve kişi başına düşen gelirin artan bir seyir izlediğini söyleyebiliriz fakat Türkiye'nin GSYH içerisindeki payını hesapladığımız da ise 2004 yılında %0,25 iken 2014 yılında ise %0,22 oranındadır. 2004- 2014 yılları arasında diğer yıllara ait pay ise benzer düzeydedir. 2014 yılında Türkiye'de kişi başına düşen GSYH 26.489 TL iken Ağrı ilinde 8.486 TL ile diğer iller arasında 81. sıradadır.

4.3.1. Tarım

Tarım ve hayvancılık bölgenin temel geçim kaynağıdır. İlde tarım arazilerinin oranına baktığımızda toplam alanın %31,7'sini oluşturmaktadır. Tarım arazilerinin de %47,7'si sulanabilir iken, ancak yüzde 5'i sulanmaktadır. TRA2 Bölgesi'ndeki yer alan toplam tarım arazilerinin %44,45 Ağrı ilinde bulunmaktadır ve tarım alanı 361.000 hektardır. İlde, modern sulama sistemleri yaygın değildir, yanlış sulama

uygulamalarının (örneğin salma sulama gibi) yanı sıra sulama sistemleri de eski ve yetersiz durumdadır. Yanlış sulama topraklarda tuzlanma ve çevre kirliliği gibi sorunları doğurmaktadır. Sürdürülebilir tarım için tesviye, toplulaştırma ve drenaj sistemleri gibi uygulamalar bölgede yetersiz kalmaktadır. Ağrı'da arazi kullanımında çayır ve meraların payı yüksektir. Çayır ve mera alanları yüzde 48,8'lik oran ile Türkiye ortalamasının (yüzde 18,7) yaklaşık 2,5 katıdır. Bu durum mera hayvancılığının yoğun bir şekilde yapılabilmesine imkân sağlamaktadır. İlin orman ve fundalık alan oranları (yüzde 4,5) ise Türkiye ortalamasının (yüzde 26,4) oldukça altındadır. İlde heyelan ve erozyon tehlikesi olan alanlarda ağaçlandırma çalışmaları öncelikli olarak yapılmaktadır(Tutar H., SERKA, 2013, 33-34).

Tablo 4.12. : Ağrı İli ve TRA2 Bölgesinde Tarımsal Alanların Yapısı

Bölge	Tarım Alanı(ha)	Orman ve Fundalık Alanlar (ha)	Çayır ve Mera Alanları (ha)	Sulanabilir Arazi (%)	Sulanan Arazi/Sulanabilir Tarım Alanı (%)
Ağrı	361.000	51.192	556.222	47	5,2
TRA2	812.248	72.237	1.525.617	57,6	29,1

Kaynak: T.C Serhat Kalkınma AjansıAğrı Yatırım Destek Ofisi, Ağrı'nın Sosyo Eknomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları, Ed: Tutar H.,2013.

Tablo 4.13'te görüldüğü üzere TRA2 bölgesi içerisinde yer alan sulanan tarım arazisi oranı sulanabilir tarım arazileri oranı ile karşılaştırdığımızda diğer illerin tarımsal sulama alt yapısının Ağrı ilinden iyi olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 4.13.: Kullanım Şekillerine Göre Topraklar (%)

İl/ Bölge	Tarım Alanları	Çayır ve Mera	Ormanlık ve Fundalık Alan	Tarım Dışı Alan
Ağrı	31,7	48,8	4,5	15
TRA2	28	51	2,4	19
Türkiye	33	18,7	26,4	22

Kaynak: T.C Serhat Kalkınma AjansıAğrı Yatırım Destek Ofisi, Ağrı'nın Sosyo Eknomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları, Ed: Tutar H.,2013.

Tarım Kredi KooperatifIeri TRA2 Bölgesinde her ilde örgütlenmiştir. Bu kooperatifIer çiftçiye üretimde girdi desteği ve nakit kredi olanakları sağlamaktadırlar. Ziraat odaları tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte, bölgede yeterli etkinliğe sahip değildir. Ağrı'da 5 Tarım Kredi Kooperatifi ve 3 adet yetiştirici birliği bulunmaktadır. Hayvansal üretimin geliştirilmesi amaçlı faaliyet gösteren bu birlikler, veterinerlik hizmetleri, yem ve malzeme satışı, ırk ıslahı ve kayıt tutma gibi faaliyetlerde bulunmaktadırlar (Tutar H., SERKA, 2013, 34).

Son yıllardaki örgütlenmelerin bir kısmı Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Avrupa Birliği kaynaklı tarımsal desteklerden faydalanmak için gerekli olan yasal zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Buna rağmen, kooperatif ve birlik gibi örgütler hem nicelik hem de nitelik olarak yetersizdir. Bu durum beraberinde üretimin sürdürülebilirliğini zorlaştırmakta, pazarda rekabet edebilirliği ve üretim verimliliğini azaltmaktadır (Tutar H., SERKA, 2013, 34).

İl genelinde tamamlanmış veya yürütülmekte olan projelere ait detaylı bilgileri aşağıdaki tabloda detaylı olarak görebiliriz.

Tablo 4.14.: Ağrı İl Gıda Tarım Ve Hayvancılık Müdürlüğü Proje Verileri

Toplam Proje Sayısı	209
Toplam Proje Tutarı	795.098.696
Prj.Önceki Yıllar Har (Toplam)	696.225.430,87
Toplam Yılı Ödeneği	-
2013 Yılı Harcama Toplamı	5.904.337,56
Nakdi Gerçekleşme (%)	%87,5
Fiziki Gerçekleşme (%)	%87,5
Biten Proje Sayısı	190
Devam eden Proje Sayısı	19
İhale Aşamasındaki Proje Sayısı	-
Hiç Başlamayan Proje Sayısı	-

Kaynak: Ağrı İl Gıda Tarım Ve Hayvancılık Müdürlüğü, 2015

Ağrı'da endüstriyel bitki üretimi bölge üretiminin %72'sini, tahıl üretimi %8,6'sını oluşturmaktadır. İldeki yem bitkileri üretimi toplam tarla ürünlerinin %71,6'sını oluşturmaktadır. Bununla birlikte bölgenin yem bitkileri üretimi Türkiye'nin yüzde 6'sını teşkil etmektedir. Tahıl üretimi miktar yönünden incelendiğinde Ağrı, bölge içerisinde ilk sırada (%51) yer almaktadır.

2014 yılında Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerinde 2.434 kişi tarımsal krediden faydalanmış olup, toplam 42.001.553 TL kredi kullandırılmıştır. İlimiz genelinde çiftçilerimize 2003-2014 yılları arasında toplam 697.752.896 TL destekleme ödemesi yapılmıştır. 2013 yılına ait yapılması gereken destekleme ödemeleri, 2014 yılında yapılmaktadır. 2014 yılı aralık ayına kadar yapılan 2013 ve 2014 yılı destekleme miktarı 71.933.438,00 TL'dir (Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü Faaliyet Raporu, 2015).

4.3.2. Hayvancılık

Ağrı ili bulunduğu bölge açısından geniş çayırlara sahip ve mera varlığı nedeniyle hayvancılığa elverişli durumdadır. İkliminin hayvancılığa yönelik yem bitkisi üretimine müsait olması hayvancılığın bölgede gelişmesine katkıda bulunurken soğuk kış ayları ise olumsuz etkilemektedir. İl genelinde bulnunan büyükbaş hayvan sayısı yıllar itibariyle değişiklik göstermektedir. Örneğin 2004 yılında büyükbaş hayvan sayısı 350 bin seviyelerine kadar çıkmış fakat sonrasında yaklaşık %20'lik bir azalma göstererek 2011 yılında hayvan varlığı 11 yıl öncesindeki miktarın altına düşmüştür (Tutar H., SERKA, 2013, 37).

Hayvancılık uygulamaları Ağrı ilinde plansız programsız olarak yürütüldüğü için çiftlik tipi hayvancılık yapılmadığı için yıl içerisinde süt üretiminde farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Mera ve çayıra dayalı hayvancılık hayvanlar arasında hastalıkların yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu sebeple hayvan sayılarının artışını olumsuz etkilemektedir. Kış aylarında konsantre yem yerine çayırlardan biçilen otlar ve saman ile hayvanlar beslenmesi yapıldığı için hayvanın gelişi açısından olumsuz etki yapmakta et ve süt üretiminin düşük düzeyde gerçekleşmesine yol açmaktadır. Son yıllarda bölgede kurulan 100 baş ve üzeri birkaç işletmenin çiftçilere örnek olması ve büyük ölçekli yatırımların artmasını sağlayacağı beklenmektedir (Tutar H., SERKA, 2013, 38).

4.3.3. Sanayi ve Ticaret

Ağrı'da sanayi sektörü, tarıma ve hayvancılığa bağlı olarak gelişmiştir. İlin temel gelir kaynakları tarım, hayvancılık ile birlikte sınır ticareti ve turizmdir. İlde kamu ve özel sektöre ait işletmeler de yer almaktadır. Özellikle şeker fabrikası ve Et Balık Kombinası ilin kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. İlde Organize Sanayi'ye yönelik çalışmalar ile birlikte ilçelerde küçük sanayi sitelerin yapımı bitirilmiştir (81 İl Sanayi Durum Raporu, 2013).

Ağrı ili, çevre illerden mal ve hizmet alan il konumundadır. Diğer illere ticareti içerisinde ise canlı hayvan ve hayvansal ürünler, buğday, yeşil mercimek ve ot satılmakta; karşılığında sebze-meyve, nebati yağlar, giyim eşyası, sanayi ürünleri, dayanıklı tüketim malları ile bazı hububatlar satın alınmaktadır. Ticaretin %45‟ini toptan ve perakende ticaret, %55‟ini ise konaklama ve lokanta hizmetleri oluşturmaktadır. Ağrı ve Ticaret ve Sanayi Odası, Doğubayazıt Ticaret ve sanayi Odası, Ağrı Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği bünyesinde faaliyet gösteren 15 meslek odası ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kooperatifler ilin ticaret hayatına önemli etki etmektedir. İlde şirket sayılarına baktığımızda 8403 şirketten 6462'sinin şahıs şirketi olduğunu kalan 1941 adet ise sermaye şirketinin olduğunu görmekteyiz. İl sınırları içerisinde yer alan Gürbulak Sınır Kapısı Türkiye'yi İran'a bağlayan en önemli sınır kapısıdır. Bölgede Gümrük işlemlerinin gerçekleştirildiği tek iç gümrük olan Doğubayazıt Gümrüğü fiziki altyapı yetersizlikleri nedeniyle yeteri kadar hizmet verememektedir (81 İl Sanayi Durum Raporu, 2013).

Ağrı'da 2002-2012 yılları arasında işyeri sayısında %139,6 artış göstermiştir. Bölge illeri ile kıyaslandığında, Ağrı'nın sanayileşmesine baktığımızda en hızlı sanayileşen il olduğu görülmektedir. İldeki bütün imalat sektörlerinin %60'ın üzerinde artış gösterdiği görülmektedir (Tutar H., SERKA, 2013, 38). Ağrı Defterdarlığı'nın 2015 yılına ait faaliyet raporuna göre şirket sayıları ve yapıları aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 4.15.: Ağrı İli Kayıtlı İş Yerleri Ve Mükellef Sayıları

Şirket Türü	Faal	Terk	Toplam
Gerçek	8.425	18.481	26.906
Adi Ortaklık	27	132	159
Kollektif Şirket	5	15	20
Limited Şirket	1290	676	1966
Anonim Şirket	80	110	190
Kooperatif	99	56	155
Diğer	316	194	510

Kaynak: Ağrı İl Defterdarlığı Faaliyet Raporu, 2015.

Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının (2015) 81 Sanayi Sanayi Durum Raporuna göre, Ağrı'da sanayi siciline kayıtlı işletme sayısı 150'dir. Bu şirketlerin sektörel dağılımları ise: Gıda Ürünlerinin Üretimi %38, Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin Üretimi %14, Ağaç ve Ağaç Ürünleri Ve Mantar Ürünleri Üretimi (Mobilya Hariç); Saz, Saman Ve Ben-zeri Malzemelerden Örülerek Yapılan Eşyaların İmalatı %10, Mobilya Üretimi %7, Diğer Madencilik Ve Taş Ocakçılığı %6, Kauçuk Ve Plastik Ürünlerin İmalatı %6, Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı (Makine Ve Teçhizat Hariç) %1, Giyim Eşyalarının İmalatı %1 ve Deri Ve İlgili Ürünlerin Üretimi %1 şeklindedir.

Tablo 4.16: Ağrı İli Yıllar İtibariyle Rekabetçilik Sıralamaları

Ağrı	2007-2008	2008-2009	2009-2010
Genel Endeks Sıralaması	77	70	79
Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi Alt Endeksi Sıralaması	78	76	79
Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik Alt Endeksi Sıralaması	74	74	75
Erişebilirlik Alt Endeksi Sıralaması	72	72	80
Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli Alt Endeksi Sıralamaları	57	15	35

Kaynak: Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu(URAK), İller Arası Rekabetçilik Endeksi, 2010.

URAK (2009) İller Arası Rekabet Endeksi göstergesine göre Ağrı, ticaret becerisi bakımından ve üretim potansiyeli açısından sıralama içerisinde 35'inci sırada yer almaktadır. Serka'nın 2013 yılında yaptığı araştırmada ildeki ticaret yeterince organize olmamış, küçük esnaf ve sanatkârlardan meydana geldiği belirtilmektedir. Büyük oranda tarımsal ve hayvansal ürünler ile giyim, gıda, inşaat malzemeleri ile diğer tüketim malları ticari aktiviteler yer almaktadır. Ağrı'da henüz Ticaret Borsası bulunmamaktadır. İl merkezinde ve Doğubayazıt'ta iki adet sebze hali vardır. İlin büyük şehirlere uzak olması, ildeki şehirleşmenin yavaş olması ve bunun yanında sınır kenti olması ticaret hayatı olumsuz etkilediği söylenebilir.

Tablo 4.17.: Ağrı İli Tahakkuk Ve Tahsil Edilen Vergi Durumu

Yıllar	Tahakkuk	Tahsilat	Tahsilat Nispeti (%)
2009	141.808.777	117.219.147	82,66
2010	155.360.625	124.797.880	80,33
2011	199.285.784	156.287.218	78,42
2012	232.760.990	184.861.073	79,42
2013	277.809.375	224.945.046	80,97
2014	344.406.794	266.726.070	77,45
2015	400.174.138	309.079.885	77,24

Kaynak: http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm, Erişim 19.04.2016.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere son 5 yılda Ağrı İlinde vergilerin tahakkukunda, tahsilatında ve tahsil oranlarında büyük bir sapma olmadığı görülmektedir. Tahsilat Oranlarına bakıldığında Tahakkuk eden vergilerin süresinde veya tam olarak tahsil edilmediğini görebiliriz.

Tablo 4.18.: Ağrı İli Bütçe Gelir Ve Gideri

Bütçe Gelirleri	Bütçe Giderleri
38.604.259.81(TL)	488.256.342.42 (TL)

Kaynak: Ağrı İl Defterdarlığı, 2015

4.3.4. Bankacılık

Bankacılık sektöründe, 2015 yılı itibariyle toplam 27 şubeyle 11 ayrı banka faaliyet göstermektedir. İlde faaliyet gösteren bankalar içinde en çok şubesi olan banka 8 şubeyle T.C. Ziraat Bankası olup, onu 3 şubeyle Türkiye İş Bankası ve Türkiye Halk Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası ve Akbank takip etmektedir.

2003 yılında ilde 14 banka şubesi bulunurken(Tutar H.,SERKA, 2013), 2015 yılı itibariyle 27 şubeye sahip olması bankacılık alanında gelişme olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.19.: Ağrı İlinin Bankacılık Yapısı

Banka	Şube Adı	İlçe
Akbank T.A.Ş.	Doğubayazıt	Doğubayazıt
Akbank T.A.Ş.	Doğubayazıt (1.Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı)	Doğubayazıt
Akbank T.A.Ş.	Ağrı	Merkez İlçe
Denizbank A.Ş.	Ağrı	Merkez İlçe
Finans Bank A.Ş.	Ağrı	Merkez İlçe
Şekerbank T.A.Ş.	Ağrı	Merkez İlçe
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	Ağrı	Merkez İlçe
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Diyadin/Ağrı Şubesi	Diyadin
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Doğubayazıt/Ağrı Şubesi	Doğubayazıt
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Eleşkirt/Ağrı Şubesi	Eleşkirt
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Hamur/Ağrı Şubesi	Hamur
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Ağrı Şubesi	Merkez İlçe
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Patnos/Ağrı Şubesi	Patnos
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Taşlıçay/ Ağrı Şubesi	Taşlıçay
Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	Tutak/Ağrı Şubesi	Tutak
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Doğubayazıt	Doğubayazıt
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	Ağrı	Merkez İlçe
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Doğubayazıt/Ağrı Şubesi	Doğubayazıt
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Ağrı Şubesi	Merkez İlçe
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Patnos Şubesi/ Ağrı	Patnos
Türkiye İş Bankası A.Ş.	Doğubayazıt/Ağrı Şubesi	Doğubayazıt
Türkiye İş Bankası A.Ş.	Ağrı	Merkez İlçe
Türkiye İş Bankası A.Ş.	Patnos/Ağrı	Patnos
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Doğubayazıt	Doğubayazıt
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Ağrı	Merkez İlçe
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	Patnos	Patnos
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	Ağrı	Merkez İlçe

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği İnternet Sitesi, http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/banka-bilgileri/subeler/65, 04.04.2015.

Tablodan da görüleceğe üzere Ağrı'nın 2014 yılına ait bankacılık verilerine göre tasarruf mevduatı diğer mevduatlardan fazladır. İkinci sırada resmi kuruluşlar

mevduatı üçüncü sırada ise ticari kuruluşlar mevduatı bulunmaktadır. İl genelindeki toplam kredi kullanımı ise 1 milyar 124 milyon TL civarında olup ihtisas dışı kredilerin toplam krediler içindeki oranı % 84,8 dir. İhtisas kredileri içinde en büyük pay 132 milyon civarı ile tarıma aittir.

İle ait bankacılık verilerine baktığımızda son yıllarda kredi kullanımında ciddi artışlar meydana gelmiştir. Önceki yıllara ait verilerle ile karşılaştırma yaptığımzda 2010 yılına ait verilere göre il genelinde kullandırılan banka kredi miktarı 397 milyon TL civarında iken 2014 yılında 1 milyar 124 milyon TL civarındadır(Türkiye Bankalar Birliği İnternet Sitesi, 2016).

Tablo 4.20.: Ağrı İlinin 2014 Yılı Bankacılık Verileri

Ağrı	**2014**
Banka Çalışan Sayısı	254
Tasarruf Mevduatı	277.497.784
Mevduat Sertifikası	0
Resmi Kuruluşlar Mevduatı	161.865.000
Ticari Kuruluşlar Mevduatı	160.242.786
Bankalar Mevduatı	0
Döviz Tevdiat Hesapları	69.123.572
Diğer Mevduat	15.346.300
Altın Depo Hesabı	25.732.907
İhtisas Kredileri/ Tarım	132.715.000
İhtisas Kredileri/ Gayrimenkul	0
İhtisas Kredileri/ Mesleki	19.809.000
İhtisas Kredileri/ Denizcilik	0
İhtisas Kredileri/ Turizm	0
İhtisas Kredileri/ Diğer	17.990.000
İht.Dışı Krediler	954.469.968
ATM Sayıları	80
Pos Sayısı	4021
Üye İşyeri Sayısı	4129
Tasarruf Mevduatı Hesap Adedi	399.607
Mevduat Sertifikası Hesap Adedi	0
Resmi Kuruluşlar Mevduatı Hesap Adedi	2447
Ticari Kuruluşlar Mevduat Hesap Adedi	20.594
Bankalar Mevduatı Hesap Adedi	19
Döviz Tevdiat Hesap Adedi	18.256
Diğer Mevduat Hesap Adedi	1.662
Altın Depo Hesabı Hesap Adedi	5.907

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği İnternet Sitesi, http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/veri-sorgulama-sistemi/illere-ve-bolgelere-gore-bilgiler/73, 04.04.2016

4.3.5. Dış Ticaret ve Lojistik

Ağrı'nın da dahil olduğu TRA2 Düzey II Bölgesi illeri 4 ülkeye komşu olup, 3'ü faaliyette olan toplam 7 sınır kapısına sahiptir. Azerbaycan (Nahcivan), Gürcistan ve İran'a ulaşan Dilucu, Türkgözü ve Gürbulak sınır kapıları ülkemizin Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan tarihi, kültürel ve ticari geçitleridir.

Tablo 4.21.: 2014 Yılı TRA2 Bölgesi Dış Ticaret Verileri (1000$)

İl	İthalat	İhracat
Ağrı	65.574	82.604
Ardahan	2	1.208
Iğdır	16.828	123.233
Kars	3.375	411
TOPLAM		

Kaynak: TÜİK İnternet Sitesi, http://tuikapp.tuik.gov.tr/,15.03.2015.

Ağrı il sınırları içerisinde bulunan Gürbulak Sınır Kapısı, Doğubayazıt ilçe merkezine 30 km, il merkezine 120 km uzaklıkta bulunmakta olup, Kapıkule ve Habur'dan sonra Türkiye'nin en büyük üçüncü kara hudut kapısıdır. 2011 yılı verilerine göre Ağrı ilinde 10 tane uluslararası taşımacılık yapma yetki belgesine (C2 Yetki Belgesi) sahip firma ve yaklaşık 250 çekici bulunmaktadır.

4.3.6. Turizm

Ağrı tarihsel birikimi coğrafi konumu dolayısıyla farklı turizm aktiviteleri (kültür, termal, inanç, dağ ve doğa, yayla) potansiyelini taşıyan tarihi, doğal ve kültürel zenginliklere sahip bir ilimizdir. Ağrı ili, ülkemizin en önemli kültür turizmi merkezlerinden biridir. Doğubayazıt ilçesi; Ağrı Dağı, Nuh'un Gemisi efsanesi ve İshakpaşa Sarayı gibi turistik unsurlarıyla Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerinden biri olma yolunda hızla ilerlemektedir. Ağrı'nın diğer önemli değerleri ise Dünya'nın ikinci büyük Meteor Çukuru ve Türkiye'nin en yüksek göllerinden biri olan Balık Gölü, Meya mağaraları, Diyadin kaplıcalarıdır(Yazgan ve Kadanalı, 2012: 8).

Ayrıca Ağrı ili jeolojik yapısı bakımından jeotermal kaynak potansiyeli yüksek bir ildir. Termal turizm, ısınma ve seracılık açısından il için fırsattır. En önemli ve bilinen kaplıca alanı ilin güneydoğusunda Diyadin ilçesinde yer almaktadır. Bölgede bulunan kaplıcalar; Yılanlı, Davut ve Köprü Kaplıcaları olmak üzere geniş bir alana yayılmıştır. Altyapı eksikliğinden kaynağın verimli şekilde kullanılması için engel teşkil etmektedir. Kaplıcalarda Belediyeye ait tesisler olduğu gibi özel konaklama yerleri de vardır. Kaplıca alanının içinden geçen Murat Nehri, bölgeye görsel açıdan önemli bir doğal değer kazandırmaktadır(Tutar H.,SERKA, 2013: 68-69).

4.4. Bölüm Sonu Değerlendirmesi

Çalışmada TRA2 Düzey 2 bölgesinde yer alan Serhat Kalkınma Ajansının araştırmalarından, Ağrı Valiliğinin il brifinginden, İl Müdürlüklerinin faaliyet raporlarından ve kişisel görüşmelerle elde edilen bilgiler ve verilere kullanılmıştır. Faydalanılan kaynak açısından Serhat Kalkınma Ajansının Ağrı ili hakkında analizleri önemli yer tutmaktadır. Literatür araştırması sonucu il hakkında fazla araştırmanın yapılmadığını söyleyebiliriz. 26 düzey 2 bölge birimlerinden biri olan TRA2 bölgesi illerinden Ağrı ilimiz, Kalkınma Bakanlığının eylem planlarına göre kalkınmada öncellikli illerden birisi olup ve Kalkınma Bakanlığının 2011 yılında gerçekleştirdiği illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik analizine göre 81 il arasında 79. sıradadır.

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Ağrı İli yüksek göç oranına sahip bir ildir. En çok göç veren illerimizden birisi olmasına rağmen nüfusu artan bir il konumunda olup çalışabilir nüfus oranı genel nüfus içerisinde ağırlıktadır. Kış mevsiminin yaz mevsimine göre uzun geçmesi, ilin hammadde ve pazarlara uzak olması, ulaşım ve altyapı sorunlarının ve bölgede devam eden terör tehdidi ilin sanayi üretimini olumsuz yönde etkilemektedir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla payına baktığımızda tarım ve hizmet sektörünün payının yüksek olduğunu sanayi sektörünün ise 3. sırada yer aldığını görmekteyiz. Ağrı konum olarak eskiden olduğu gibi günümüzde ticaret yolu üzerindedir. Asya ülkelerine geçiş güzergahında bulunması ihracata dayalı sanayi sektörü için avantaja sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Ağrı İli yatırımda öncelikli altıncı bölgede yer alan illerden biri olduğundan en fazla desteklenen ve tüm sektörlerin en fazla teşviklerden yararlanan illerden

birisidir. İldeki kamu yatırımlarına ve desteklerine baktığımızda, sektörlerin gelişmesi açısından devlet altyapı eksiklerini gidermek için girişimde bulunduğunu söyleyebiliriz. İl genelinde tamamlanan veya yürütülen projelerin, uzun vadede ilin kalkınmasında önemli rol oynayacağı öngörülmektedir. Ayrıca ildeki kamu çalışanları ile yapılan görüşmeler sonucu sulama amaçlı yürütülen baraj ve gölet projelerine ağırlık verilerek hayvancılık için önemli olan besin yem bitkilerinin üretiminin il genelinde arttırılarak hayvancılık sektörünün geliştirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Bölgenin tarım ve hayvancılığa elverişli şartları taşıması dolayısıyla tarım ve hayvancılık sektörüne dayalı kalkınmanın hedeflendiğini görmekteyiz. Özellikle el değmemiş doğa zenginlikleri ve geniş mera çayır alanları organik üretim konusunda potansiyeli yüksek bir il olduğunu söyleyebiliriz.

İldeki mevcut sanayi ise tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Ağrı Şeker Fabrikası ve Et ve Süt Kurumuna bağlı Et Kombinası dışında il genelinde imalat sektöründe büyük işletmenin olmadığını görmekteyiz. Son yıllarda sanayi işletmesi artsa da istihdam açısından yeterli düzeyde değildir. Hayvanlık sektörü canlı hayvan ticaretine dayandığı için katma değer açısından düşüktür. Et ve süt ürünleri işlemeye yönelik sanayi üretimi çeşitlendirilerek hayvancılık sektörünün katma değeri arttırılabilir.

Kış mevsiminin uzun sürmesi ve arazi yapısı gereği doğa ve kış sporlarına yönelik yatırımlar için avantaj sağlarken Ağrı Dağı, İshak Paşa Sarayı, Nuh'un Gemisi efsanesi, dünyanın en büyük ikinci meteor çukuru, termal kaynaklar doğal ve kültürel turistik çeşitlilik sunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bölgesel eşitsizlik sonucu ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunlar iktisatçıların ilgi noktası haline gelmiştir. Bölge kavramı, bölgesel kalkınma kavramlarının literatürdeki kökeni araştırdığımızda alansal ekonominin kurucusu Von Thünen, Walter Christaller, Auguste Lösch, Alfred Weber'e kadar uzanmaktadır. Kalkınma teorilerini tarihsel perspektifte ele alırsak iki gruba ayırabiliriz. Kuruluş yeri teorisyenlerinin ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımını analiz ettikleri yer ekonomi ve II. Dünya Savaşı sonrası geliştirilen makro ekonomik büyüme ve kalkınmaya paralel bölgesel ekonomi.

İktisat literatüründe bölgesel kalkınma konusunda birçok teori bulunmaktadır. Bu teorilerden bazıları devlet müdahalesinin olması gerektiği tezini savunurken bazıları piyasa mekanizmasının yeteri kadar işlemediğinden kaynaklı bölgesel kalkınma sorunlarının çözümünün, piyasanın etkin hale getirilerek giderilebileceğini savunmaktadır. Bu teoriler bazen birbirini tamamlarken bazıları da eleştirel özellikler içermektedir. Geleneksel kalkınma teorileri çıkış noktası olarak ulusal ölçekteki ekonomi politikalarında olduğu gibi bölgesel farklılıkların giderilmesinde kamu müdahalesinin gerekliliğini savunmuştur. Ekonomik faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelere yaşanan göçler, enflasyonist baskılar gibi diğer ekonomik sorunları gidermede merkezi politikalar belirlenmiştir. Tam yığılma modellerine göre ise piyasa mekanizmasının tam işlerliğini sağlamak bölgesel farklıları gidermede başarı kazandırmayacağı görüşünü savunmaktadır. Piyasa mekanizmasının tam işler olması gelişmiş ülkelerde bölgesel farklılıkları giderebileceği fakat az gelişmiş ülkelerde azaltıcı bir etki sağlamayacağını savunmaktadır. Bunun için ekonomik politikaların önemine değinmektedir. Büyüme kutupları teorisi ise uygulamaya aktarılan en yaygın teoridir. Bölgesel kalkınma, geri kalmış bölgelerin tüm alanlarında başlamaktan ziyade kalkınmaya en uygun yerin seçilerek odak haline getirilip yoğunlaşmayı savunmaktadır. Diğer bölgesel kalkınma teorileri ise bölgelerin beşeri potansiyelini açığa çıkartarak, ihracat temelli veya sanayi odağı haline getirerek bölgesel farklıların giderilebileceğini savunmaktadır.

Bölgesel kalkınmaya dair yoğun programların uygulandığı Avrupa Birliği, farklı kültür, dil, tarih ve gelenekleri olan toplulukların oluşturduğu ekonomik ve sosyal bir yapıdır. Kurucu ülkeler Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve

Lüksemburg göreceli olarak ekonomik yapıları açısından homojen bir yapıya sahip olduklarından bölgesel kalkınma politikalarına ihtiyaç duyulmamıştır. Birliğe yeni üyelerin katılımı ile genişleyen AB bölgesi dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olmakla birlikte içerisinde gelişmişlik yönünden farklılıkların olduğu ülkeler de mevcuttur. Birliğin hedeflerini gerçekleştirebilmesi için üye ülkelerin ekonomik ve sosyal uyum içinde olması gerekmektedir. Bu bağlamda istihdam, eğitim, rekabetçilik, altyapı, teknolojik gelişme gibi konular üye ülkelerin sorumluluk alanı girmektedir.

Dezavantajlı bölgeler diğer gelişmiş bölgeler için risk oluşturduğundan birlik tarafından dönemin şartları göz önünde bulundurularak uyum politikaları belirlenmiştir. Politikaların uygulanması için araç olarak uyum fonların kurulması kararlaştırılmış ülkelerin özgün yapıları göz önüne alınarak politikalar geliştirilmiştir. 1975 yılında Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu kurulmuş ve sınırlı miktarda fon ayrıldığından ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmıştır. 1979 ve 1984 yılları arasında yeni reformlar ile kaynak miktarı arttırılmıştır. 1988 ve 1993 yıllarında Yapısal Fonlar reformları gerçekleştirilerek önceki yıllarda ülkelere dağıtılan kaynaklarda yaşanan problemleri gidermek ve daha etkin politika yürütebilmek için Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu, Avrupa Sosyal Fonu "Yapısal Fonlar" başlığıyla tek çatı altında toplanmasına karar verilmiştir.

Kurulan yapısal fonlar ile ortak üye ülkelerde ekonomik faaliyetlerin uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir olması, istihdam ve sosyal yaşamın geliştirilmesi ve yaşam standardının arttırılması ve dayanışmanın yükseltilmesi hedefleri mümkün olabilecekti.

Sovyetler yıkıldıktan sonra doğu bloğunun dağılmasının ardından birliğin yeni üye ülkelerin katılarak genişleyeceği tahmin ediliyordu. 2004 ve 2007 yıllarında gerçekleşen genişlemeler ile birliğin nüfusu 500 milyona yaklaşmıştır. Genişleyen coğrafyası ve nüfusu ile rekabetçi avantajlarını kaybetmemek, hantal bir yapıdan uzak durmak amacıyla 2000 yılında gerçekleştirilen Lizbon toplantısında kalınan kararlar doğrultusunda yeni stratejiler belirlenmiş, daha etkin politikaların uygulanması kararları sonraki yıllarda da alınmaya devam etmiştir. 2007 yılından sonra belirlenen hedeflere göre NUTS II düzeyine göre ayrılan ve birliğin satın alma

gücü paritesine göre gayri safi yurtiçi hasılası ortalamasının % 75'inden az olan bölgelerde ekonominin çeşitlendirilmesi, bilgi ve teknoloji imkanlarının geliştirilmesi ve eğitim, mesleki becerilerin ve iş olanaklarının iyileştirilmesi kararları alınmıştır.

Bölgesel politikalar, bölgeler arası eşitsizlikleri gidermek ve bölgelerin rekabeti gücünü arttırmak yaklaşımına sahip olsa da etkinlik açısından ulusal düzeyde sorun ile karşılaşabilir. Bölgeler arası dengesizlikleri giderme politikalarının uygulanması ulusal düzeyde büyümeden feragat etmeyi gerektirebilir. Şöyle ki ekonomik yığılmanın yaşandığı bölgelerdeki üretim imkanlarının politika araçları ile diğer bölgelere kaydırılması ulusal ölçekte üretime ne ölçüde yansıyacağı ise tartışma konusudur.

Ülkemizde bölgesel eşitsizlikleri gidermeye yönelik geleneksel politikalar geri kalmış bölgelerin dıştan sermaye aktarımı yoluyla gelişeceği görüşünü savunmuştur. Bu bağlamda üretken yatırımların gerçekleştirilmesi görevi kamuya atfedilmiştir. Kamu yatırımlarının az gelişmiş bölge ekonomilerinin dinamizmini arttırıcı, önemli bir politika aracı olsa da istenen ölçüde etkinlik gösterememiştir. Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan planlı döneme kadar süreçte zorlu bir mücadelenin ardından kazanılan bağımsızlığın sürdürülmesi için kalkınma politikaları konusunda adımlar atılmış fakat o yıllarda ülkenin içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurursak kalkınma politikalarının bölgesel düzeyde ele alınmadığını söyleyebiliriz. Kalkınma kamu yatırımları ile sağlanmaya çalışılmış ve her ne kadar yatırım yerleri olarak ülkenin kıyı kesimleri seçilmiş olsa da yatırımların yurt geneline yayılmasına özen gösterilmiştir. Ankara'nın başkent olması doğudan batıya göçe engel olsa da ekonomik özel sermayenin ve ekonomik faaliyetlerin özellikle İstanbul'da ve diğer kıyı kesimlerinde yığılmaya başlamasıyla doğu ve batı arasında farkı giderek artırmıştır.

1960'lı yıllardan itibaren 5 yıllık aralar ile hazırlanan planlar, bölgesel farklılıkların giderilmesi konusuna büyük önem verilmiştir. Her plan döneminde bölgesel kalkınma dönemin sosyo-ekonomik durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Daha dengeli büyüme için bölgelerin potansiyelini ortaya çıkaracak politikaların izlenmesi yaklaşımı benimsenmiştir. Bu amaçla devlet bölgesel kalkınma doğrultusunda kamu kuruluşlarının kurulmasını gerçekleştirmiştir. 70'li

yıllarda ise bölgesel kalkınma üzerinde fazla durulmamıştır. Bölgesel eşitsizlikleri gidermek için uygulanacak politikalar ile ülke kaynakların etkin kullanılamayacağı düşüncesi ile sektörel açıdan üstün olan illerin teşvik edilmesi yönünde yaklaşım benimsenmiştir. Özel teşebbüsün desteklenmesi ile istenen hedeflere ulaşılacağı görüşü kabul görmüştür.

2000'li yıllara kadar ülkemiz genelinde uygulanan kalkınma politikalarının pek de başarılı olduğunu söyleyemeyiz. GAP dışında doğu bölgelerimiz için uygulanan politikalar istenen sonuçları vermemiştir. KÖY politikalarında ise Gaziantep ve Denizli dışında diğer illerde başarı sağlanamadığını söyleyebiliriz. Siyasal ve yapısal eksiklikler istenilen sonuçlara ulaşılmasını engellemiştir. Merkezden alınan kararları yerelde uygulayacak kurumsal yapının ve insan kaynaklarının yetersizliği alınan kararlarının tam olarak uygulanmamasına engel olmuştur.

Son yıllarda ise bölgelerin kalkınmasını gerçekleşmesi için içsel dinamiklerinin harekete geçirilmesinin gerektiği görüşü benimsenmeye başlamıştır. Beşeri sermaye, girişimcilik, altyapı ve KOBİ'ler bölgesel politikaların temel ilgi alanları haline geldi.

Avrupa Birliği uyum politikaları çerçevesinde, ülkemizde istatistiki bölge birimleri oluşturmuştur. 26 düzey 2 bölge birimlerinden biri olan TRA2 bölgesi illerinden biri olan Ağrı ilimiz, Kalkınma Bakanlığının eylem planlarına göre kalkınmada öncellikli illerden birisi olup ve Kalkınma Bakanlığının 2011 yılında gerçekleştirdiği illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik analizine göre 81 il arasında bölge illeri arasında fazla fark bulunmamakla birlikte 79. sıradadır. Çalışmanın son bölümünde Ağrı ilinin mevcut iktisadi analizi doğrultusunda kalkınma potansiyeli tespit edilmeye çalışılmıştır. Ağrı konum olarak eskiden olduğu gibi günümüzde ticaret yolu üzerindedir. Asya ülkelerine geçiş güzergahında bulunması ihracata dayalı sanayi sektörü için avantajdır. En çok göç veren illerimizden birisi olmasına rağmen nüfusu artan bir il konumunda olup çalışabilir nüfus oranı genel nüfus içerisinde ağırlıktadır. Terör ve ekonomik koşullar göçün en temel sebepleridir. TRA2 bölgesi verilerine baktığımızda tarım sektörünün payının sanayi sektörünün payından büyük olduğunu görmekteyiz. İldeki kamu yatırımlarına ve desteklerine baktığımızda, bölgenin tarım ve hayvancılığa elverişli şartları taşıması dolayısıyla

tarım ve havyacılık sektörüne dayalı kalkınmanın hedeflendiğini görmekteyiz. İldeki mevcut sanayi ise tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Diğer yandan kış mevsiminin uzun sürmesi ve arazi yapısı gereği doğa ve kış sporlarına yönelik yatırımlar için avantaj sağlayacaktır.

İlin kalkınma politikaları merkezden alınan kararların uygulanması kamu aracılığı ile yatırım alt yapılarının gerçekleştirilmesi yönünde olduğunu söyleyebiliriz. İl genelinde tamamlanan veya yürütülen projeler uzun vadede ilin kalkınmasında önemli rol oynayacağı öngörülmektedir. Özel teşebbüsün terör ve pazar kaygıları dolayısıyla bölge ekonomisi için fayda ve katma değer sağlayacak et ve süt ürünleri işleyemeye yönelik yatırımlardan uzak durduğunu görmekteyiz. Ayrıca ildeki sulama amaçlı yürütülen baraj ve gölet projelerine ağırlık verilerek hayvancılık için önemli olan besin yem bitkilerinin üretiminin il genelinde arttırılarak hayvancılık sektörünün geliştirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi. (2015). Brifing Dosyası. Ağrı.

Ağrı İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü. (2015). Brifing Dosyası. Ağrı

Ağrı Valiliği İl Defterdarlığı. (2015). Brifing Dosyası. Ağrı.

Ağrı İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü. (2015). Brifing Dosyası. Ağrı.

Ağrı İl Milli Eğitim Müdürlüğü. (2015). Brifing Dosyası. Ağrı.

Ağrı Valiliği İl Özel İdare Başkanlığı. (2015). Brifing Dosyası. Ağrı.

Akgül, B. (2008). *Odaklı Yerel Kalkınma Modeli Ve Planlaması*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

Akpınar, R., Taşçı, K., ve Özsan, M. E. (2011). *Teoride ve uygulamada bölgesel kalkınma politikaları*. Ekin Yayınevi, Bursa.

Alabaş, A. (2007). *Uzun süreli işsizler ve uzun süreli işsizliği azaltmada İşkur'un önemi.* Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara.

Avrupa Birliği İstatistik Bürosu Resmi İnternet Sayfası, http://ec.europa.eu/eurostat/statistical-atlas/gis/viewer/

Aydemir, C., ve Karakoyun İ., (2011).*Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımı ve kalkınma ajansları: Karacadağ kalkınma ajansı örneği.* Ekin Yayıncılık, Bursa.

Aydin, A. (2008). "İktisadi Açıdan Bölgesel Dengesizlik: Mardin İli Örneği." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, (304-312).

Bakırcı, M. (2009). "Avrupa Birliği Üyelik Öncesi Destek Fonu'nun (Ipa*) Kırsal Kalkınma Bileşeni (Ipard**), Türkiye'nin Durumu Ve Muhtemel Etkileri" *Doğu Coğrafya Dergisi* 14.(21).

Barlın, H. (2010). *Bölgesel İktisat Politikaları Ve Türkiye Uygulamaları* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Bayraktar, F. (2002). *Avrupa Birliğinin Bölgesel Kalkınma Politikası Ve Bu Politikanın Aday Ülke Olarak Türkiye Açısından Anlam Ve Önemi.* Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara.

Bayramoğlu, S. (2005). "Türkiyede Bölgesel Politikaların Gelişimi", Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir? İçinde (Yay. Haz) Menaf Turan, Ankara Paragraf Yayınevi.

Berber, M. ve Çelepçi E. (2005). "Türk Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yeni Arayışlar: Kalkınma Ajansları Ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", Harun

Terzi (Ed.). *Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu* (145-156). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.

Bildirir, H. (2005). *Avrupa Birliği Ve Türkiye Bölgesel Kalkınma Politikaları: Uygulamalar Ve Alınan Sonuçlar,* Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.

Bilen, G. (2006). "Türkiye'de Yeni Bölgesel Politikaların Oluşumu", 1. Bölgesel Kalkınma Ve Yönetişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Odtü Mimarlık Amfisi, Ankara, (257-271).

Can, E. Ve Kocagül D. (2008). *Avrupa Birliği'nde Bölgesel Politika'nın Gelişimi Ve Yapısal Fonlar,* Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Tepav Yayını, İstanbul.

Çalık, H. (2014). *Avrupa Birliği Fonlarının Mali Denetim Boyutları Ve Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (Ipa) Örneği Üzerine Bir Çalışma.,* Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi, Ankara.

Çalışkan, Ç Olgun. (2009). *Çok Merkezli Bölgesel Kalkınma Amacında, Kars' In Ağrı Alt Bölgesinde (Tra2) Büyüme Kutbu Olabilirliği*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2013). 2013 Yılı Bütçe Sunuş Çalışması. Ankara. Erişim Tarihi: 01.11.2015.

,http://www3.csgb.gov.tr/csgbPortal/ShowProperty/WLP%20Repository/sgb/dosyalar/2013planbutce/ ,

Çelik, F. (2007). "Türkiye'de İç Göçler : 1980-2000", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı* : 22, Kayseri

Çetin, M. (2005). "Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış", *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F.Dergisi,* Sayı:24, Ss.1-14. Kayseri

Çetin, M. (2006). "Endüstriyel Bölgelerde Sosyal Sermaye Ve Güven: Üçüncü İtalya Örneği", *Ege Akademik Bakış; Ekonomi, İşletme, Uluslar Arası İlişkiler Ve Siyaset Bilimleri Dergisi,* 6(1), İzmir.

Dinç, G. Avrupa Birliği Uzmanlık Tezi. "2014-2020 Ipa'Iı Dönemi Hazırlıkları Ve 2007-2013 Ipa I Dönemi İle Karşılaştırılması."

Dinç, Hasan, Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Yatırım Ve Teşvik Politika Uygulamaları, Dpt Yayını, Ankara, 1985, S.9

Dinçer, B., Özaslan, M. Ve Tavasoğlu. T., (2003). "İllerin Ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması", *Dpt Yayını*, Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No Dpt.2671. Ankara. S.257

Dinler, Z. (2014). *Bölgesel İktisat,* Ekin Yayınevi, Bursa.

Doğan, S., ve Zafer Y. (2007). "Bölgesel Kalkınma, Turizmin İlişkisi Ve Göller Bölgesi Kalkınmasında Alternatif Turizm Potansiyelinin Kullanılabilirliğine Yönelik Bir Araştırma."*Journal Of Suleyman Demirel University Institue Of Social Sciences Year* 2.6.

Doğruel, F. ve Doğruel, S. (2003), 'Türkiye'de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme', Köse, A.H., Şenses, F. ve Yeldan, E. (der.), İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar-Korkut Boratav'a Armağan içinde, İstanbul, İletişim Yayınları, S. 287-318.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Uzun Vadeli Strateji Ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,* Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı,* Ankara, 221.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara, 471-476

Devlet Planlama Teşkilatı. (1967). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara, 271-287

Devlet Planlama Teşkilatı. (2003). Ön Ulusal Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Stratejileri (Taslak). 17

Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara. 318-322

Devlet Planlama Teşkilatı. (1995).Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara. 170-194

Ecaral, T. Ö. (2005). Bölgesel Yerel Ekonomik Kalkınma Kuramlarının Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimleri. *Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklasim, 16*(55), 89-106.

Ege Yavuz Ve Diğerleri, "Bölge Planlamasına Yeni Bir Yaklaşım: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Kalkınma Planı (2002-2010).

Erdoğan, S. (1992). "Türkiye'de Planlı Dönemde Bölgesel Dengesizlik". *Atatürk Üniversitesi İibf Dergisi*, Cilt:9 Sayı:3-4 Kasım, 1992, S.89-90, 1992.

Eren, H. ve Cidecigiller, A. (2011). "Bölgesel Kalkınma Ajansları".*İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 69(1-2), 391-409,

Erkal, M. E. (1990). "101 Soru 101 Cevap Bölge Açısından Azgelişmişlik". *Der Yayınları*, İstanbul.

Eroğlu, Müzeyyen ve K. U. M. Melike. (2010). "Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının İdari Teşkilat İçindeki Yeri." *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35 175-198.

Eryılmaz, B. ve Tuncer, A. (2013). "Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikaları: Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye Uygulaması". *Akademik İncelemeler Dergisi*, *8*(1).

Ersungur, Ş. M. (2005). *Bölgesel İktisat*. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ZF Fındıkoğlu Araştırma Merkezi Yayın, Erzurum.

Eşiyok B.Ali (2002). *Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Dengesizlikler Doğu Ve G. Doğu Anadolu Bölgelerinin Kalkınmasına Yönelik Bir Model Önerisi*, Ankara, 17-19.

Eurada Resmi İnternet Sayfası, http://www.eurada.org/ , Erişim: 01.05.2016.

European Comission, Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/publications/regional-yearbook , Erişim Tarihi: 15.04.2016.

Göktürk, A., "Bölgesel Dengesizliğe Küreselleşme-Yerelleşme Penceresinden Bir Bakış," Arı, A. (Der.), Bölgesel Kalkınma Politikalar Ve Yeni Dinamikler (İstanbul: Derin Yayınları): 23-4,2006.

Elmas, G. AB Ve Türkiye'de Bölgesel Politikalar, Derleyen Aylan Arı Ankara, Derin Kitapevi, 2001.

Güler, Volkan (2010). *Bölgesel Kalkınma Politikası Aracı Olarak Bölgesel Kalkınma Ajansları: Türkiye Uygulaması,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Ana Bilim Dalı.

Gündüz, Ali Y. (2006*). Bölgesel Kalkınma Politikası*, Ekin Kitapevi, Bursa.

Gürer, G. (2014). *Ab Ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Sorununa Yönelik Gelişmeler Ve Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Hüseyin Ö. Ve Fuat E. (2003*). Yerel Ve Bölgesel Ekonomik Büyüme Ve Gelişme Teorileri, (İçinde) Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomi* (Der.) M. Akif Çukur Çayır, Çizgi Yayınevi.

Ildırar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma Ve Gelişme Stratejileri*, Nobel Yayınevi, Ankara.

İktisadi Kalkınma Vakfı. (2004). *Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikası*. 2. Baskı,No:4, İstanbul.

İller Bankası A.Ş., 2012 Faaliyet Raporu, https://www.ilbank.gov.tr/dosyalar/faaliyet/2012FaaliyetRaporu.pdf Erişim Tarihi 01.11.2015.

İstanbul Ticaret Odası Resmi İnternet Sitesi, http://www.ito.org.tr/wps/portal/tesvikler-destekler?initView=true

Kara, M. A. (2013). *Bölgesel Ekonomi Ve Politikalar*, Orion Yayınevi, Ankara.

Kara, M. (2008). "Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı Ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları". *Dpt Ekonomik Modeller Ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü*, 2008.

Karabacak, Hakan. (2004) "Avrupa Birliği Mali Yardımları Ve Türkiye İle Mali İşbirliği."*Maliye Dergisi* 146.

Kepenek Y. ve Yentürk N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Keskin, H. ve Onur S (2010). "Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye'de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21.

Kılıç, S. ve Mutluer, M. (2004). "Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi", *Ege Coğrafya Derg*isi, S. 13, S.23.,

Kızıltan, A. ve Ersungur, M. (2007). "Türkiye'de İller Ve Bölgelerin Ekonomik Gelişme Düzeyleri Arasındaki Uzun Dönemli İlişkiler*". A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 10 (2): 269-286,

Koray, M. (2005). *Sosyal Politika*. İmge Yayınevi, İstanbul.

Küçükkalay A. M. (1997). "Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi." *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2.2.

Mehmet, Özel. (2009). "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgelerarası Dengesizlik Ve Yeni Yönetsel Birim Arayışları." *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi* 64.01: 165-199.

Metin, C. ve Kemal E. (2007). "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Programlarının Türkiye'nin Kırsal Kalkınması Açısından İncelenmesi: Sapard Ve Ipard Örneği." *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 2.

Özer İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa

Özer, Y.E. (2007). "Küresel Rekabet- Bölgesel Kalkınma Ajansları Ve Türkiye", *Review Of Social, Economic & Business Studie*s, Vol.9/10, 389-408

Reeves, T. (2006). "Ab Ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınma", *Tepav Bölgesel Kalkınma Ve Yönetişim Sempozyumu Kitabı, Bölgesel Kalkınma Ve Yönetişim Avrupa Perspektifi*, Ss.39-48.

Sakal, M. (2010). *Bölgesel Kalkınma Sürecinde Kalkınma Ajansları*, Altın Nokta Yayınevi, İzmir.

Saraç, A. (2006). *Bölgesel Kalkınma Ve Güney Doğu Anadolu Projesi*, Adnan Menderes Üniversitesi Doktora Tezi, Aydın.

Saran,U. (2004). *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma*, Atlas Yayınları, Ankara, 211-212

Sencer, M. (1991). "Türkiye'de Kalkınma Stratejileri Ve Planlama Süreci". *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:24, Sayı:4, S.25-55

Şahin, D. (2008). *Yönetimin Bölgesel Kalkınma Sorunlarına Uyumunun Sağlanması Bağlamında Kalkınma Ajanslarının Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı (Kent Ve Çevre Bilimleri Alt Dalı), Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Sengül, Ü., Shiraz, S. E., & Eren, M. (2013). Türkiye'de IstatistikÎ Bölge Birimleri Siniflamasina Göre Düzey 2 Bölgelerinin Ekonomik Etkinliklerinin VZA Yöntemi ile Belirlenmesi ve Tobit Model Uygulamasi,*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, *11*(21), 75.

T.C. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Resmi İnternet Sitesi, http://Www.tkdk.gov.tr/content/file/yayin/tkdketkidegerlendirmeraporu.pdf

T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2012). *81 İl Durum Raporu*, Ankara.

T.C. Serhat Kalkınma Ajansı Ağrı Yatırım Destek Ofisi. (2013). *Ağrı'nın Sosyo Eknomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*, Hüseyin Tutar (Ed.). Kars

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2008). *Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri Değerlendirme Raporu,* Ankara.

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-birligi_ne-tam-uyelik-sureci.tr.mfa

T.C. Ekonomi Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/Yat%C4%B1r%C4%B1m/Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Te%C5%9Fvik%20Sistemi/Tesvik_Haritasi.html?lve&

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü,* Ankara.

Taş, B. (2006). "Ab Uyum Sürecinde Türkiye İçin Yeni Bir Bölge Kavramı: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İbbs)". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 185-198.

Tekeli, İ. (2004). "Bir Bölge Plancısının Çözmeye Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzluklar", Kentsel Araştırmalar Sempozyumu, Devlet Planlama Teşkilatı, Pamukkale Üniversitesi, 244-262.

Tekeli, İ. "Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik Ve Bölge Planlama Yazıları." Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Temiz, M. (2011). "Düzey 2 Sınıflandırmasında Bölge İçi Gelişmişlik Farklılıkları: TRB1 Örneği". *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, 22-23.

Tiftikçigil, B. (2014). *Türkiye'de bölgesel kalkınma politikalarında yaşanan dönüşüm ve kalkınma ajansları*, Derin Yayınları, İstanbul.

Tunbul, M. (1991). Türkiye'de Bölgesel Planlama Çalışmaları, Dpt Yayını, Ankara, 8-9.

Tutar, F., ve Demiral M. (2007). "Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İibf Dergisi*, 2.1: 65-83.

Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet Sitesi,

http://tuikapp.tuik.gov.tr/

Türkiye Bankalar Birliği Resmi İnternet Sitesi, http://www.tbb.org.tr/tr/banka-ve-sektor-bilgileri/veri-sorgulama-sistemi/illere-ve-bolgelere-gore-bilgiler/73

Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi. (2015) Ankara, http://sanayipolitikalari.sanayi.gov.tr/public/turkiyesanayistratejisi

Tüylüoğlu, U., Ş. ve Karakaş, D. N. (2006). "Bölgesel Kalkınma Ve Ekonomik Durgunlaşma Süreci: Zonguldak Örneği", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 39, Sayı:4.

Uluslar arası Rekabet Araştırmaları Kurumu (URAK) (2010). *İllerin Rekabetçilik Endeksi 2009-2010*, İstanbul.

Yazgan, Ş. ve Kadanalı E. (2012) "Ağrı ilinin kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi." *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 14 (22): 5-10.

Yıldız F. ve Feramuz-Akdağ K. (2006). "Avrupa Birliği Yapısal Fonları Kapsamında Bölgesel Kalkınma İlekırsal Kalkınma Fonlarının Karşılaştırılması", *Gıda, Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı Türktarım Dergisi*, Sayı:167, S.29-37, Ankara.

Yüceşahin M., Bayar R. ve Özgür E. (2004). Türkiye'de Şehirleşmenin Mekansal Dağılışı Ve Değişimi, *Coğrafi Bilimler Dergisi*,

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Uğur OKUR
Doğum Yeri ve Tarihi	Balıkesir 02.04.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ege Üniversitesi, İşletme
Yüksek Lisans Öğrenimi	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisat Politikası
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İletişim	
E-posta Adresi	ugurokur@gmail.com
Mezuniyet Tarihi	